

Ш.Д. Наралиева, Н.Д. Досметова, Ф.Н. Абдалиев

Ўзбек тили

Умумтаълим мактабларининг
6-синфи учун дарслик

1-қисм

Қозогистон Республикаси Таълим ва фан
министрлиги тасдиқлаган

Ш
Алматы
«Жазушы»
2018

УДК 373.167.1
ББК 81.2 Узб-922
Н 23

Шартли белгилар:

Ёдда сақланг!

Билиб олинг!

Гурухда ишлаймиз

Монолог

Мулоқот

Савол ва топшириқлар
устида ишлаймиз

Тинглаймиз

Үқиймиз

Сўзлаймиз

Ёзамиз

Мухокама қиласиз

Видеолавҳа томоша қиласиз

Сұхбатлашамиз

Жүфтликда ишлаймиз

Якка тартибда ишлаймиз

Матнолди топшириқлар

Донолар ўгити

Наралиева Ш.Д. ва башқ.

Н 23 Ўзбек тили. Умумтаълим мактабларининг 6-синфи учун дарслик. 2 қисм-ли. 1-қисм./ Ш.Д. Наралиева, Н.Д. Досметова, Ф.Н. Абдалиев – Алматы:
Жазушы, 2018. – 208 бет, расмли.

УДК 373.167.1
ББК 81.2 Узб-922

ISBN 978-601-200-606-3 (1-қисм)

ISBN 978-601-200-606-3 (1-қисм) ISBN
978-601-200-616-2 (жами)

© Наралиева Ш.Д., Досметова Н.Д.,
Абдалиев Ф.Н., 2018

© «Жазушы» баспасы, 2018

Барча ҳуқуқлар ҳимоя қилинган.
Нашрнинг мулкий ҳуқуқлари
«Жазушы» нашриётига тегишли.

Азиз ўқувчилар!

Сизлар 5-синфда “Она тили” фанидан дастлабки тушунчалар ҳақида маълумотлар олдингиз. Товуш ва ҳарф ўртасидаги фарқларни ажратса олиш имконига эга бўлдингиз, бўғин, сўз, сўз бирикмалари, гап тўғрисидаги илк сабоқларни тингладингиз. Шунингдек, сизлар 5-синфда адабий тил ва матн ҳақидаги дастлабки маълумотларга: сўзларнинг тўғри ёзиши, имло қоидалари, тиниш белгиларининг ишлатилиш ўринлари, лексикология (сўз илми), морфология (сўз туркумлари) бўлимлари ҳақида маълумотга эга бўлгансиз.

Сиз энди ўзбек тилидан янада кўпроқ меҳнат қилишингиз, сабот ва чидам билан она тилининг сир-асрорларини ўрганишингиз лозим. Сабаби она тили барча фанларни билиш ва ўзлаштиришнинг қалити саналади. Қўлингиздаги мазкур дарслик ёрдамида Сиз ўзбек тилшунослиги соҳасининг бошланғич маълумотларини ўзлаштирасиз, мустаҳкамлайсиз. Морфология бўлими бўйича тўлароқ маълумотга эга бўласиз. Морфология – сўзларнинг тузилиши (ўзак ва қўшимчалар), ўзгариши (алоқа-муносабат шаклларини қўлланиши) ва сўз туркумларини ўрганади.

6-синфда оладиган маълумотларингиз юқори синфларда эгаллайдиган билимларингизнинг пойдевори ҳисобланади. Энг кучли математик, биолог, шифокор, муҳандис, дипломат ёки бошқа касб эгаси бўлиш учун биринчи навбатда она тили ва адабиётни мукаммал билиш даркор.

Ўзбек тилини сифатли ўзлаштирган ҳар бир ўқувчи тил доирасидаги билимларинигина кенгайтириб қолмасдан, балки фанга, дарсга бўлган қизиқишилари, ҳаваслари ҳам ортиб, эгаллаган билимларини амалда қўллашга ҳам ўрганади. Шунингдек, ушбу фан ўқувчи шахсини фикрлаш, ўзгалар фикрини англаш ва шу фикр маҳсулини (tinglash, ўқиш, айтиш ва ёзиш) саводли баён қила олиш қўникмалари, яъни коммуникатив саводхонлик малакаларини шакллантиришни кўзлади.

Азиз болажонлар!

Она тилининг сир-асрорларини яхшилаб билиб олишга ғайрат қилинглар! Бу йўлда сизларга омад ёр бўлсин!

I бўлим ҚОЗОФИСТОНДАГИ КЎРКАМ МАСКАНЛАР

Гулларга бурканиб яшар ҳар баҳор,
Шодликларга тўлиб отар ҳар наҳор.
Аслида чимлардан кўкарған шаҳар,
Шымкенти гўзалим – Қозофистоним!

1-дарс. “ГУЛЛА-ЯШНА, ҚОЗОҒИСТОНИМ!”

Үқиимиз

Мұхокама қиласыз

1-машқ. Шеърни ифодали ўқинг. Мазмунига диққат қилинг.

Қозғистон – менинг ватаним

Тупроғинг тиллога, зарларга тенгdir,
Йоздан ортиқ миллат яшар бахтиёр,
Үн саккиз миллион ҳур аҳолинг бор,
Бағри кенг диёrim, Қозғистоним!

Халқинг ахил-иноқ, ўзбегу қозоқ,
Түркман, арман, чечан, русларга ўртоқ,
Таърифлай олмасам қымагин сўрок,
Халқинг кўп миллатли, Қозғистоним!

Мехмон кириб келса, меҳри тафтида,
Йўғини бор қилиб сочар кафтида,
Кўйлар сўяр оёгининг остига,
Мехмондўстdir халқинг, Қозғистоним!

Оқ олтин етиштирди бободеҳқоним,
Фалла-буғдой, шоли, маҳсар ҳамда дон,
Кўллари қадоғу елкада кетмон,
Мехнаткашdir халқинг, Қозғистоним!

Бири биридан гўзал шаҳар, кенг яйлов,
Алмати, Астана, Жезқазған, Қентов.
Шимкент, Тараз, Оқтov, Семей, Қўкчатов,
Шаҳарларинг обод, Қозғистоним.

Гулларга бурканиб яшар ҳар баҳор,
Шодликларга тўлиб отар ҳар наҳор.
Аслида чимлардан кўкарған шаҳар,
Шимкенти гўзалим – Қозғистоним!..

Сожида Мирзаева

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

1. Матн нима ҳақда? Шеър мазмунини ёритиб берувчи 5 калит сўз топинг. Калит сўзлар ёрдамида сўз бирикмалари, сўнгра гаплар ҳосил қилинг.
2. Шеър мазмуни бўйича калит сўз, гаплардан фойдаланиб, кичик матн тузинг.

Жуфтлиқда ишлаймиз

Сўзлаймиз

3. Фонетика нимани ўрганади?
4. Унли ва ундош товушлар бўйича фикрингизни баён этинг.
5. Шеър матнидан соф унли ва ёлашган унлиларни аниқлаб, изоҳ беринг.

Грухда ишлаймиз

Муҳокама қиласиз

Ёзамиз

2-машқ. Расмлар асосида “Гулла-яшна, Қозогистоним менинг!” мавзусида ижодий иш ёзинг.

Үқіміз

Мұхокама қиламыз

Ёзамиз

3-машқ. Матнни ўқинг, топшириқларни бажаринг.

Тил – миллатнинг руҳи

Тил – миллий маданиятнинг шакли сифатида унинг маңнавий бойликларини замон ва маконда бирлаштиради. Тил миллатнинг руҳи ва уни ушлаб турувчи восита ҳисобланиб, ҳар бир миллатни бутун дунёга танитадиган асосий омил бўлиб ҳам хизмат қиласиди. Тафаккур билан тил бир-бирига узвий боғлиқ ҳолда доимий ривожланиб боради. Жамики яхши фазилатлар инсон онги ва шуурига она тилининг жозибаси билан сингади.

«Кўнгил маҳзанининг қулфи тил ва ул маҳзанининг қалитин сўз бил», – деган эди ҳазрат Навоий. Ўзликни, миллий қадрият ва урф-одатларни англашда, тарихни билиш ва келажак ҳақида фикр юритишда тил муҳим омил ҳисобланади. Шу ўринда улуғ рус олимни Ушинскийнинг қуйидаги сўzlарини ёдга олиш ўринли: «Тилдаги ҳар бир сўз унинг ҳар бир шакли инсон тафаккури ва туйғусининг натижасидир. Ўша тафаккур ва туйғулар орқали сўз ёрдамида мамлакат табиати ва халқи ифода этилган».

Буюк адид ва мутафаккирларимиз томонидан умуминсоният учун бебаҳо мерос бўлган кўплаб асарлар яратилганлиги тилимизнинг қадим тарихини ва ўлмас эканлигини кўrsатади.

Қолаверса, она тилимизда халқимизнинг қадимий қадриятлари, анъана ва урф-одатлари, миллий руҳи, тарихи ўз аксини топган.

З. Холдарова

Ҳар бир миллатнинг дунёда борлиғини кўрсатадурган ойнаи ҳаёти тил ва адабиётдир. Миллий тилни йўқотмоқ миллатнинг руҳини йўқотмоқдир.

Абдулла Аблоний

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз **Ёзамиз**

1. Мавзу бўйича фикрингизни ҳаёт билан боғлаб, мисоллар орқали баён этинг.

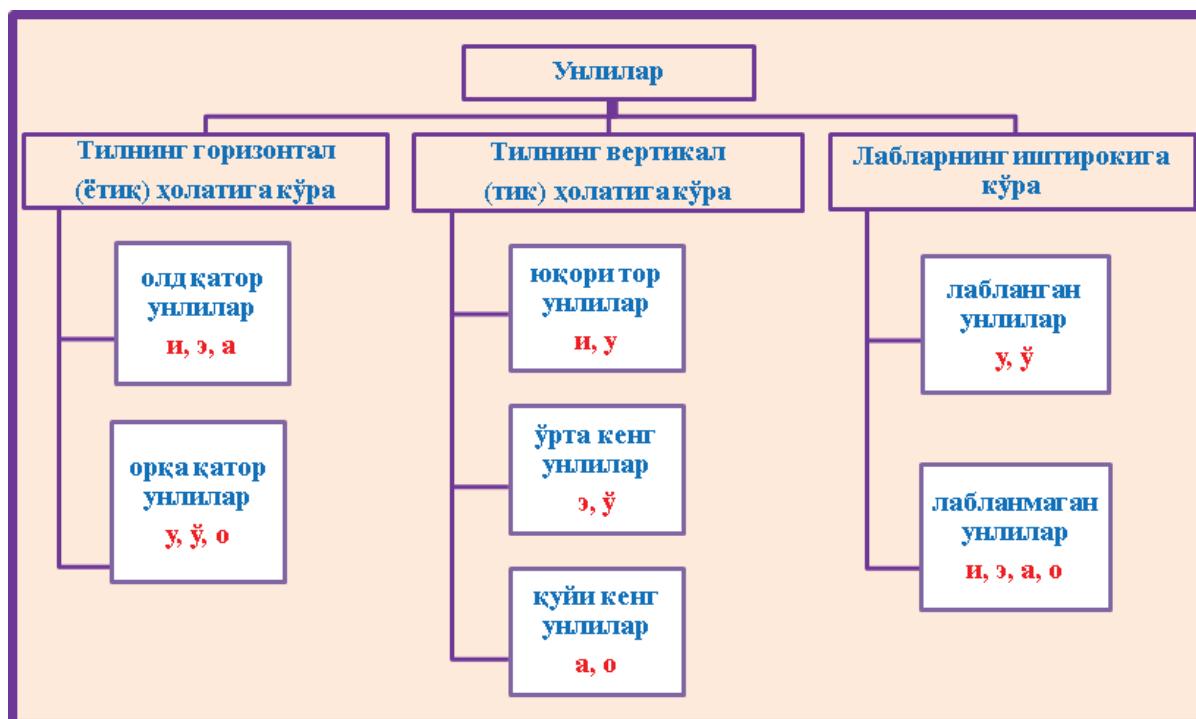
Жуфтликда ишлаймиз **Ёзамиз**

2. Юқорида берилган матнда ажратилиб кўрсатилган гапларга диққат қилинг ва ўз фикрингизни ёзма равишда баён этинг.

Муҳокама қиласиз

3. «Тил – миллатнинг руҳи», деган нақл бўйича тушунгандарингиз ҳақида холоса чиқаринг.
4. Матнда тагига чизилган сўзлардаги унли товушлар имлосига изоҳ беринг ва сўзни фонетик таҳлил қилинг.

4-машқ.

Матнолди топшириқлар.

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

1. Расмни диққат билан кузатинг.

2. Ватанимиз Қозогистоннинг бепоён даласи, пурвиқор тоғларини күз олдингизга келтириб, фикрингизни расм асосида жамлаб, “Гўзалликда тенги йўқ Ватан” мавзусида кичик матн ёзинг.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

1. Ёзги дам олишни қандай ўтказдингиз?

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

2. Табиат қўйнида дам олиш сизга ёқадими? Сиз яхши кўриб дам оладиган табиатни асройсизми?

3. Ёзган ҳикоянгизда унли, ундош товушлар имлосига риоя қилинг ва изоҳ беринг.

4. Ўзбек алифбосида нечта унли ва нечта ундош товушлар бор? Оғзаки жавоб беринг.

2-дарс. СҮЛИМ ТАБИАТЛИ АЛМАТИ

Үқиймиз

Мұхокама қиламиз

Ёзамиз

5-машқ. Матнни ўқинг, топшириқларни бажаринг.

Қозғистоннинг кўркам жойлари

Жонажон Қозғистонимиз ҳақида сўз юритилганда, “Жаннатмонанд юрт” дея таъриф берилади. Бу бежиз эмас. Чунки унинг гўзал табиатидан баҳраманд бўлган киши бунга тўла ишонч ҳосил қиласди. Дарҳақиқат, заминимиздаги пурвикор тоғлар, яшил водийлар, сўлим ўрмонлар, дарё ва кўллар, ҳатто, бепоён сахроларнинг ҳам алоҳида жозибаси бор. Айниқса, бир қанча биогеографик ҳудуд кесишган миңтақада жойлашганлиги туфайли ўсимлик дунёси ниҳоятда ранг-баранглиги билан ажralиб туради. Бепоён Қозғистонимизнинг қай томонига боқманг, гўзалликни ҳис этасиз...

Муаллифлар

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

1. Матнни ўқиб, жуфтлиқда мұхокама қилинг ва биргалиқда ижодий давом эттиринг ҳамда ҳикоя ёзинг.

Якка тартибда ишлаймиз

2. Ижодий иш яратишдан аввал таянч сўзлар танлаб олинг.
3. Матн яратища унли ва ундош товушлар имлосига риоя қилинг.
4. Унли ва ундош товушлар фарқини тушунтиринг.

Ёдга туширамиз!

Самарқанд, хурсанд, дард, баланд, банд, гўшт, паст сингари сўзларнинг охирида д товушининг нутқимизда жарангизлашиб, т тарзда талаффуз қилинишини ёки шу типдаги сўзларнинг баъзиларида сўз охиридаги д ёки т ундошининг оғзаки нутқда тамоман тушиб қолишини (хурсан, Самарқан, гўш, паст сингари) ихчамликка интилиш нуқтаи назаридан, тилимиз табиатини ҳисобга олган ҳолда ва анъанага айланиб қолишини назарда тутиб, орфоэпия меъёрига мос келади, дейиш мумкин. Лекин ёзувда албатта д ундоши қўйиб ёзилади, буни унутманг.

Ўқиймиз Сўзлаймиз

6-машқ. Матнни ўқинг ва мазмунини ўз сўзингиз билан баён этинг.

Ватан – бебаҳо бойлиқдир!

“Ватан... У қандай сеҳрли иноятки, унинг тинчлиги, эрки учун мардлар бедор, ҳалқлар сергак... Унинг қандай қуввати борки, ҳимоясига не-не инсонлар жонларини тикадилар, унинг озодлиги йўлида ҳаётларини қурбон қиласилар...

Аслида Ватан – энг олий тушунча. Ҳалқларнинг таянчи, ўтмиши, бугуни ва эртасидир. Ватан, жонажон юрт ва қадрдон замин, инсон учун энг муқаддас, бебаҳо бойлиқдир”, – деган эди севимли шоирамиз Турсуной Содикова.

Дарҳақиқат, дунёдаги энг гўзал сўз ва таърифлар Ватан шаънига айтилади. Инсон қалбida ҳеч бир нарсага алмашиб бўлмайдиган бир туйғу бор: у – Ватан, Ватанга муҳаббат туйғуси... Бу шундай туйғуки, фарзандингизнинг ilk қадамларида, ширин кулгусида, онаизорингизнинг дуога очиб турган қўлларида, бододеҳқоннинг меҳнатдан ялтираган пешонасида, хонадонингизни ёритиб турган чироқларида яшайди. Бир-бирига боғланиб кетган ана шундай нурафшон ҳислар шодасида Ватан туйғуси намоён бўлади. Уни қалбан ҳис этиш, у билан яшаш киши ҳаётига маъно-мазмун бағишлайди.

Менинг Ватаним – Қозогистон! Яратган томонидан инъом этилган мўъжи-закор, жаннатмонанд гўшадир бу... У озод ва обод, бағри жаннат боғларидек файзли, одамлари содда, меҳнаткаш ва баҳтлидир.

Қундан кунга юксалиб, тараққий этиб бораётган озод ва обод Ватанимизни бугун дүнё танимоқда, тан олмоқда.

Дунёда турли манфаатлар, ғоялар қураши авж олган бугунги мураккаб бир даврда ватанимизни күз қорачиғидек асраш, унинг тинчлигини сақлаш, равнақи йүлида астойдил меңнат қилиш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир. Зоро, ватанимиз бизнинг ғуруримиз, фахримиз, ҳәётимиз мазмунидир.

Оlamга нур таратгувчи офтобимсан,
Тунларимни ёритгувчи түлин ойим.
Битиклари зархал бўлган китобимсан,
Таърифингни қиёслашга лолdir тилим.
Оҳ ватаним, қалбимдаги дурдонамсан,
Она замин, жаҳон ичра ягонамсан.

(Газетадан)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласыз

- “Ватан – бебаҳо бойлиқдир!” деганда нимани англадингиз?

Ёзамиз

- Матн мазмунини ёритувчи икки-уч жумла билан фикрингизни ёзма равища байён этинг.

Жуфтликда ишлаймиз

- Тагига чизилган сўзларни маъноли қисмларга бўлиб, уларга изоҳ беринг.

Үқиймиз

7-машқ. Берилған матнни ўқинг ва расмларга дикқат қилинг, топшириқларни ба-жаринг.

Ушбу маълумот әлимизниң әнг күркем табиатли, жозибали ўлкаларидан бири – Алмати вилоятiga бағищланади. Бу ўлканинг такрорланмас гўзаллиги шундаки, табиати шунчалар фусункор ва бой, ажойиб, шунингдек, бетакрор қарама-қаршиликлардан иборат манзараларга эга. Кўз олдингизда ҳали қорли тоғлар, ҳали кўм-кўк арчазор ўрмонлар гавдаланса, бир-икки соат йўл боссангиз, боши охири кўринмас кенг даланинг барханлари билан қумларига дуч келасиз.

! Алматидаги замонавий иншоотлару ўқув масканлари, дам олиш жойлари-ю маданий обидалари кўзимизни қувонтиради...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

1. Матн бўйича жуфтлиқда фикр-мулоҳазаларингиз билан ўртоқлашинг.

Ёзамиз

2. Сиз ҳам Алматида бўлганмисиз? Саёҳат давомида олган таассуротларингиз ҳақида фикр билдиринг, матнни ижодий давом эттириб, АҚТ-дан фойдаланган ҳолда ҳикоя ёзинг.

Якка тартибда ишлаймиз

3. Матнда гаплардаги тиниш белгиларининг қўлланилишини тушунтириб беринг.
4. Матн таркибидағи тагига чизилган гапни гап бўлаклари юзасидан таҳлил қилинг..

Мулоқот

8-машқ. Расмга қараб диалог тузинг.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

- Диалогни аввал ёзма равишда дафтaringизда бажаринг. Диалог имлосига эътибор беринг. Қандай тиниш белгиларини қўлладингиз?

Тақдимот

- Диалогни саҳналаштириб, синфга тақдим этинг.

Ёдга туширамиз!

Бундоши билан тугайдиган офтоб, китоб, адаб, Толиб, ҳисоб каби сўзларнинг охири ўзбек тилининг деярли ҳамма шеваларида *п* тарзда талаффуз қилинади ва бу ҳол орфоэпия учун нормал ҳодиса ҳисобланади. Лекин бу сўзларнинг охирига эгалик аффикси ёки бир хил унли товуш қўшилиши билан *п* товуши яна *б* тарзида талаффуз қилинади: **китоби, мактаби**. Бундай сўзларни ёзган пайтда ушбу қоидани ёдда сақланг.

3-дарс. КҮКЧАТОВ – КҮРКАМ ДИЁР

Үқиймиз

Мұхокама қиласыз

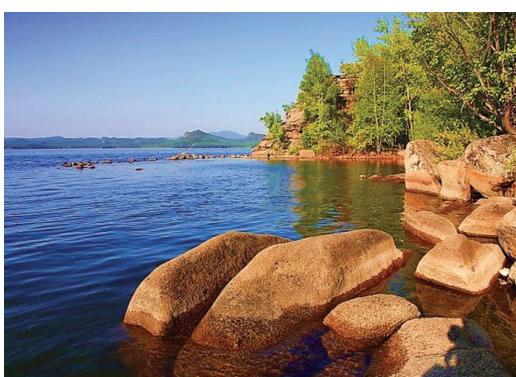
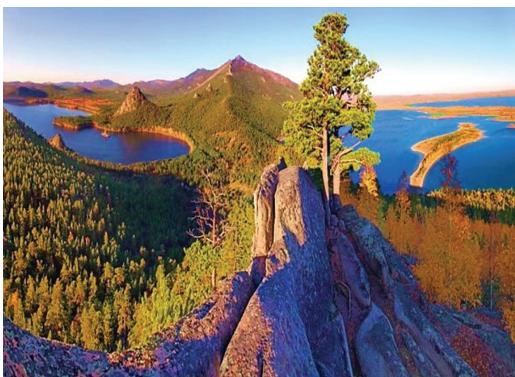
Ёзамиз

9-машқ.

Матнолди топшириқлар.

1. Расмларни дикқат билан күзатинг. 2. Қуида берилған таянч сүзлардан фойдаланиб, күзатувчанлық, ўхшатиши завқланиш, гүзіллік ва әзгуликни ҳис қилиш каби малакаларингизни ишга солиб, “Күкчатор – күркам диёр” мавзусида тасвирий матн – ҳикоя яратинг.

Топшириқлар устида ишлаймиз.

Таянч сүзлар: *пурвиқор тоглар, яшил водийлар, сұлым арчазор үрмөнлар, теранликда менги йүк дарё ва күллар, бепоён кенгликлар...*

Жуфтлиқда ишлаймиз

Ёзамиз

1. Мавзуни ёритища Интернет манбаларидан фойдаланинг.
2. Матн яратища имло қоидаларига риоя қилинг.
3. Портловчи ва сирғалувчи ундошларга таъриф беринг.

Ўқиймиз

Мұхокама қиласыз

Ёзамиз

10-машқ. Матнни ўқинг ва топшириқларни бажаринг.

«Яхши дам – меңнатта ҳамдам», дейди халқимиз. Ёз бошланиши билан барчамиз баҳаво дам олиш масканларига, лагерларга боришни режалаштирамиз. Йил бўйи йигилган чарчоқларни чиқариш, ёз ҳавосидан баҳра олиб, саломатликни тиклаш учун дам олиш масканини излай бошлаймиз. Кўкчатор айнан дам олиш учун ниҳоятда қулай жойдир. Тоза тоғ ҳавоси ва яшил табиати баҳри дилингизни очади. У ернинг баланд тоғлари-ю кўм-кўк арчазор ўрмонлари, кўз илғамас дарёси-ю кўллари одамнинг кўзларини қувонтиради. Бу ерга бир келган одам ҳар йили, ҳар доим келгиси келади. Бу шундайин ажиб диёрдир, кўрмаганлар доим ҳумордир...

(Муаллифлар)

Топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласыз

1. Матнни ўқиб, мазмунини мұхокама қилинг.

Ёзамиз

2. Матндаги ундошларни лаб ундошлари, тил ундошлари ва бўғиз ундошларига ажратинг ва жадвални тўлдиринг.

т/р	Лаб ундошлари	Тил ундошлари	Бўғиз ундошлари

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

1. Берилган расм асосида матнни ижодий давом эттиринг ва дафтарингизга ёзинг.
2. Матн яратишда АҚТ-дан фойдаланишни ёддан чиқарманг.

Ўқиймиз

Муҳокама қиласиз

Ёзамиз

11-машқ.

Тоғ бағрида ўсган арчагинам, нина барглигим!

Сен, арчагинам, болалигимдан ёдгорсан, сени ҳар эслаганимда ўзим туғилиб ўсган Тулкибош тоғларида отам билан Сени кўргани борган вақтларимиз такрор ва такрор ёдимга тушади...

Тақдирингда тоғлар бағрида, қоялар тўрида ўсиб-униш битилган экан-да. Оллоҳим, сенинг гўзллигингни, латофатингни, чидаму бардошингни юксакликдан кўрай дебди-да, арчажон.

Эҳе, сенга ҳавас қилганлар қанча, сенга етолмай чўлу саҳрова қолиб кетганлар қанча!?

Сен эса, доимо бир хил либослигим, қишининг аёзларига, қучли бўронларига бардош берган, тоғларни, қояларни нозик эса-да, пишиқ тананг, қалин яшил баргларинг билан довуллардан, жалалардан, қор кўчкиласидан, Қуёш жазира-масидан асраб-авайлаган, қалқоним менинг.

Тоғ – отанг, Қоя – онанг бўлиб, юрагингга меҳр солган шу жойга, арчагинам, шундай эмасми?! Эрта баҳорда шилдираб оқадиган жилғалар ҳам сенга ошиқ. Улар чопқилилашиб, югуришиб, қоялар бағридан отилиб тушадилар-да, сенга саломини канда қилишмайди. Чунки гўзалликка ошуфта қалбинг жилғалар куйига ҳамоҳангда, арчажоним. Жилғалар ҳам сендей дугоналарига заррин қўлчаларини тутиб, зилол сувларидан сенга тортиқ қиласди. Сен эса улардан қониб-қониб ичасан. Баҳри-дилинг очилиб, нина баргчаларингни шовуллатиб, қирқта томирингга ҳаёт баҳшида этган жилғаларга раҳматингни айтасан. Чунки жилғалар ҳам Она табиатнинг эрка, шўх қизларидир. Уларнинг ортидан жилмайиб, ҳавас билан қараб қоласан.

С. Шарифбоева

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз Ёзамиз

- Матнни ўқиб, мазмунига диққат қилинг. Муаллиф арчани қандай таърифлайди? Арчанинг қандай хислатлари бор? Учинчи шахс номидан матн мазмунини қайта ҳикоя қилинг.
- Матндан очиқ ва ёпиқ бўғинли сўзларни топиб ёзинг ва изоҳланг.
- Тагига чизилган сўзларни фонетик таҳлил қилинг.

Ёдда сақланг!

Фонетик таҳлил намунаси:

Ёмғир сўзида 5 та ҳарф (*ё, м, ғ, и, р*), 6 та товуш (*й, о, м, ғ, и, р*) бор; *й* ва *о* товушлари [ё] ҳарфи билан ифодаланган.

Унли товушлар: 2та – *о, и*.

Ундош товушлар: 4та – *й, м, ғ, р*;

Ёмғир сўзи икки бўғинли, иккинчи бўғин ургули: *ём-ғир*, *урғу* и *унлисига* тушган.

Ё – [йо] – *й* – жарангли, портловчи-сирғалувчи ундош товуш

о – тил орқа, кенг, лабланмаган унли товуш

м – жарангли, сонор, портловчи ундош товуш

ғ – жарангли, портловчи ундош товуш

и – тил олди, тор, лабланмаган унли товуш

р – жарангли, портловчи-сирғалувчи, титроқ ундош товуш

4-дарс. МАНГИСТОВНИНГ МҮЙЖИЗАЛАРИ

Ўқиймиз

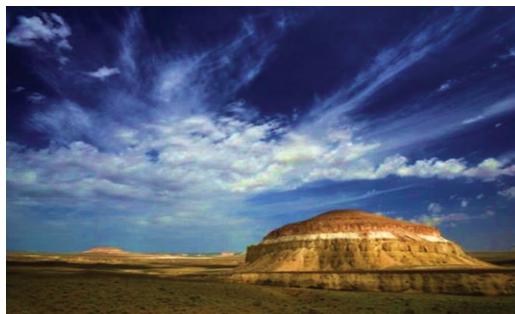

Мұхокама қиламиз

12-машқ. Матнни ўқинг ва мазмунини қайта ҳикоя қилинг.

Шерқала Манғистов вилоятининг күкрагида жойлашган тоғдир. Оқтоб шаҳридан 170 чақирим ердаги Шетпе кентига яқин жойлашган. Шерқала, сиртдан қараганда одамлар уни турли күринишларда тасаввур қиласы. Бирорлар түн-карилган косага ўхшатса, яна бирлари тоғда ки-йиз уй тасвирини құрадылар. Шерқала довруғи оламни туттан Ипак йўлиниң қизиб турган пайтларида, йўловчилар учун тўхташ жойи

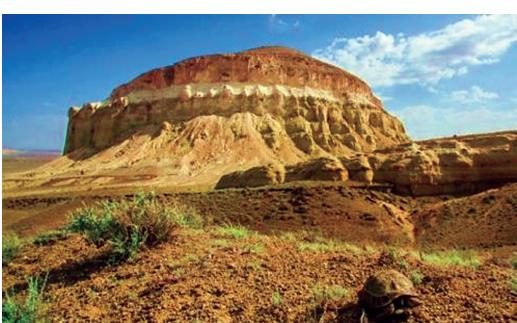
ҳам бўлган.

Баъзи ривоятларга кўра, қадимда, тоғ тепасида кичик шаҳарча бўлган.

Шу ерга таникли рассом Тарас Шевченко нинг ўзи келиб пленер ясатибди. Поляк рассоми Б. Залесский ҳам шу ернинг манзарасини қофозга туширган. Махаллий шоирлар ўз шеърларида бу ернинг қўркам манзарасини таърифлаганлар.

(Муаллифлар таржимаси)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

1. Матнни ўқинг, табиатнинг бу мўйжизавий санъатига баҳо беринг.
2. Бепоён Қозогистон чўлларидаги ажойиботлар ҳақида яна ҳам кўпроқ билимга эга бўлиш учун АҚТ-дан фойдаланинг.

Гуруҳда ишлаймиз

Ёзамиз

1. Матндағы тағига чизилған сўзлар тузилишига кўра қандай сўз әканлигига таъриф беринг. Сўз қандай қисмлардан иборат, изоҳланг.
2. Тағига чизилған охирги гапни гап бўлаклари юзасидан таҳлил қилинг.

13-машқ.

Матнолди топшириқлар.

Ёзамиз

Гапларни ўқинг. Нуқталар ўрнига берилган қўшимчалардан мосини қўйиб қўчиринг.

1. Тўғри... билан хиёнат, ёлғон... билан диёнат чиқиша олмай...
2. Бахт...лик... белгиси нодонлик...
3. Қўрқ... дўст ёвуз душмандан ёмон.
4. Ялқов... муҳтоҷлик эшиг...дир. (-лик, -ди, -чилик, -оқ, -дан, -сиз, -нинг, -лик,-и)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

Сўзлаймиз

1. Қўшимчаларнинг сўзга қандай маъно қўшаётганини тушунтиринг.
2. Тагига чизилган сўзларнинг грамматик маъносини айтинг.

Ўқиймиз

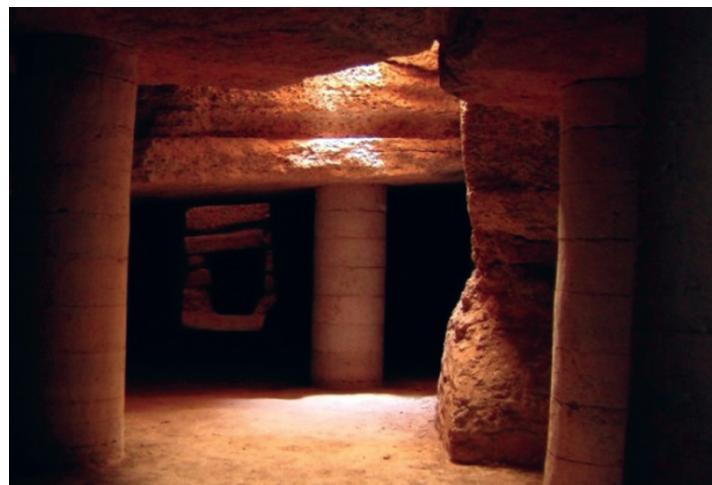
Муҳокама қиласиз

Ёзамиз

14-машқ. Расмларга диққат қилинг ва матнни ўқиб, мулоҳаза юритинг.

Мангистов вилояти Қозогистоннинг ғарбида, Қаспий денгизининг шарқ томонидаги қирғоғи бўйига жойлашган. Бу ҳудуд тарихий жойларга, қадимий ривоятларга жуда бой.

Бу вилоятда Бекет Ота еости масжиди бор. Энг атоқли ёдгорликлардан бири – Бекет Ота масжиди – тоғни ўйиб ясалган. Бекет Ота мусулмон аҳли орасида башпоратчи – авлиё сифатида танилган. У киши одамларни даволаган, ёрдамга муҳтож, ожиз инсонларга күч-қувват ва саломатлик бахш этган. Икки әл орасидаги уруш-жанжалларни бартараф этиб, уларни тотувликка чақиргудай донишманд бўлган. Ўзининг насиҳатларида Бекет Ота инсонларни ростгўйликка ундалган ҳамда бир-бирларига яхшилик қилишни тарғиб этган. Бекет Ота зиёратгоҳи фақат Мангистовнигина эмас, шунинг билан бирга, бутун Қозоғистоннинг ҳам маънавий, тарихий ва меъморчилик ёдгорлиги бўлиб ҳисобланади.

(Муаллифлар таржимаси)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

1. Матн сизда қандай таассурот қолдирди? Ўз мулоҳазаларингиз билан ўртоқлашинг.
2. Бекет ота каби донишманд инсонлардан яна кимларни биласиз?
3. Таниш ва нотаниш маълумотларни ажратиб, матннинг асосий мазмунини тушуништиринг.

Гурухда ишлаймиз

1. Ўзбек тилининг морфология бўлими нимани ўрганади? Билганларингизни айтинг.
2. Матндаги тагига чизилган сўзларни сўз таркиби юзасидан таҳлил қилинг ва тушунтиринг.

5-дарс. ОРОМБАХШ ЖАНУБИЙ ЎЛКАМ

Үқиймиз

Мұхокама қиласыз

Ёзамиз

15-машқ.

Матнолди топшириқлар.

1. Ватан – остонадан бошланади, деган гапни қандай изоҳлайсиз?
2. Расмга диққат билан қаранг. Бу қайси шаҳар?

Остонамдан бошланган Ватан, күзимнинг қорачигида ястанган Ватан, сени англаб етдимми мен! Юрагимда туғилған ифтихор, йўлларимда йўргакланган ҳаяжон сенсан – Ватан! Саксонида саккиз яшар боладек беғубор қалб эгаси, донишмандим отам – сенсан, Ватан! Оёғимга кирган тиканини кипригида суғурган жонсарак, безовта она – сенсан, Ватан! Умидларга осилиб, қадамларга эргашиб, гиёҳларнинг улкан дараҳтларга айланишини кутиб яшаётган болам – сенсан, Ота-маконим! Аллаларни илғаб олиб, кўзмунчоққа нурдай илиниб, бағрингда бек бўлиб, мендан кейин болам ётган, боламдан сўнг мағзим ётган бешигимдан бошланган – Туғилған ўлкам! Таърифингни ҳайратларда кўрганимни айтаман...

(Газетадан)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Сўзлаймиз

1. Сизнинг шаҳрингизда ҳам шундай муҳташам бинолар борми?

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

1. “Ватан – остонангдан бошланади” матнига асосланиб, фикрингизни ижодий давом эттиринг ва ҳикоя ёзинг.
2. Матндаги келишик қўшимчалари билан турланган сўзларни топиб кўчиринг, турларини аниқланг.

Үқиймиз

Мұхокама қиласыз

Ёзамиз

16-машқ.

“Манкент” оромгоҳи

Жанубий Қозогистон вилоятининг Сайрам туманида жойлашган энг йирик оромгоҳлардан бири “Манкент” санаторийси ҳисобланади. Темир йўл станциясидан атиги 6,5 километр масофада жойлашган бу даргоҳ мусаффо ва мўътадил ҳавоси, зилол ва шифобахш минерал суви, юқори малакали ва ширинсўз хизматчилари билан ном қозонган.

Дам оловчилик турли тиббий муолажалар, шифобахш гиёҳлар, турли массажлар ёрдамида саломатлигини тиклаш ва яхшилашлари мумкин. Оромгоҳда кўп йиллик тажрибага эга шифокорлар хизмат кўрсатишади.

Шимкент шаҳридан ҳам узоқ әмас, масофа атиги 25 километр. Янгидан қурилган кенг ва шинам йўллар орқали бир соатда шарқдаги “Оқсув – Жабағли” қўриқхонасига, жанубдаги афсоналарга кўра Нуҳ пайғамбарининг кемаси кўнган Қазигурт довонига, шимолдаги Аҳмад Яссавийнинг ҳамда унинг устози Арслонбобнинг мақбараларига бориши мумкин.

Оромгоҳда жуда кўп чинор, терак, қайин ва бошқа манзарали дараҳтлар бор. Уларнинг атрофида эса ўрик, олма каби мевали боғлар яшнаб турибди.

A. Сармонов

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласыз

Тақдимот

1. Матнда ажратиб берилған гапларнинг мазмунини гурухда мұхокама қилинг ва тақдимот тайёрланг.

Ёзамиз

2. Матндағи гаплар таркибидан ўрин-пайт келишигіда қўлланган сўзларни топиб кўчиринг. Қайси сўз туркумига хослигини аниқланг.
3. Келишик қўшимчаларининг гапдаги вазифаси ҳақида сўзланг.

Ўқиймиз

17-машқ. Матнни ўқинг, топшириқларни бажаринг.

Уккоша ота

Туркистан шаҳридан 55 чақирим шимолий-шарқда Бобойқўрғон қишлоғига қарашли тоғли ҳудудда, тепаликлар қўйнида Ҳазрати Уккоша ота мақбараси ва машҳур сирли қудук жойлашган.

Мақбарадан чиқиб, жанубий-ғарбга юрилса, қизғисимон ясси тошларга дуч келасиз. Шу ердаги чироқчиларнинг таъкидлашича, у тошлардаги оёқ излари ва ариқсимон чизиклар ўша даврдаги жангужадаллар, тош устида судралган Ҳазрати Уккоша қиличларининг муборак излари эмиш. Сирли излардан ўтиб яна юз қадамча юрилса, тепалик устидаги машҳур қудукқа чиқлади. Уни Ҳазрати Уккоша ота қудуклари деб ҳам аташади.

Ривоят қилишларича, Уккоша ота (Укош ота, Укаша ата) юртимизга Исломдинини олиб келганлардан бири ҳисобланади. Афсоналарга кўра, у шу қадар новча бўлганки, тую минганида оёқлари ерга тегиб турган.

Кўп жангларда ғалаба қозонган ботир авлиёнинг танасига найза ботмас, қилич кесмас экан. Душманлари унинг калласи учун катта

мукофот ваъда беришган экан. Шу мукофотни олишни ният қилган каллакесарлар унинг бомдод намози вақти ибодатга берилганида бутун вужуди юмшашини билиб қолишибди ва намоз ўқиётганида ҳужум қилишибди.

Аммо очкўз жаллодлар авлиёни ўлдиришган бўлишса-да, орзу қилган мукофотига ета олишмабди: унинг боши юмалаб бориб, қудуқ ичига тушиб кетибди. Қейинчалик маҳаллий аҳоли Уккоша отанинг қони тўкилган жойда қабр тош бунёд этишибди. Ҳазрат қудуқларининг ўзига хос сирлари ҳам йўқ эмас. Оби-ҳаёт ҳаддан зиёд чукурликда оддий қудуқдагидек тик эмас, эгрисимон йўналиш бўйлаб кетади.

Ҳазрати Уккоша ота қудуғига ташриф буюрган зиёратчиларнинг ҳаммаси қудуқдаги сувдан баҳраманд бўлиш илинжида челак ташлаб кўришади. Лекин оби-ҳаёт ҳаммага ҳам насиб этавермайди.

Ҳар йили Ўрта Осиёнинг турли бурчакларидан минглаб зиёратчилар табаррук масканни зиёрат этиб, муқаддас қудуқдан сув ичиш учун кўхна заминга ташриф буюришади.

Д. Жумадуллаева

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласыз

Ёзамиз

1. Матн мазмунини ёритувчи 5та калит сўз топинг. Калит сўзлар ёрдамида матннинг асосий ғоясини аниқланг.
2. Матндаги бош ва иккинчи даражали ахборотни ажратинг.
3. Ҳазрати Уккоша ота ҳақида яна қандай маълумотларни биласиз?

Тақдимот

4. Сизнинг яшаш жойингизда яна қандай сайилгоҳ, оромгоҳлар бор?

Маълумотлар тўплаб, синфга тақдим этинг.

Ёзамиз

5. Калит сўзлардан фойдаланиб, ёпиқ саволлар тузинг ва шу саволлардан фойдаланиб, синфдошларингиз ёки устозингиздан интервью олинг.

6-дарс. ЖАНУБИЙ ҚОЗОҒИСТОН ВИЛОЯТИНИНГ БЕБАХО ХАЗИНАСИ

Үқиймиз

Мұхокама қиласыз

Ёзамиз

18-машқ. Матнни ўқинг, расмларга диққат қилинг.

Оқсув-Жабағли давлат табиий құриқхонаси – Қозоғистон АССР Халқ Комиссарлари Кенгашининг қарорига кўра 1926 йили 14 июнда қурилди. Қарорда қўриқхона “Табиат ёдгорлиги сифатида Оқсув ва Жабағли дарёлари, уларнинг дараҳтлари ва бутазорлари, тўқайзорларини илмий ўрганиш, ўсимлик ва қўриқхонани ўзларига макон этган ҳайвонот оламини табиатда қандай бўлса, шу ҳолатда муҳофаза қилиш мақсадида” қурилганлиги атаб ўтилган. Қўриқхона майдони йилдан-йилга ўзгариб, бугунги кунда унинг майдони – 131934,3 га ташкил этади.

Оқсув-Жабағли давлат табиий қўриқхонаси икки давлат – Қирғизистон ва Ўзбекистон билан чегарадошdir, қўриқхона ери Жанубий Қозоғистон вилоятининг **Тулкибош, Тўлабий, Байдибек** туманлари ҳамда **Жамбул** вилоятининг **Жували** туманлари ҳудудларини қамраб олган.

Қўриқхонадаги энг баланд тог чўққиси – Сайрам деб аталиб, унинг баландлиги денгиз сатҳидан 4238 метрни ташкил этади. Қозоқ халқи бу тогни «Оқ тужа ўлган» деб аташган, чунки тоғнинг кўриниши худди жонсиз ётган тужа ўхшайди.

Күрик ўртасидаги баланд, музли Буғитурган чўққиси ўзига хос хусусияти билан ажралиб туради. Буғили деб аталишининг сабаби бу тоғни буғилар макон этган. Тянь-Шань буғилари қорли чўққиларда яшайди, шу ерга мослашган...

(Муаллифлар таржимаси)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

1. Матнни ўқинг, расмларга диққат қилинг ҳамда фикр-мулоҳаза юритинг.

Мұхокама қиласыз

2. Оқсув-Жабағли давлат табиий қўриқхонаси нима мақсадда қурилган?
3. Ажратиб ёзилган сўзлар нима учун бош ҳарфлар билан ёзилганлигини шарҳланг.
Қандай ясалганига диққат қилинг ва фикр билдиринг.

Ёзамиз

4. Матн мазмунини бўйича оддий режа тузинг.

Ўқиймиз

Мулоқот

Ёзамиз

19-машқ. Матнни ўқинг. Матн мазмунини ёритиб берувчи 2-3 жумлани аникланг ва кўчириб ёзинг.

Қозоғистоннинг бепоён далаларидаги печакгуллар, ёввойи бўлишига қарамай, улар энг ақлли ва қувноқ гуллардир. Улар эрталаб куёшли ҳаммадан ортиқ яйраб қарши олади. Бошқа ўтларга тонг нима, тун нима, барibir. Печакгуллар эса, кун илиши биланоқ кўз очади, кулиб бокади. Олдин бир кўзини, кейин иккинчисини очади, шундан сўнг бағридаги барча гуллар бирин-кетин очила бошлайди. Оқ, оч кўк, бинафша ва яна ҳар хил рангда... Агар уларнинг олдида сукут сақлаб ўтиранг, гўё бу гуллар уйқудан уйғониб, алланималар ҳақида шивирлашаётгандек туюлади. Чумолилар ҳам буни сезади. Улар эрталабдан печакгуллар ҳузурига чопиб, қуёш нурларидан кўзларини қисиб, гулларнинг ўзаро нималар ҳақидадир шивирлашаётганига қулоқ солади. Балки кўрган тушларини сўзлашаётгандир...

Муаллифлар

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

1. Матндан күчма маъноли сўзларни топинг.
2. Ажратилган сўзларнинг маънодошларини топинг.
3. Парча қайси асардан олинганини аниқланг.

Ў

қиймиз

Ёзамиз

20-машқ. Матнни ўқинг. Топшириқларни бажаринг.

Оқсув ва Жабағли дарёлари қўриқнинг асосий дарёлариидир. Оқсув – энг узун дарё, 120 км-га чўзилган. Май ойида Оқсув кўқимтири рангда бўлса, ёз ойида эса, дарё тўлиб-тошиб оқсан пайтда, унинг ранги оппоқ сутга ўхшайди. Унинг номи ҳам шунга асосан атаб қўйилган.

Кичик Оқсув билан Катта Оқсув қўшилган ерида ажойиб кўринишдаги теран тик анхор – тоғ орасида, харсанг тошлар ўртасида эса сув йўли ҳосил бўлган. Бу жойлар ажойиботларга, мафтункор манзараларга эга. Осмони мусаффо, ҳавоси тоза. Бу ерларга келган одамлар олган таассуротларини ҳеч қачон ёдидан чиқармайдилар.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

1. Матнни ўқиб, расмларга диққат қилинг ва ўз фикрингизни билдиринг.
2. Ажратилган сўзларнинг шаклдошларини топиб, улар иштирокида гап тузинг ва ёзинг.

Гуруҳда ишлаймиз

Тақдимот

3. Маънодош, шаклдош, зид маъноли сўзларни гуруҳларда ёдингизга туширинг ва тақдимот тайёрлаб, синфда ҳимоя қилинг.

Ёдда сақланғ!

Сүз гапнинг маъно ва грамматик хусусиятга эга бўлган энг кичик қисмидир. Тил элементи сифатида сўз маъно англатувчи бирлиқдир. Сўзниң борлиқдаги нарса, предмет ёки ҳодисани ифодалаши унинг маъносидир. Масалан, *китоб, тош гул маълум* предметларни англатса; *яхши, катта, белгини; ўқимоқ, юрмоқ, ишламоқ* ҳаракат маъноларини англатади.

Мустаҳкамловчи савол ва топшириқлар

Гурухда ишлаймиз

- Сўзларнинг шакл ва маъно жиҳатидан турлари ёдингиздами? У ҳолда, уч гуруҳ ташкил этиб, қўйидаги саволларга ўз жавобларингизни тайёрланг, жавобларигиз, албатта, мисоллар орқали исботланиши лозим.
- Нутқда фикрни аниқ ва мақсадга мос ифодалаш вазифасини бажариб, фикрда ортиқча сўз такорини олдини оладиган, адабий тилни бойитадиган сўз шакли – қайси сўз?
- Қайси сўзлар ёрдамида бадиий адабиётда тазод санъати ҳосил бўлади?
- Бадиий адабиётда *туюқ жанрини* вужудга келтирадиган сўз қайси сўзлар?

*Бир маънога эгаману, шаклим ҳар хил,
Синоним сўз дегайларким, мени халқим.
Шаклим бир хил, лекин маъно ҳар хилдир,
Омонимман, менга мисол от, ўт, тилдир.
Маъноси бир-бирига зид бўлган,
Антонимман, қаршиликларга тўлган.*

- Она тили хонасидан бир ва кўп маъноли сўзларга мисол бўладиган буюмлардан топиб, дафтaringизга ёзинг.
- Намуна бўйича “Чандишлар” ўйинини ўтказинг.

Масалан:

– Карим қаёққа кетди?	– Бақа кўлга учади.
– Ола таёққа кетди.	– Балли!
– Салим қаёққа кетди?
Кизил бўёққа кетди.	– Тулки совун ейдими?
– Тулки товуқ ейди.
– Какку кўкка учдими?
Какку кўкка учади.	– Илон узум ейдими?
– Илон узум ейди.
– Бақа кўкка учдими?	– Э, э... Аҳмоқ шундай дейди.

7-дарс. САЙРАМ-УГАМ ДАВЛАТ МИЛЛИЙ БОГИ МҮЖИЗАЛАРИ

Үқиймиз

21-машқ. Берилган матнни ўқинг, таассуротларингиз билан ўртоқлашиңг. Сизга ушбу маскан танишми?

Сайрам-Угам Давлат Миллий боғи

Сайрам-Угам Давлат Миллий табиий боғи ҚР Ҳукуматининг қарорига кўра 2006 йил 26 январда барпо этилди.

Сайрам-Угам Давлат Миллий боғининг ҳудуди Гарбий Тянь-Шань тизмасининг шимолий-шарқий томони ҳамда Угам, Қаржантов ва Буралдайтов, шунингдек, Талас-Олатовнинг шимолий-ғарбий тоф тизмаларини қамраб олади. Миллий боғ ҳудудидан Угам, Сайрамсув, Қасқасув, Бургулюк, Бодом, Машат ва Кўйбулоқ дарёлари оқиб ўтади.

Боғ майдони 7 табиий зоналардан иборат: тепаликлардан тортиб баланд тоғликларгача чўзилган. У ерларда 1635 ўсимлик тури, ҳайвонларнинг 59 тури ва қушнинг 300 тури учрайди. Боғ ўсимликлари таркиби жуда хилма-хилдир.

Миллий боғда Қозогистон Республикаси “Кизил китоби”га киритилган ўсимликларнинг 240 дан ортиқ тури ўсади.

Айниқса, Фарбий Тянь-Шаннинг энг диққатга сазовор хусусияти шундаки, бу ерда **олма**, нок, олхўри, узум, ёнғоқ, пиёз ва лолаларнинг хилма-хил ёввойи

навлари кенг тарқалган. Турфа хил ҳайвонот олами ҳам бундан мустасно эмас. Айиклар, бўри, тўнғиз, тоғ эчкилари, буғу, бўрсик ва жайралар – боғнинг доимий яшовчи жониворлари. Хушқад тоғ архарлари баҳор пайтлари Буралдайтоғнинг жанубий томонларида кўзга тушиб қолади. Боғнинг энг эҳтиёткор соҳиблари: корли барс ва Туркистон силовсинини жуда кам учратиш мумкин.

Фарбий Тянь-Шань тоғлари – бу ёввойи табиатнинг бетакрор олами. Сайрам чўққиси (денгиз сатҳидан 4238 метр баландликда) алоҳида ажралиб турган баланд-баланд тоғ чўққилари, баланд тоғдаги мовий кўллар ва уларнинг орасидаги Угам маржони – Мақпал кўли(2100 м), дарё ва булоқларнинг тиник ва зилол сувлари, Қирққиз номли фаройиб қоя тошлари, Грейг лолалари ва жуда кўп ажойиботларга бой масканdir.

Тоғлар бир миллиондан ортиқ одамлар истиқомат қилувчи улкан ҳудуднинг “яшил юраги”дир.

Тоғлар Шимкент аҳолиси ва унинг атрофидаги туманларни сув ресурслари ва биринчи навбатда, тоза ичимлик сув билан таъминлайди.. Ушбу қимматли табиат тухфасига Қозогистоннинг даштли ва қуруқликдан иборат ҳудудлар аҳолиси ҳамда сайёрамизнинг юз миллион сонли одамлари муҳтоҷ бўлиб, улар ичимлик сувларини харид қилиб, истеъмол қилишга мажбурлар.

(Муаллифлар таржимаси)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Муҳокама қиласиз

Ёзамиз

1. Матнни ўқиб, расмларга диққат қилинг ва ўз фикрингизни билдиринг.
2. Ажратилган сўзларнинг шаклдошларини топиб, улар иштироқида гаплар тузинг ва ёзинг.

Гурухда ишлаймиз

Тақдимот

3. Матн таркибидан тагига чизилган сўзлар асосида маънодош, шаклдош, зид маъноли сўзларни гурухларда талқин қилинг, жуфтини ўзингиз топиб ёзинг ва тақдимот тайёрлаб, синфда ҳимоя қилинг.

Видеолавҳа томоша қиласиз

22-машқ. Қуийдаги топшириқларни бажаринг.

АКТ-дан фойдаланиб, қўриқхона, Миллий боғлар ҳақида видеолавҳалар томоша қилинг, топшириқларни бажаринг.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гурухда ишлаймиз

1. Қўриқхона, миллий боғлар нима учун керак?
2. Шундай табиат қўйнига чиққанмисиз, қандай таассурот олдингиз?

Ёзамиз

Олган маълумотларингиз, таассуротларингиз асосида газетага мақола ёзинг.

Ўқиймиз Ёзамиз

23-машқ. Берилган гапларни ўқинг, топшириқларни бажаринг.

Чархи кажрафторнинг бир шевасидан доғман,

Айшни нодон суриб, кулфатни доно тортадур (*Фурқат*).

Юраги тоза инсонлар, кимсага ёмонлик қилмайдилар. Қалб амрига бўйсунниб келдим. 3. Гулчехранинг очик чеҳрасини кўриб, онаси хурсанд бўлди. Юзлари лов-лов ёнган қизнинг қувончи ичига сифлас эди, чунки имтиҳонларни “аъло”га топширди. 4. Йўл бошида турган одам қаёққа юришини билмай, боши қотди. Йўлнинг ўнг томонидаги кўм-кўк ўтларни, очилган сап-сарик момақаймоқларни кўрган қизча дарҳол шу томон ўтди.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

- Берилган гаплардаги сўзларни шакли ва маъносига кўра гуруҳларга ажратинг ва жадвалга ёзинг, сўзлар қаторини давом эттиринг.

к/с	Маънодош сўзлар (синоним)	Зид маъноли сўзлар (антоним)	Шаклдош сўзлар (омоним)
1.			

Гурухда ишлаймиз

- Бир маъноли ва кўп маъноли сўзлар ҳамда иборалар ҳақида фикрингизни мисоллар ёрдамида баён этинг.
- Биринчи гап, яъни шеърий мисрада қандай сўз шакли мавжуд?

*Кўп маъноли сўзлар – сафдошлиар,
Йўқ, сафдош эмас, гўё сирдошлиар.
Бир-бiringизга жуда ўхшайсиз,
Сиз аслида энг яқин қариндошлиар.*

Лексик таҳлил тартиби

- Сўзнинг лексик маъноси. Бир маъноли ёки кўп маъноли сўз.
- Асл маъносига ёки кўчма маънода қўлланиши
- Синоним ва антонимлари.
- Услубий хослиги. (Сўзлашув, бадиий ёки услубий нейтрал (бетараф) сўз ҳк.)

Лексик таҳлил намунаси

*Яхши сўз – қаймоқ,
Ёмон сўз – тўқмоқ.*

Яхши – белгини билдиради, кўп маъноли сўз, яхши иш, яхши тилак, яхши ҳосил олинди, ўз асл маъносига ишлатилган, синонимлари: тузук, соз, эзгу; антоними – ёмон, услубий нейтрал сўз.

8-дарс. ЭРТАСИ БУГУНИДАН ҲАМ КҮРКАМРОҚ ШИМКЕНТИМ!

Үқиймиз

• Топшириқ. Матнни ўқинг ва мазмунини сўзлаб беринг.

Сиз 5-синфда сўзнинг маъно томони билан танишдингиз. Сўзларнинг аташ маъноси, бир маъноли ва кўп маънолилиги, шаклдошлиги, маънодошлиги ва зид маънолилиги каби тушунчалар ҳақида тасаввурга эга бўлдингиз.

Сўзларнинг борлиқдаги маълум нарса, белги-хусусият, ҳаракат-ҳолатларни билдириши, уларнинг аташ маънолари ёки луғавий маънолари дейилишидан, тилшуносликнинг аташ маъноларини ўрганувчи бўлими эса лексикология эканлигидан хабардорсиз.

Сўзлар аташ маъноси билан бирга, маълум грамматик маъно ва уни ифодаловчи шаклга ҳам эга бўлади. **М а с а л а н:** олмаларни сўзи «мевали дарахт» ва «олма дарахти меваси» маънолари билан бирга, «кўплік», «келишик» маънолари ва бу маъноларни ифодаловчи кўплік шакли (-лар) ҳамда келишик шаклига (-ни) ҳам эга. «Мевали дарахт» ва «олма дарахти меваси» маънолари бу сўзларнинг аташ маъноси, қолган маънолар эса грамматик маъно саналади.

Ҳар қандай грамматик маъно маълум грамматик шакл орқали ифодаланади. Грамматик маъноларни ифодаловчи воситалар грамматик шакл ҳисобланади.

Сўзларнинг грамматик маънолари ва уларни ифодаловчи грамматик шаклларни ўрганувчи тилшунослик бўлими **морфология** саналади. **Морфология** юононча – morphē – “шакл”, logos – “сўз”, “таълимот” сўзларидан олинган бўлиб, сўз шакллари ҳақидаги таълимот маъносини англатади.

Кўринадики, лексикология билан морфология орасида узвий алоқа мавжуд. Ҳар иккисида сўз ўрганилади. Лексикология сўзнинг аташ маъносини, морфология эса унинг грамматик маъносини ва бу маъноларни ифодаловчи воситаларни ўрганади.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

- Лексикологияда сўзнинг қайси жиҳати ўрганилади?
- Сўзнинг аташ маъноси деганда нимани тушунасиз?
- Қарамоқ, боқмоқ, кўрмоқ сўзларининг аташ маъносини айтинг.
- Чаққон, нур сўзларининг маъносини айтинг.
- Тут сўзининг шаклдошларини айтинг.
- Морфология сўзнинг қайси томонини ўрганади?
- Йўл сўзининг аташ ва грамматик маъноларини айтинг.

Үқиймиз

Мұхокама қиласыз

Ёзамиз

24-машқ. Матнни диққат билан ўқинг, топшириқтарни бажаринг.

Жанубий Қозоғистон вилоятининг маркази Шымкент шаҳри йил сайин гуллаб-яшнаб, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожланиб, камол топиб келмоқда. Аҳоли сон жиҳатидан ҳам ўсиб бормоқда, әлимизнинг турмуши кундан-кунга равнақ топмоқда. Элбошимиз Жанубий Қозоғистонга қылган сафарларида Шымкентнинг ривожланишига алоҳида әътибор қаратди: “Шымкент – чиройли шаҳар. Тарихда ўз ўрни бор. Астана, Алматидан кейинги Қозоғистоннинг учинчи шаҳри бўлади деб аввалда ҳам айтганман, ҳозир ҳам айтаман. Халқининг сони бир миллионга етгулик шаҳарнинг кўрки бугунгисидан ҳам кўркамроқ бўлади!” – деган эди.

Ҳақиқатан ҳам, бугунги Шымкентга юксакроқ нуқтаи назар ташласангиз, шаҳарнинг тўрт тарафида бунёдкорлик, қайта қуриш, яратувчанлик, қўкаламзорлаштириш, ободончилик ишлари амалга оширилаётгани дилларга ҳузур бахш этади.

Миллий ва замонавий меъморчилик услубларини ўзида мужассам этган бу муҳташам бинолар қалбимизда ифтихор ҳиссини уйғотади. Ахир шаҳардаги «Ҳасрат», «Шон-шуҳрат» мемориаллари, «Мустақиллик» истироҳат боғи, Шамши аллеяси, “Наврўз” майдонлари фақатгина дам олиш масканлари эмас, миллий

қадриятларимизнинг қадр-қимматини танитадиган, ёш авлодни **ватанпарварлик** руҳида тарбиялайдиган умумий мажмуа эканлиги ойдай равшан. Чиройли Шимкентимизнинг эртаси янада кўркамроқ, янада гуллаб-яшнаши келажак авлод қўлидадир.

Муаллифлар

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Сўзлаймиз

1. Матнни ўқинг, мазмунини қайта ҳикоя қилинг.

Ёзамиз

2. “Мен туғилган юрт ҳаммасидан аъло” мавзусида эссе ёзинг.

3. Тагига чизилган сўзларни маъноли қисмларга бўлиб, уларга изоҳ беринг.

Ёдда сақланг!

Сўз таркиби асос ва қўшимчалардан иборат.

Билиб олинг!

Морфология – сўзларнинг тузилиши (ўзак ва қўшимча), ўзгариши (алоқа-муносабат шаклларини қўлланилиши) ва сўз туркумларини ўрганади.

Морфологиянинг муҳим вазифаларидан бири сўзнинг таркибий қисмларга бўлинишини ўрганишdir.

Сўзнинг таркибий қисмлари морфемadir.

Сўзнинг энг кичик маъноли, бошқа маъноларга бўлинмайдиган қисми морфема – ўзак дейилади.

Масалан: китобхонлар сўзида китоб – сўзнинг ўзаги, -хон – сўз ясовчи қўшимча, -лар – шакл ясовчи қўшимча.

Сўз	Ўзак	Сўз ясовчи қўшимча	Шакл ясовчи қўшимча	Сўз ўзгариувчи қўшимча
Китобхонларнинг	Китоб	- хон	- лар	-нинг

Ўқиймиз

25-машқ. Матнни хатбошиларга ажратиб ўқинг.

Қўчқор ота

Қўчқор ота – тоза ва зилол сувига эга дарё бўлиб, халқ орасида шундай деб аталади. Ушбу дарё сарчашмаси шаҳарнинг қоқ ўртасида бўлиб, сув булоқ кўзидан сизиб чиқиб, бора-бора кўпайиб Шимкент шаҳрининг бутун ҳудудлари бўйлаб оқиб ўтади.

Ривоят қилишларича, Қўчқор ота ўз замонасининг ниҳоятда машхур ва донишманд, мўътабар инсони бўлган экан. Ҳақиқатгўй, адолатпарвар бўлиб, ўз ҳаёти давомида инсонларга фақат эзгулик қилиш, ёрдам бериш истаги, ҳиммати, саховатлилиги билан одамлар орасида маълум ва машҳур бўлган қария барчанинг ҳурмат-эъзозига сазовор бўлган экан.

Шимкент шаҳрида булоқ сувидан пайдо бўлган ушбу ажойиб дарё номини ушбу қариянинг мўъжизавий куч-қудрати ҳамда сувнинг шифобахш ҳусусияти билан боғлашади.

Айтишларича, Қўчқор ота жудаям саводи ўткир бўлиб, Қуръон ва ҳадисларни мукаммал билар, ҳатто халқ орасида қозилик ҳам қилган экан. Айнан, мана шу касбида адолатпарварлиги билан шуҳрат қозонган экан. У ўзини Аҳмад Яссавийнинг шогирди деб билар, унга ҳурмати чексиз бўлиб, унинг асарларини қунт билан ўрганар, таҳлил қилган экан.

Афсоналарнинг бирида сўзланишича, Қўчқор ота ўзининг укаларидан бирига ҳассасини беради-да, шу ердан сувни Туркистонга, Ҳазрати устозига етказишини топширади:

“Ҳазрати устозим меҳнаткаш қўллардан сув ичиб, чанқофини қондирсинг”, деб тилайди-да, зинҳор-базинҳор ортига бурилмаслигини тайинлайди. Аммо иниси бироз вақт йўл босгач, ваъдасини унутиб, ортига бурилиб қарайди. Етказиши керак бўлган сув эса тўкилиб кетади. Халқ орасида ушбу жой “Сув сараган” жой деб аталиб кетган дейишади.

Дарё ёқасида жойлашган Қўчқор ота мақбарасини зиёрат қилиш ҳар бир мусулмон учун муқаддас бурч ҳисобланади. Шу билан бирга, Октябрь тўнтарилишигача баҳор пайтларида ўзгача бир байрам – “Қўчқор ота сайли” нишонланиб келинган экан. Ҳозир ҳам шимкентликлар мазкур булоқ сувининг ўзига хос шифобахш хусусияти бор эканлигига ишончлари комил. Уни бир марта ичиб кўрган одам яна қайта Шимкентга келишни орзу қиласди.

Дарё шаҳар марказидан бошланиб, булоқ кўзлари 200 метрдан кейин суви кўпайиб, эни 14 метрга тенг келадиган дарёга айланади. Кексалар қачонлардир ушбу дарё суви шаффоффек тиник бўлганлигини сўзлашади. Ҳозирги кунда эса фақат булоқ кўзидангина сув ичиш мумкин.

Муаллифлар

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Муҳокама қиласмиз

1. Матн мазмунини қайта ҳикоя қилинг. Матн тезисини топинг.

Гурӯҳда ишлаймиз

2. Энг сўнгги абзанни қайта ўқиб, мазмунини муҳокама қилинг. Нима учун ҳозирги кунда сувни фақат булоқ кўзидангина ичиш мумкин? Нима сабабдан? Даиллар билан исботланг.

Ёзамиз

3. Муҳокамада билдирган фикрларингизни дафтарингизга ёзиб олинг. Сўнгра синфга постер орқали тақдим этинг.

Сұхбатлашамиз

4. Қандай ўйлайсиз, қуйидаги расм қандай расм? Шарҳланг.

Үқиймиз

Тинглаймиз

26-машқ. Шеърни ифодали ўқинг.

Боқиб кўзим тўймайди, дурдона Чимкентим бор,
Ёзмасам ҳеч бўлмайди, нурхона Чимкентим бор.
Туғилиб ўсдим озод, чекмадим бир он фироқ,
Улгайдим бағрида мен, ўз она Чимкентим бор.

Чанқасам қимиз дерман, очиққанда қўй гўшти,
Қази-қарта мезоним, шохона Чимкентим бор.
Гул териб даста-даста, мастрланурман бўйидан,
Кўзларим ял-ял ёнар, гулхона Чимкентим бор...

Етказиб неча-неча олиму фузалолар,
Илм сари чорлаган, мардона Чимкентим бор.
Гар келиб боқса бирор, ҳуснига мафтун бўлиб,
Гўзалликда тенги йўқ, ягона Чимкентим бор.

M.Rўзиматов

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Суҳбатлашамиз

1. Шеърий матн мазмунини оғзаки баён қилинг. Матн нима ҳақда?

Ёзамиз

2. Шеърий матннинг мазмунини насрый матнга айлантириб ёзинг.
3. Матндаги жой номини билдирган сўзларни аниқланг ва тушунтиринг.

9-дарс. ТУРКИСТОН – ТУРКИЙ ХАЛҚЛАРНИНГ МАЊАВИЙ БЕШИГИ

Топшириқ. Юқоридаги SMART жадвал билан ишланғ, күрсаткичига әътибор беринг, хулосанғизни мисоллар билан тасдиқланғ.

Билиб олинг! Ёдда сақланг!

Асос сүзларнинг асосий мањосини ифодалаб, мустақил қўллана оладиган қисмдир.

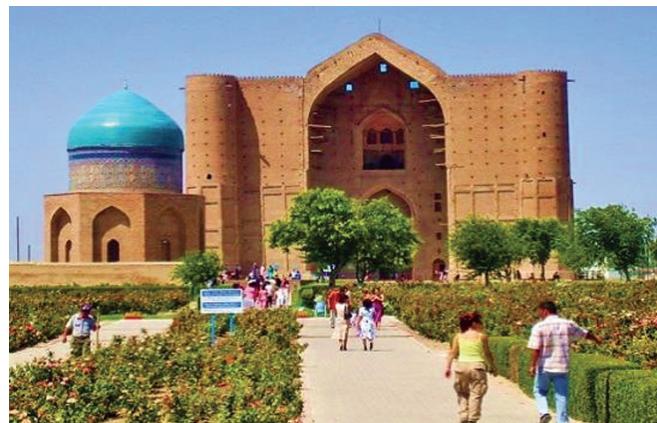
Мустақил қўллана олмайдиган, асосга қўшилиб, унга янги ёки қўшимча мањо юклайдиган, шунингдек, сўзларни боғлашга хизмат қиласидиган қисм қўшимчадир.

Ўқыймиз Муҳокама қиласиз Ёзамиз

27-машқ. Матнни диққат билан ўқинг, топшириқларни бажаринг.

Туркистон – боболаримизнинг кўхна шаҳри. У Қоратоғ ва Сирдарё дарёсининг ўртасида, Буюк Ипак йўли бўйида жойлашган. Қадимий шаҳарга турнадай тизилиб, қўнғироқларини шақиллатиб карвонлар Шарқдан ҳам, Фарбдан ҳам келар эди. Аввалда шаҳар Шабғар деб, сўнг Ясси деб аталган. Мўғуллар босқинчилигидан кейин шаҳар Туркистон деб ном олди. Бир ярим минг йилдан ортиқ тарихи бор Туркистон Ўтрор, Тараз шаҳарлари каби юртимиздаги қўхна шаҳар саналади. Туркистон “Турклар макони” деган мањони англатади. Шу даврларда Ўтрор, Тароз, Туркистон каби шаҳарлар барпо этилган. Шаҳарларда эса болаларни ўқитиш учун мадрасалар очилган. Шундай ажойиб мактаб-мадраса Туркистонда эди. Мадрасанинг етакчи муаллими Хожа Аҳмад Яссавий бўлган.

Улуғ мутасаввуф шоир, олим, файласуф, тарбиячи, авлиё Хожа Аҳмад Яссавий кўхна шаҳар – Исфижобда (ҳозирги Сайрам) туғилган. Аҳмад Яссавий тахминан 130 йил умр кўрди.

Аҳмад Яссавий ёзади:

*Одамлардан файзу шукук ололмадим,
Юз тигирма бешга кирдим, билолмадим.*

А.Яссавий бобомиз туркий халқларнинг улуғ шоиридир. Унинг минглаб инсонлар учун муқаддас бўлган зиёратгоҳи Туркистон шаҳрида жойлашган. Туркий халқлар учун Туркистон бу яхлит, улкан Ватанини ҳам англатади. Аҳмад Яссавий мақбараси – Туркистон шаҳрида XIV асрнинг охирларида Соҳибқирон Амир Темурнинг буйруғи билан барпо этилди. Туркистон шаҳридаги Аҳмад Яссавий мақбараси – ўрта асрлик меъморчиликнинг кўриниши. Қозонли бўлмасида 2 тонналик мисдан қўйилган Той қозон қўйилган. Бу қозонга еттига отнинг гўшти сифади. Қозоннинг муаллифи қарноқлик Абдулазиз деган инсон бўлган.

Муаллифлар

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

1. Матнни ўқиб, сарлавҳа қўйинг ва мазмунини қайта ҳикоя қилинг.

Жуфтлиқда ишлаймиз

2. Матндан жой номларини билдирган сўзларни топиб кўчиринг, имлосига дикқат қилинг, нима учун бош ҳарф билан ёзилишини тушуниринг.

3. Матндан ясама сўзларни топиб, ясалишига таъриф беринг.

Якка тартибда ишлаймиз

1. Сиз ҳам ўзингиз турадиган шаҳрингиз ҳақида мақола ёзиб кўринг.

Жуфтлиқда ишлаймиз

2. Ўз ўлкангизнинг қандай ўзига хос, кўпчиликка маълум бўлмаган хусусиятларини, қирраларини биласиз? Бўлса, мақолангизда улар ҳақида ахборот беринг.
3. Матн таркибидан ясама сўзларни топиб кўчиринг.

Ў

қиймиз

Мұхокама қиламиз

Ёзамиз

28-машқ. Берилган сўзларни маъноли қисмларга ажратинг. Бу сўзлар учун умумий бўлган қисмни айтинг.

Ишни, ишла, ишсиз, ишчи, ишга; *минч*, *нотинч*, *тиним*, *бетиним*, *тинмоқ*, *тинчлик*; *беақл*, *ақлсиз*, *ақлли*, *ақлий* (меҳнат) сувчи, тракторчи, сотувчи, ўқувчи, ўқитувчи

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

1. Сўзларнинг маъноли қисмлари қандай аталади? Шарҳланг.

2. Ўзакка қандай қўшимчалар қўшилганда янги сўз ҳосил бўлади ва у қандай аталади?

Ў

қиймиз

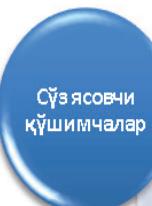

Мұхокама қиламиз

Ёзамиз

29-машқ. Жадвални сўзлатинг.

Асосга қўшилиб,
янги маъно ҳосил
қиласди

М-н:дўппи+ дўз,
сер+катнов,
фойда+ли,
тақсим +ла.

тер-нимчи, иккита сўз ясовчи қўшимча мавжуд, *тер-феъл*, *терим-от*, *теримчи-от*; *тер-ҳаракат*, *терим-жараён*, *теримчи шахс*.

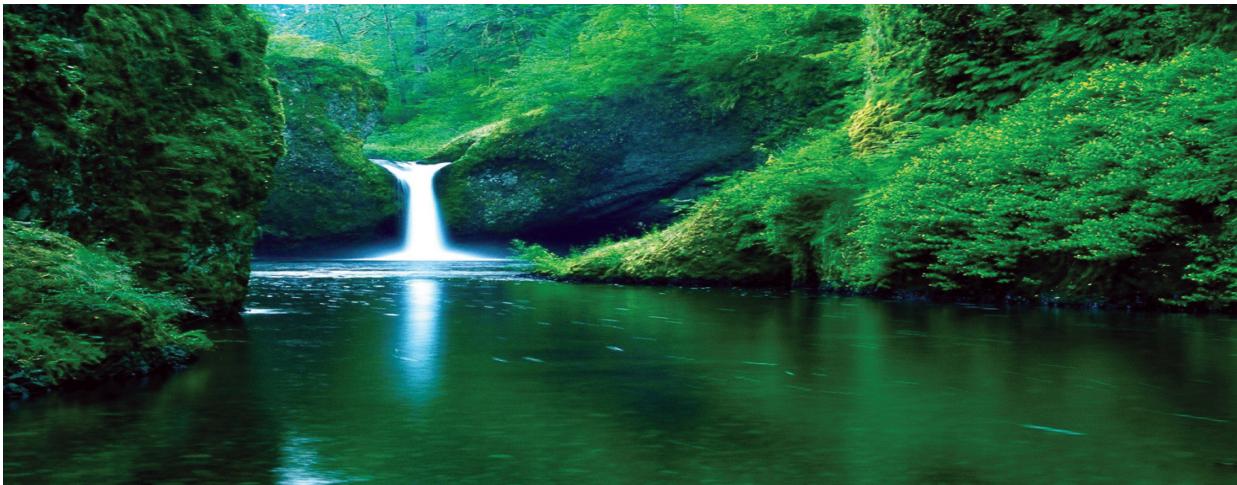
Сўз ясовчи қўшимчалар тилнинг лўғавий бойлигини (диалект ва шева сўзлар билан биргаликда) бойитувчи ички манба ҳисобланади.

Үқиймиз

30-машқ. Матнни ўқиб, топшириқларни бажаринг.

Она табиат

Дунё бўйлаб қалин ўрмонларнинг камайиб бориши, катта-катта қўриқхоналарда ноёб ҳайвонларнинг қирилиб бориши, ичимлик сув муаммолари, завод ва фабрикалар, автомобиль ва турли техникаларнинг ҳаддан зиёд атмосферани заҳарлаши қаби муаммолар жуда кўп. Заарали ҳашаротларни қуритиш мақсадида сепаётган химикатлар таъсирида қанчалар фойдали ўсимликларнинг чангланишига ҳисса қўшаётган ҳашаротлар қирилиб кетяпти.

Одамлар табиатга зарар келтиргани учун табиат одамдан ўч олиши мумкин. Бу муаммоларнинг олдини олайлик, табиатни асрайлик!

Одамзот табиат билан ҳамкор, ундан қувват олади, гўзалликдан завқланади. Тирик вужуд борки, бир-бири билан ўзаро боғлиқ. Атроф-муҳитни сақлаш – бизнинг бурчимиз, чунки атроф-муҳит тирик бўлса, инсон учун хизмат қилади.

H. Қосимова

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

1. Ўйлаб қўринг, нима учун матн “Она табиат ”деб номланган? Фикрингизни баён этинг.

Сұхбатлашамиз

2. Она табиатни асраш учун Сиз, ўқувчилар, нима ишлар қиляпсиз?
3. Табиатни нима учун асраш керак? Оғзаки жавоб беринг.

Ёзамиз

4. Матнни қўчириб, феълларни аниқлаб, тагига чизинг.

Ўқиймиз

31-машқ. Матнни қўчиринг, сўз ясовчи қўшимчаларнинг тагига чизинг ва изоҳланг.

Замонавий билимга эга, одобли, илмли, баркамол ва шижаатли фарзандлар бизнинг келажагимиздир. Истеъдодли, билимдон ёшлиар ўқиши учун чет элларга юборилмоқда. Уларда шижаат, янгиликка интилиш бор. Ёшлиаримизни жисмоний бақувват ва маънавий етук қилиб тарбиялаш шу куннинг бош вазифасидир.

(Газетадан)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

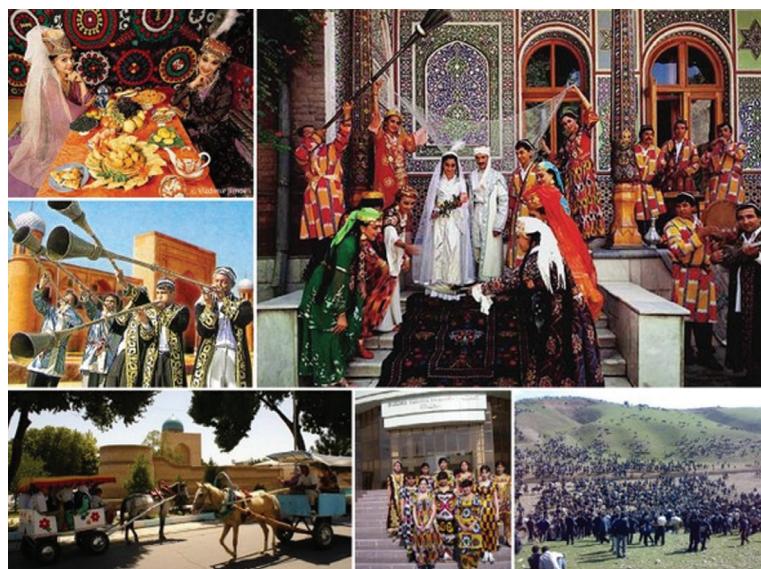

Якка тартибда ишлаймиз

1. Сиз қандай ўйлайсиз, билимли бўлиш кимга ва нимага боғлиқ?
2. Сўз ясовчи қўшимчалар қандай сўз ҳосил қиласи? Ўйланиб жавоб беринг.

II бўлим МИЛЛИЙ ВА ОИЛАВИЙ ҚАДРИЯТЛАР

Қадрият – табиий ва ижтимоий ҳаётда намоён бўладиган, одамлар томонидан қадрланадиган, улар учун фойдали, аҳамиятли, моддий, маданий-маънавий, сиёсий-ҳуқуқий, миллий, ижтимоий омиллар йигиндисидир.

1-дарс. МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР ВА ОИЛА

Үқиймиз

32-машқ. Матнни ўқинг. Топшириқларни бажаринг.

Хар қандай миллатнинг маънавиятини сақлаб қолиш ва ривожлантиришда оиланинг ўрни ва таъсири бекиёсдир. Чунки инсоннинг дунёқарashi, энг соғ ва покиза туйғулари оилада, ота-она, бобо-буви, ака-ука, опа-сингил таъсирида шаклланади, ўзгаради, ривожланади.

Айнан оила муҳитида пайдо бўладиган ота-онага ҳурмат, уларнинг олдидағи умрбод қарздорлик бурчини чуқур англаш ҳар қайси инсонга хос бўлган одамийлик фазилатлари ва оиласий муносабатларнинг негизини, оиланинг маънавий оламини ташкил этади. Чунки яхшилик ва эзгулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топади...

Газетадан

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

- Матнни диққат билан ўқинг ва ижодий давом эттириңг.
- Маънавият деганда нимани тушунасиз, фикрингизни қисқача ёзма равишида баён этинг.

Гурухда ишлаймиз

Мұхокама қиламиз

- Матндағи мустақил сүз түркүмларини топиб, соф ва ясама сүз түркүмларига ажратинг ҳамда қандай ясалганини гурухда мұхокама қилиб, изохланг.

Ёзамиз

- Сүз ясовчи қўшимчаларини аниқланг, тагига чизинг.

Топшириқларни бажаринг!

1-топшириқ. *Бошлиқ, бошла, бебош, бошсиз* сўзларини бир-бирига таққосланг. Уларнинг бош сўзидан фарқини айтинг.

2-топшириқ. *-боз, -chan, -la* қўшимчалари ёрдамида янги сўзлар ҳосил қилинг.

Билиб олинг!

Таркиби асос ва ясовчи қўшимчаларга бўлинмайдиган сўзларга туб сўзлар дейилади.

• Масалан: *тош, темир, қуёш.*

Ўзакка сўз ясовчи қўшимчалар қўшилиши орқали ҳосил қилинган янги асос содда ясама сўзлар дейилади.

• Масалан: *тошлоқ, темирчи, темирчилик, серқуёш.*

Бир умумий асосга эга бўлган сўзлар ўзакдошdir. Сўзning шакл ясовчи қўшимчаларсиз қисми ўзак саналади.

• Масалан: *гулдон, гулзор, гулчи, гулли.*

Үқиймиз

33-машқ. Матн билан танишинг.

Меҳр уруғи

Қадим замонда бир бадавлат одам бўлган экан. У бир куни туш кўрибди. Тушида бозорда юрган эмиш. Бир дўконнинг ичига кирибди. Сотувчи чол унга пешвоз чиқиб, нима кераклигини сўрабди. Ҳалиги одам:

- Мен бой-бадавлат одамман, ҳеч нарсага ҳожатим йўқ, шунчаки айланиб юрибман,— деб жавоб берибди. Сотувчи эса:
- Эй ўғлим, бу дунёда ҳамма нарсаси бор одам бўлмайди, ҳатто бадавлат одамларга ҳам нимадир етишмайди,— дебди. Ҳалиги одам ўйлаб туриб:
- Тўғри айтасиз, отахон, лекин менга керак нарсалар бозорда сотилмайди-да, мен уларнинг нархини ҳам билмайман,— дебди.
- У нарсалар нима экан, балки менинг дўқонимда бордир? – сўрабди сотувчи чол.
- Отахон, улар дўстлик, муҳаббат ва оқибат,— дебди ҳалиги одам. Шунда сотувчи чол:
- Ўғлим, бу нарсалар жуда арzon, лекин шунга қарамасдан ўта камёбdir. Буни қарангки, дўқонимга кириб адашмабсиз, бизда шу нарсалар бор, сизга беришим мумкин,— дебди.
- Ростданми, қани бир кўрай-чи! – дебди.
- Чол пештахта остидан бир қутича олибди ва ўша одамнинг олдига кўйибди.
- Шуми?! – ҳайрон бўлибди одам ва қутичани очиб қарабди. Унинг ичидагуч дона уруг бор экан.
- Булар уруғлар-ку, уларни нима қиласман? – сўрабди одам.
- Ҳа, булар меҳр-оқибат ва муҳаббат уруғлари, уларни ҳар бир одам ўзи учун ўзи экиши ва парвариш қилиши керак. Ахир сиз дўст-ёр ва қариндошларнинг биронники эмас, ўзингизники бўлишини хоҳлайсиз-ку, тўғрими? – деб сўрабди чол.
- Тўғри, лекин мен уларни қаерга экишни ва қандай парвариш қилишини билмайман-ку! – дебди одам.
- Гап шундаки, сиз уларни ерга экмайсиз, бир қултум сув билан ютиб юборасиз, қандай парвариш қилишни эса қалбингиз ўргатади, фақат сиз унга қулоқ солсангиз бўлди, ишни орқага сурмай, ҳозирдан бошлайверинг,— деб чол пиёлада сув узатибди.
- Ҳалиги одам сув билан уруғларни ютиб юборибди ва шу пайт чўчиб уйғониб кетибди, кўрган туши ҳақида ўйлай бошлабди. Ўша он бирдан кўзига қари онаси қўрингандай бўлибди, уни анчадан бери зиёрат қилмаганини эслаб, шу буғуноқ боришни жазм қилиб ўрнидан турибди.

Эй фарзанд, билгинки, бегараз ҳурмат талаб қилинмайди, балки қозонилади.

(Тарбия китобидан)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гурухда ишлаймиз

Ёзамиз

1. Матнинг асосий мазмунини ёритиб берувчи 2 жумлани кўчириб ёзинг.
2. Матнда қандай муаммо кўтарилилган? Фикр-мулоҳазаларингизни жамлаб синфдошларингиз билан ўртоқлашинг.

Муҳокама қиласиз

3. Матндан туб ва ясама сўзларни топиб, икки гуруҳга ажратиб ёзинг.
4. Туб ва ясама сўзлар деб нимага айтилади? Таъриф беринг, фикрингизни матндан олинган мисоллар орқали асосланг.
5. Матнинг услуби, типини аниқланг.

Мулоқот

6. Матнда ва қўйидаги расмда кўтарилилган масала юзасидан диалог тузинг, жуфтликда синфга тақдим этинг.

2-дарс. МИЛЛИЙ АНЬАНА ВА ҚАДРИЯТЛАР

Топшириқларни бажаринг ва изоҳланг.

1-топшириқ. Сўзларни маъноли қисмларга ажратинг. Қўшимчаларнинг асос маъносига таъсир қилаётгани ёки қилмаётганини айтинг.

Тоҳиржон, Ҳалимжон, қаламим, дафтарлар, расмга, китобча

2-топшириқ. Сувчи ва сувга сўзларидағи қўшимчаларнинг вазифасидаги фарқини тушунтиринг.

Билиб олинг!

Асосга қўшилиб, унинг маъносига қўшимча маъно юклаш ёки ўзи қўшилаётган сўзни бошқа сўзга боғлаш вазифасини бажарувчи қўшимчаларга шакл ясовчи қўшимчалар дейилади.

Ўқиймиз

34-машқ. Берилган матнни ўқинг, топшириқларни бажаринг.

Ҳар бир миллатнинг маънавий бойлиги миллий ва умуминсоний қадриятларнинг бирлигидан ташкил топади. Маънавий меросларимиз ўтмишнинг ютуғи. Уни тўла, одилона эгаллаш ва ривожлантириш эса ҳозирги авлоднинг вазифасидир. Бувижониси ёнида ўтирган Раънохон, Гулчеҳрахон, Лолаҳонлар миллий қўл меҳнатига ўрганишни ўзларига одат қилгандар. Ўз маданий меросини, қадриятларини билмаслик ёки менсимаслик манқуртликдир. Уларни бойитиб, юксак дараҷага кўтаришга интилмаслик эса миллат ва унинг истиқололи учун фожиадир. Маънавияти юксак дараҷада ривожланган инсонгина истиқлол, ватанимизнинг улуғ бир келажаги учун

меҳнат қилишга ўзида куч ва қудрат топа олади. Шахс маънавияти дастлаб оила шароитида шаклланади ва жамият маънавиятини белгиловчи мезон сифатида намоён бўлади. Шу боисдан, маданий меросдан, бугунги кун қадриятларидан тўғри фойдалана олиш, маънавий қадриятларига, ахлоқига, турмуш тарзига танқидий кўз билан қарай олиш – мустақилликни мустаҳкамлашнинг муҳим маънавий асосидир.

С. Усмонов

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гуруҳда ишлаймиз

Мұхокама қиласиз

Маънавий бойлиқ деган сўзни қандай тушунганлигинизни шарҳланг.

Тақдимот

“Ўз маданий меросини, қадриятларини билмаслик ёки менсимаслик манқуртликдир” гапининг маъносини гуруҳларда талқин қилинг ва тақдимот тайёрланг.

Ёзамиз

Матндан шакл ясовчи қўшимчаларни топинг ва изоҳ беринг.

Ў

қийимиз

Мұхокама қиласиз

Ёзамиз

35-машқ. Матн билан танишинг ва фикр-мулоҳаза юритиб, ўртоқлашинг, матнга сарлавҳа қўйиб кўчиринг.

Ўзбек миллий ахлоқий тарбияси маълум одоб ва эътиқод, ишонч ва меҳр-муҳаббатнинг мажмуаси бўлиб, киши ўзини қандай тута билишида намоён бўлади. Жумладан, илгари ёшлар мактабни тугатиш билан баробар, бирор бир касбни (масалан, ўғил бола ота касбини, қиз бола она касбини ёки бошқа бир касбни) эгаллаш анъанаси бўлган. Бошқача айтганда, касб ўрганиш тарбиянинг узвий қисми ҳисобланган. Ёшлар-

да ўқишига, касб ўрганишга қизиқишининг юқори бўлиши уларнинг келажагини таъминлайди. Бу эса миллий анъаналаримизга хосдир. Одилжон ва кичкина Мансурбеклар оталари касбини қунт билан ўрганадилар ва ёрдам берадилар. Ахир кулолчилик ҳам катта маҳорат ва ижодкорликни талаб этади. Гўзалликни тушунган одамгина ҳақиқий санъаткор бўлиши мумкин.

Айниқса, отадан болага, боладан невараага ўтиб бораётган кулолчилик, дурадгорлик касбларида ҳам миллий анъаналаримиз ўз аксини топган...

Г. Ҳожимурадова

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Сиз халқ амалий санътининг қайси бирига қизиқасиз? Кўли гул усталарнинг иши ҳақида ўйлаб кўрганмисиз?

Жуфтлиқда ишлаймиз

Отадан болага, боладан набирага ўтиб келаётган бундай санъат миллат фахридир, деган тушунчани қандай англадингиз? Ўз ўйларингиз билан жуфтлиқда ўртоқлашинг.

Гурухда ишлаймиз

Матндаги ясама ва туб сўзларни ҳамда шакл ясовчи ва сўз ўзгартирувчи қўшимчаларни синфда гуруҳларда аниқланг ва шарҳланг.

Ўқиймиз

Муҳокама қиласиз

36-машқ.

Матнолди топшириқлар. Матнни ўқиб, топшириқларни бажаринг. Берилган расмларни диққат билан кузатиб, «Меҳнатсеварлик – энг яхши одат» мавзусида ўзаро мунозара ўтказинг.

Меҳнатсеварлик – энг яхши одат. Агар сиз уйда ота-онангизга, мактабда синф раҳбарингиз ишларига ёрдам берсангиз, бажараётган ишингизни тоза қилиб, сабр билан охирига етказсангиз, қилган ишингиз сизга қувонч олиб келади. Бажарган ишингиздан ота-онангиз, синф раҳбарингиз хурсанд бўлиб, сизга ўз миннатдорчиликларини билдирадилар. Ўзингиз ҳам қилган ишингизнинг катталарга фойдаси борлигини

билиб, катталарга ёққанлигини сезиб, севиниб кетасиз.

«Меҳнат – меҳнатнинг таги роҳат», деганлари шу. Агар сиз бошлаган ишингизни охирига етказсангиз, қилган меҳнати-нгиздан роҳатланасиз, севина-сиз. Хонани тозалашда, чиройли дастурхон ёзишда ота-онангизга ёрдам берсангиз, сиз билингки, меҳнатсевар, одобли бола экансиз. Меҳнатсевар, катталарга ёрдам берадиган болалар одобли болалар ҳисобланадилар. Меҳнат қилган-

да ациллик билан ишлаш, иш қуролларидан эҳтиёткорлик билан фойдаланиш, ишни охирига етказиш лозим. Ана шунда сиз одамларнинг раҳматига сазовор бўласиз.

Maқollar: Меҳнатдан келса бойлик, турмуш бўлар чиройлик. Меҳнатдадир кўп ҳикмат.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

1. Матнни ўқинг, расм юзасидан қандай ўй-фикр пайдо бўлди? Матн мазмунини билан таққосланг ва бир холосага келиб «Меҳнатсеварлик – энг яхши одат» мавзусида мустақил ижодий ҳикоя ёзинг.

Жуфтлиқда ишлаймиз

2. Матндаги гапларнинг ўзаро боғланишига диққат қилиб, ўз мулоҳазаларингиз билан ўртоқлашинг.

Ёзамиз

3. Сўз ўзгартирувчи қўшимчалар тагига икки тўғри чизик чизинг.

3-дарс. ОТА-ОНА – ОИЛА ТАЯНЧИ

Ўзбек тилида
меъёр
хисобланади.

Ўзак + сўз ясовчи + шакл
ясовчи+ сўз ўзгариувчи
қўшимчалар қўшилиши.

Суҳбатдошларимиз

сўзи таркибига кўра
суҳбат-ўзак, **-дош** – сўз
ясовчи, **-лар** – шакл
ясовчи, **-имиз** – сўз
ўзгариувчи
қисмлардан ташкил
топган.

Уларни шартли
белгилар орқали
шундай кўрсатиш
мумкин

Асос(ўзак)+ясовчи қўшимча+дугавий шакл ясовчи+синтаксик шакл ясовчи

Ўқиймиз

Муҳокама қиласиз

37-машқ.

Матнолди топшириқлар.

«Ота-онага ҳурмат – фарзанднинг бурчи»

мавзуси устида синфда муҳокама юритинг.

Ота-она биз учун дунёдаги энг азиз, энг мўътабар инсонлар. Улар фарзандни дунёга келтирадилар, умр бўйи фарзанд деб яшайдилар. Шундай экан, ҳар бир бола ўз ота-онасини ҳурматини жойига қўйиши, уларга салом беришни канда қиласлиги лозим. Ота-она насиҳатларига қулок солиш, уларни ҳурмат билан ўриндан туриб қарши олиш ҳам бизнинг вазифамиздир.

Ота-онанинг суҳбатини бузмаслик, қилаётган ишлари-

га кўмаклашиш, уларга тўрдан жой бериш, қўлларига сув қўйиш, сочиқ тутиш, йўл бериш, йўлларини кесиб ўтмаслик ҳам бизнинг бурчимиз. Ота-онангиз рухсатисиз узоқ жойларга кетманг, уларга ёлғон гапирманг, ахир фарзанд ўзининг яхши одоби билан ота-онасига раҳмат келтириши керак, одоб-ахлоқ меъёрларини билишимиз лозим.

Халқимизда: “Ибратли бола – әлга манзур”. “Она билан бола – гул билан лола” деган мақоллар бежиз айтилмаган. Қ.Муҳаммадийнинг “Ойижоним” шеъри фикримизнинг далилидир:

Укам ётганда доим,
Алла айтади ойим.
Ухла, қўзим аллаё,
Шакар сўзим аллаё.
Алла айтади ойим,
Қўшиқлари мулойим...

Г. Ҳожимурадова

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз **Ёзамиз**

1. Расмга қараб тасаввурларингизни ёзма равишда баён этинг.
2. Матнни ўқиб, ўз фикр-мулоҳазаларингиз билан таққосланг ва “Ота-онага ҳурмат – фарзанднинг бурчи” мавзусида муҳокама матн ёзинг.
3. Сиз оиласизда кимларни кўпроқ ҳурмат қиласиз? Нима учун?
4. Матндаги асос ва ясама сўзларни топинг ҳамда уларни шарҳланг.

Ўқимиз

38-машқ. Матн мазмунини тушуниб ўқинг, топшириқларни бажаринг.

Халқимизнинг ахлоқ, андиша, шарм-чаё, ҳалоллик ва покизалик, инсон қадр-қиммати тўғрисидаги тасаввурлари ҳар бир оилада шаклланган. Яна бир ажойиб удумимиз – ўзбекнинг саломи тўғрисида икки оғиз гапириш жоиздир. Ўйлаб қаралса, ўзбекнинг «Ассалому алайкум» деган каломида бир олам маъно борлигини кўриш мумкин. Албатта, салом бериш ва меҳмондўстлик барча мил-

латларда ҳам озми-кўпми бор. Аммо танишга ҳам, нотанишга ҳам салом бериш, танишни ҳам, нотанишни ҳам ўрни келганда уйга таклиф этиб, бир пиёла чой, бошпана бериш фақат бизнинг миллатимизга хос бўлган гўзал одат эди, десак нотўғри гапирмаган бўламиз.

Таниш-нотанишга салом бериш, меҳмондўстлик кўрсатиш, асли инсон қадр-қимматини юқори қўйиш натижасида келиб чиқсан одатdir.

(Тарбия китобидан)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Муҳокама қиласиз

1. Оилангизда катта ва кичиклар қандай саломлашадилар?
2. «Ассалому алайкум» ҳамда “Вaalайкум ассалом” деган сўзнинг маъносини айтиб беринг.

Ёзамиз

3. Матнни кўчириб ёзинг ва ажратилган гапни гап бўлаги юзасидан таҳлил қилинг.

Ўқиймиз

39-машқ. Матнни ўқиб, топшириқларни бажаринг.

Қариси бор уйнинг париси бор

Кексалар уйнинг файзи, хонадонларимиз кўркидир. Улар бор уйда барака бор. Уларнинг ҳамиша оила бошида туришлари, бизларни ҳар ишда қўллаб-қувватлаб, дуога қўл очишларининг ўзи катта бир давлатdir.

Оилаларимизнинг тинч-тотув бўлишида, оила аъзоларининг аҳил-иноқлик ила ҳаёт кечиришларида бобо ва момоларимизнинг ўрни ниҳоятда катта. Уларнинг борлигидан кўнглимиз тоғдай кўтарилади. Кексаларимизнинг айтган ҳар бир сўзи, панд-насиҳатлари аслида ҳаётий ҳақиқатлар, айтганлари эса катта ҳаётий тажрибанинг маҳсулидир. Улардан ибрат олмоқ бугун биз, ёшларнинг, бурчимиздир.

Юртимизга муносиб, баркамол ва етуқ бўлиб камол топишимиз эртанги кунимизга қўйилган пойdevor эканлиги тенгдошларимнинг қалбига нур бўлиб инмоғи керак. Айни кунда юрт ишқи билан ёниб яшаётган, кўнглига улкан умидларини туккан, эзгу мақсадлар йўлида ўқиб-ўрганаётган ҳар бир ўғил-қиз авлодларимиз, ота-боболаримиз босиб ўтган шарафли йўллардан ибрат олиши лозим. Бугун хонадонларимиз тўрида савлат тўкиб ўтирган, тилларида шукроналик, тиллари, диллари дуода бўлган пиру бадавлат отахон ва онахонларимизни ҳар қанча эъзозласак арзийди.

X. Хотамов

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Муҳокама қиласиз Ёзамиз

1. Матн мазмунини ёритувчи қалит сўзлар (3-4та) топинг.
2. Қалит сўзлар ёрдамида оддий режа тузинг.

Жуфтлиқда ишлаймиз

3. “Қариси бор уйнинг париси бор” деган гапни қандай тушунасиз? Жуфтлиқда муҳокама қилинг.

Гуруҳда ишлаймиз

4. Кексаларни ҳурматини нима учун жойига қўйишимиз керак?

Ёзамиз Тақдимот

5. Гуруҳда муҳокама қилиб, тақдимот тайёрланг ва синф олдида ўз тақдимотларингизни ҳимоя қилинг.

4-дарс. ОИЛА – МУҚАДДАС ДАРГОХ

Ўқиймиз

Мұхокама қиламиз

40-машқ. Матнни ўқиб сарлавҳа қўйинг, қўйидаги топшириқларни бажаринг.

Ўзбекларда болаларни тарбиялашда дастурхон атрофи энг қулай жой саналган. Бу ерда катталар ёшларга панд-насиҳатлар қилиб, нима яхши-ю, нима ёмонлигини уқтириб боришган. Бундан ташқари бизда миллий тарбия асрлар мобайнида диний тарбияга қўшиб олиб борилганлиги ҳам сир эмас. Ота-она насиҳатини бажармаслик катта гуноҳ ҳисобланган, шунинг учун болалар нима қилиб бўлса-да, уни бажаришга интилганлар. Ёшлар оқар сувни булғамасликни, дараҳт ўтқазишни, нон-ошни тўқмай, исроф қилмай ейишни, жониворларга озор бермасликни ота-оналаридан ўрганишган.

Тарбияда ота-онага муносабат алоҳида ўрин тутган. Масалан, отага тик боқма (у қиблагоҳ), охиратинг куйиб кетади; она – волида, уни рози қилиш керак, деб уқтириб борилган.

(«Тарбия сирлари»)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

- Оила аъзоларингиз билан биргаликда ўтиришни яхши кўрасизми, нега?
- Катталарнинг панд-насиҳатини эшлитиб, унга риоя қиласизми?

Ёзамиз

- Матн ҳақида фикрингизни ёзма равишда баён этинг.
- Матндаги тагига чизилган сўзларни сўз таркиби юзасидан таҳлил қилинг.

Мұхокама қиламиз

- Матннинг услубини аниқланг.

Үқиймиз

41-машқ. Матнни ўқиб, қайта ҳикоя қилинг. Юқорида бажарган 38-машқ топшириллари бўйича берган жавобларингиз билан солиштиринг.

Ха, азиз болажонлар, одобнинг боши – салом. Инсонлар бир-бирларини кўрганларида «Ассалому алайкум», дейишлари бежиз эмас.

Ассалому алайкум дегани, “Сизга соғлик-саломатлик, тинчлик тилайман!” дегани. Биз ҳам эрта тонгда уйқудан туриб, юз-қўлларимизни со-вунлаб ювиб, сочиққа артиниб келиб, аввал оиласиздаги катталарга: буви, буважонларга, ота-оналаримизга, ака, опаларимизга қўлимизни кўксимиизга қўйиб салом берамиз.

Саломлашишнинг ҳам қоидалари бор: Хонага кирган киши биринчи бўлиб ўтирганларга “Ассалому алайкум!” деб салом беради.

Алик олувчи «Ваалайкум ассалом» деб жавоб қайтаради. Катта кишиларга ёшлар биринчи бўлиб ҳурмат билан салом берадилар.

«Ваалайкум ассалом» дегани “Сизга ҳам соғлик-саломатлик, тинчлик тилайман” дегани. Саломлашганда чеҳрангиздан нур таралсин.

Одобнинг боши – Ассалому алайкум. Кимда-ким биринчи бўлиб салом берса, унинг одобли инсон эканлиги билинади. Саломлашганда ҳушмуомалалик билан саломлашинг. Одамлар билан гаплашганда илиқлик билан, меҳрибонлик, ғамхўрлик билан гаплашинг.

Кўча-қўйда, қўни-қўшниларни кўрганингизда, учраган нотаниш кишиларга, албатта, ўнг қўлни кўксингизга қўйиб, олдинга сал эгилган ҳолда тавозе билан саломлашинг.

Ҳар кун тонгда тураман,
Дилдан қувнаб юраман.
Қуёш, майса ўтлоқда,
Яйраб десам Ассалом,
Завқ оламан бир олам...

(Тарбия китобидан)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Ёзамиз

- Берилган сарлавҳалардан бирини танлаб, матн тузинг.
«Одоб саломдан бошланади», “Одобнинг боши – салом”, “Салом бермоқ ҳам қарз, ҳам фарз”
- Матн ва шеърдаги қўшимчаларга диққат қилинг ва тартибини шарҳланг.
- Қуйидаги мақоллар билан танишиб, маъносини англанг ва бир-бирингизга ту-

шунтиринг: **Яхшилардан ибрат ол. Ёмонлардан йироқ бўл. Ўзинг яхши – олам яхши.**

Билиб олинг!

Ўрганиш учун олинган турли нарса, воқеа-ҳодисалар мажмуаси тўплам дейилади. Тўпламни ўхшаш ва фарқли томонлари асосида ички гуруҳларга, турларга ажратишга тасниф дейилади.

Ўқиймиз

Ёзамиз

42-машқ. Матнни ўқинг ва қўчириб ёзинг.

Бир олимнинг уч ўғли бор экан. Олим уларни ўқитиб вояга етказибди. Учаласи ҳам илмли бўлиб етишибди.

Бир куни отаси ўғилларини имтиҳон қилмоқчи бўлибди. У катта оқ қофозни олиб, четига бир томчи сиёҳ томизибди ва ўғилларига кўрсатиб:

- Бу нима? – деб сўрабди.
- Доғ, – дебди катта ўғли.
- Сиёҳдоннинг доғи, – дебди ўртанча ўғил.
- Сиёҳ, – дебди учинчи ўғил.

– Уларнинг жавобини әшитган ота бирдан йифлаб юборибди. Ўғиллар ҳайрон бўлиб отасидан йифи сабабини сўрашибди. Шунда ота:

– Сизларни олим қилибман-у, одам қилолмабман. Учалангиз бир четдаги кичкина доғни кўрдингиз-у, катта оқ варакни кўрмадингиз,— деб жавоб берибди.

(Тарбия китобидан)

Оlamга яхшилик кўзи билан боқсан инсонгина ундаги гўзалликларни илғай олади.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Сўзлаймиз

1. Инсонни сифатловчи сўзларни топиб, “Кластер” усули асосида изоҳланг.

Мулоқот

2. Матн асосида синфдошингиз билан диалог тузинг.

5-дарс. КАТТАГА ҲУРМАТ – МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТИМИЗ

Үқиймиз

43-машк. Матнни кўз югуртириб ўқинг ва сарлавҳа қўйинг.

– Бир неча йил аввал шифохонада даволандим. Мен билан бир хонада қария отахон ҳам даволанди. Бир-биримиздан кўнгил сўрашиб, анча қадрдон бўлиб қолдик. Отахоннинг тўрт нафар фарзанди бор экан. Лекин улардан ҳеч бири отахондан хабар олмади. Отахон кетадиган куни ўғилларидан бирига телефон қилдилар:

– Ўғлим, мен тузалдим, олиб кетмайсизларми?

Кўнглимдан бир нима сидирилгандек бўлди. Отахон фарзанд кўрганида қанчалар қувонган, элга ош берган, халқ дуосини олган. Фарзандим қариганимда белимга қувват бўлади, деб хурсанд бўлган. Фарзандларининг ҳар бир ютуғидан кўнгли тоғдек кўтарилиган. «Ўғлим» деб кўксини керган. Фарзанди учун ҳамма нарсага, ҳаттоқи жонини қурбон қилишга ҳам тайёр бўлган. Қексайганимда кўзимга нур, белимга қувват, қўлимга қанот бўлади деб ният қилган. Афсуски, тошмехр фарзандлар ўзлари билан овора, ўз отасига вақт ажратиш хаёлида йўқ: биттаси фирма иши билан чет элда бўлса, иккинчиси данғиллама ҳовли қуриш билан овора, яна бири бирини икки қилиш пайида, эртаю кеч савдода, бошқаси эса тўйга тайёргарлик билан банд...

Лекин... шифохонада яна бир отахонни кўрдим. Биргина ўғли бор экан. Ишидан рухсат олиб, эртаю кеч қимирламай, отасининг хизматида бўлди. Отахон тинмай ўғлининг ҳаққига дуо қиласди:

– Илоҳим фарзандларингдан қайтсин, фарзандларингнинг роҳатини кўр, Аллоҳ рози бўлсин!

(Эсадаликлардан)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гуруҳда ишлаймиз

Муҳокама қиласиз

1. Матн мазмунини гуруҳда муҳокама қилинг. “Ақлий ҳужум”. Ўз оталарини шифохонада унугланган фарзандларга нима деган бўлардингиз?

Ёзамиз

2. Ўз қарашларингизни ёзма равишда баён этинг.
3. Матндан мустақил сўз туркумларини аниқланг ва изоҳ беринг.

4. Матндан қайси сўроққа жавоб бўлишига кўра сўзларни танлаб жадвалга жойлаштиринг.

Ким?	Нима?	Қандай?	Неча? Қанчаси?	Қайси?	Нима қилмоқ?

1. Мустақил сўзлар.
2. Ёрдамчи сўзлар.

Билиб олинг!

Маълум бир сўроққа жавоб бўлиб, бирор гап бўлаги вазифасида келадиган сўзлар мустақил сўзлар саналади: феъл, от, сифат, сон, олмош ва равишлар мустақил сўзлардир.

Ўқиймиз

Муҳокама қиласиз

Ёзамиз

44-машқ. Матнни ўқинг, унга сарлавҳа қўйиб кўчиринг.

Ташқи гўзаллик бу шаклдир, ҳодисадир. Ички гўзаллик эса мазмундир, моҳиятдир. Табиат ва жамиятда, инсон тафаккурида ва бутун жабҳада мазмун шаклни, моҳият эса ҳодисани белгилашлигини унутмаслик керак. Шарқ халқларининг тушунчаси бўйича ҳақиқий гўзаллик меҳнатда, ширинсуханликда, ички, кенг маънавий бойлиқда, одобли ва ахлоқли бўлишдадир.

Албатта, миллий маданиятни ва тарбияни мутлақо ўзгармай турадиган нарса деб тушуниш ярамайди. Макон ва замондаги барча ўзгаришлар тарбияга, умуман, маданиятга ҳам тааллуқлидир. Аммо бунда миллий ўлчовни унутмаслик керак...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

1. Матнни ўқиб, мазмуни бўйича ўзингизнинг шахсий фикрингизни ёзма баён этинг.
2. Матндан **Нима?** **Нима қилди?** сўроғига жавоб бўлган сўзларни топинг ва шарҳланг.

Ўқиймиз

45-машқ. Берилган матнни ўқинг.

Қуш ини

Бир куни эрталаб қариб қолган икки қуш инларидан учиб чиқа олмасликларига кўзлари етибди. Емиш топа олмай, тезда кунлари битишини билиб, инни тарқ этмай, биргаликда ҳаётдан кўз юмишга қарор қилишибди. Лекин шу ердан учиб ўтиб кетаётган уларнинг бир боласи ота-онасини кўриб ёнларига келибди. Аҳволни билиб бошқа ака-сингилларига хабар бериш учун учиб кетибди. Тез орада икки қушнинг ҳамма болалари бирин-кетин учиб кела бошлабди. Уларнинг ҳар бири тумшуғида ота-онаси учун егулик олиб келибди. Болалари олиб келган овқатларни еб икки қуш анча қувватга кирибди, лекин барибир уча олишмабди. Шундай қилиб, икки қушнинг болалари энди полапонлари қаторида ота-оналарини ҳам боқа бошлабди. Бунинг учун улар энди қўпроқ учишлари ва қўпроқ егулик топишга ҳаракат қилишлари керак эди. Улар тонгдан то шомгача тинишмас ва қаттиқ чарчашар, лекин ота-онасини ташлаб қўйишга кўзлари қиймас эди.

Бир куни қушлардан бирининг полапонлари учирма бўлди ва отасига эргашиб қари қушларнинг уясига учиб келди. Отасининг уларга овқат берятганини кўриб:

- Булар кимлар? Нега уларга овқат беряпсиз? – деб сўрабди. Дадаси:
- Булар менинг отам ва онам. Мен ҳам сен каби кичиклигимда улар мени худди шундай боқишган, – дебди.

Эй фарзанд, донишмандлар “қуш инида кўрганини қиласи”, дейишган. Сен ота-онангга қандай муносабатда бўлсанг, хатти-ҳаракатингни кузатиб турган фарзандинг эртага худди шу муомалани сенга қайтаради.

(Тарбия китобидан)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласыз

Ёзамиз

- Калит сүз ёки сүз бирикмаларини (3-4та) топинг, уларга таянган ҳолда матннинг асосий фикрини аниқланг.
- Матннинг услуби ва типини аниқланг.
- Матн таркибидан иш-харакатни билдирувчи сүзларни топинг, сүроқ беринг, изохланг.

... сүз феъл
дейилади

Ёдға туширамиз!

Феъллардан англашилған ҳаракат ва ҳолат маълум шахс ёки нарса томонидан бажарилади. Ана шу шахс ёки нарса ҳаракатнинг бажарувчиси саналади.

Билиб олинг!

Нима қилди?, нима қиляпты?, нима қилади?, нима қилмоқчи? каби сүроқларга жавоб бўлиб, шахс ёки нарса-буюмларнинг ҳаракат, қолатини ифодалаган сүзлар туркуми феъл дейилади.

6-дарс. БАРКАМОЛ ФАРЗАНД – ЖАМИЯТИМИЗ ТАЯНЧИ

Ўқиймиз

Мұхокама қиламиз

46-машқ. Матнни ўқинг ва олдинги матнга боғлиқлигини аниқланг.

Боғда ёнғоқ, шафтоли ва олма дарахтлари ёнма-ён ўсишар әди. Ёшгина шафтоли дарахти ёнғоқ дарахтига қараб ўзича:

– Нега унинг мевалари меникидан күп бўлиши керак экан? Менинг ундан қаерим кам? – деб ҳасад қилибди. Унинг гапларини эшитиб турган қари олма дарахти эса:

– Сен бирорвга ҳасад қилма, ўз ишингни бил, ёнғоқ – танаси пишиқ дарахт, бунинг устига у бизга қараганда анча бақувват, – дебди.

Лекин шафтоли унинг гапларига қулоқ солмабди. Баҳор келганда ҳамма шохлари ғуж-ғуж гуллабди. Гуллар тўкилиб, тез орада мева тушибди. Энди шафтоли ҳам меваларининг кўплиги билан фахрланибди.

Орадан кунлар ўтиб, мевалар сув олиб етила бошлабди. Шафтолининг кундан кунга шохлари ерга эгилиб борибди. Олма дарахтининг унга раҳми келиб, шохларининг бир қисмини устига олибди.

Бир куни шафтолининг катта шохи меваларининг оғирлигини кўтара олмай, синиб кетибди. Пишиб етилмаган шафтолилар ерга тўкилибди. Шафтоли уларни сақлаб қололмаганига ачиниб йиғлабди. Шунда олма уни юпатиб:

– Йиғлама, ҳали ёшсан, яна шохларинг ўсиб чиқади. Бу эса сенга дарс бўлди, – дебди.

Эй фарзанд, ёшлар катталарнинг насиҳатларига қулоқ солмаса, мана шундай аҳволга тушиб қолишлари ҳеч гап эмас.

(Тарбия китобидан.)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Матнни ўқиб сарлавҳа қўйинг. Мазмунини айтиб беринг.

гуруҳда қилинг, матнга сарлавҳа қўйинг. Асосий ғоясини аниқланг. Хулоса чиқаринг.

Ёзамиз

Матндан шахс-сон қўшимчалари билан тусланган сўзларни топиб, кўчиринг.

Билиб олинг!

Феъллар нимани атаб келишига кўра, ҳаракат феъллари ва ҳолат феълларига бўлинади.

Шахс ва нарсаларнинг жисмоний фаолияти натижасида рўй берган ҳаракатни билдирувчи феъллар ҳаракат феъллари саналади. Шахсларнинг ички кечинмалари нарсаларнинг бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтиш жараёнини ифодаловчи феъллар эса ҳолат феъллари ҳисобланади.

Ўқиймиз

Муҳокама қиласиз

47- машқ. Матнолди топшириқлар. Матн сарлавҳасига кўра унинг мазмунинима ҳақда эканлигини тахминлаб кўринг.

Боғбон ва ниҳол

Қадим замонда бир боғбон бўлган экан. Унинг якка-ю ягона фарзанди бўлиб, жуда тантиқ экан. Боғбон боласига танбеҳ берса, онаси ўртага тушиб: “Қўяверинг, катта бўлса, эси кириб қолади”, дер экан.

Боғбон хотинининг гапи хато эканини тушунтириш учун шундай йўл тутибди: боққа иккита бир хил мевали дараҳт ниҳолини ёнма-ён экибди. Уларни бир вақтда суфориб, бир хил ўғит солиб парваришлабди. Лекин ниҳоллардан бирининг ортиқча шохларини кесиб, иккинчисига эса умуман тегмабди.

Орадан уч йил ўтибди, ниҳоллар дараҳтга айланиб, мева берадиган пайти келибди. Шохлари кесиб турилган ниҳол баланд ва чиройли дараҳт бўлиб, мевалари ҳам қўп экан. Қайчи тегмаган ниҳолнинг шохлари эса ҳар томонга тарвақайлаб, қийшиқ бир дараҳт бўлибди. Бир-икки меваси эса майдалигидан кўзга ташланмас экан.

Боғбон хотинини чақириб, дараҳтларни кўрсатибди ва тушунтирибди: “Мана бу дараҳтнинг ортиқча шохларини кесиб турганим учун бутун қучи асосий шохларига бориб, серҳосил бўлди. Буниси эса ўз ҳолига ташлаб қўйганим учун мева бермайдиган, фойдасиз дараҳт бўлди. Унинг ортиқча шохларини энди кесган билан фойдаси кам. Тўғри парваришни ниҳоллигида қилиш керак эди”.

Эй фарзанд, ота-онангнинг сенга берган танбеҳлари худди ниҳолнинг ортиқча шохларини кесиб ташлаганга ўхшайди. Шунда сен вақтингни бефойда нарсаларга сарфламай, керакли илм ва ҳунар ўргансанг, келажакда жамиятга фойдали одам бўлиб етишасан.

(Тарбия китобидан)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гурӯҳда ишлаймиз Муҳокама қиласиз

1. Матннинг типини аниқланг.
2. Матнда қандай муаммо кўтарилилган?
3. Нима учун дараҳт парваришини ниҳоллигида қилиш керак? Ушбу мисолнинг тарбияга қандай алоқаси бор деб ўйлайсиз?
4. Тантиқлик, эркаликнинг болага қандай зиёни бор?
5. Одобли болага хос фазилатларни атанг.

Ёзамиз

6. Энг сўнгти жумлани кўчириб ёзинг ва шарҳланг.

Ўқиймиз Муҳокама қиласиз

48-машқ. Матнни ўқинг.

Ростгўйлик

Қадим замонда бир кичкина бола ўғирлик қилибди. Унинг ёшлигини инобатга олиб жазо беришмабди, лекин шаҳар қозисининг олдига олиб келиб, болага насиҳат қилиб қўйишни сўрашибди. Қози бола билан узоқ гаплашибди, аммо сухбат пайтида бирор марта ҳам унинг қилган ўғрилиги ҳақида гапирмабди. Гурунг охирида қози болага насиҳат қилибди, болакай эса ҳеч қачон ёлғон гапирмасликка ваъда берибди. Қозининг олдидан чиққач, бола жазодан қутулиб қолганига хурсанд бўлибди.

Орадан бир неча кун ўтибди, болада яна ўғрилик қилиш истаги пайдо бўлибди ва бозорга йўл олибди. Дарвоза олдида тасодифан ҳалиги қозини учратиб қолибди. У бозор қилиб қайтаётган экан. Қози ундан ҳол-аҳвол сўраб, нима иш билан юрганини суриштирибди. Бола эса:

– Уйга у-бу харид қилиш учун келдим, – дебди. Қози бозордан чиқиб кетибди, аммо бола унинг “Қўрқоқларгина ёлғон гапиришади, сен мард болага ўхшайсан, шунинг учун ёлғон гапирма”, деганини эслабди ва қўрқиб ёлғон гапириб юборга-

ни учун ўзидан жаҳли чиқибди. Энди қўрқоқ эмаслигини ўзига исботлаш учун у-бу харид қилиб уйига қайтиби.

Эртасига яна ўғирлик ниятида уйдан чиқаётганда ойиси:

- Қаёққа кетяпсан? – деб сўрабди. Бола эса:
- Шунчаки айланиб келаман,— дебди. Берган ваъдаси яна эсига тушиб, шунчаки кўчани айланиб қайтиби.

Шундай қилиб, орадан кунлар ўтибди. Бола авваллари ёлғон ҳам гапиради, ўғирлик ҳам қиласарди. Энди эса ёлғон гапирмаслик уни ўғрилик қилишдан тўсибди.

Эй фарзанд, агар қилаётган ишигни одамларга айтишдан уялсанг, унда уларга айтаётган ишларни қил.

(*Тарбия китобидан*)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

Топшириқ. Берилган мақол ва сўзлардан фойдаланиб эссени якунланг.
Ёлғончилик ва ўғрилик бу – бор.
Халқимизда бор.
Матнни ўқиб, тушуниб етдим.
Дунёда қадрини англаб яшамоқ керак.
Хулоса қилиб айтганда асралик, ортирайлик, кўпригини мустаҳкамлайлик.

Фойдали иборалар: жиноятга бошловчи йўл, ёлғончиликнинг оқибати, ростгўйлик ва ҳалоллик, мардлик ва эркинлик, қозининг тадбиркорлиги ва донолиги, тақдиринг ўз қўлингда.

7-дарс. МИЛЛИЙ БАРҚАРОРЛИК – АСЛ МАҚСАДИМИЗ

Үқиймиз

49-машқ. Матнни ўқинг ва холоса чиқаринг.

Китоб ўқиш руҳни соғайтиради

Китоб ўқиш инсоннинг фикрлар қобилиятыни ошириши ҳамда хотирага ижобий таъсир кўрсатиши олдиндан маълум. Демак, сўз ва китоб инсон соғлиғи учун ҳам муҳим воситалардан бири эканлигини унутмаслигимиз керак.

Сўз инсонга берилган улуғ неъматлардан бири бўлиб, у орқали инсон фикрлари жамланиб, китобларда муҳланади ва халқ мулкига айланади. Демак, оламнинг етти мўъжизаларидан бири саналган китоб инсоннинг энг бебаҳо мулкларидан биридир.

“Бешикдан то қабргача илм изла!” дейилади ҳадисларда. Улуғ аждодларимиз бу ҳикматга қатъий амал қилиб, китобни ҳар қандай бойликдан устун қўйганлар. Узоққа бормайлик, қомусий олим, буюк ватандошимиз Абу Али ибн Сино ҳаёти билан боғлиқ бир воқеани ҳаммамиз яхши биламиз, яъни нақл қилишларича, улуғ бобокалонимиз йигирма ёшида Бухоро ҳукмдори Нуҳ ибн Мансурни оғир хасталикдан даволаб, оёққа турғизгач, ҳукмдор ундан: “Тила тилагингни!” деб сўраган. Бўлғуси аллома: “Ҳукмдорим, менга ҳеч қандай бойликнинг кераги йўқ, сарой кутубхонасидан фойдаланишга руҳсат берсангиз, бас”, – деган экан.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Ёзамиз

1. Матнни ўқинг ва мазмунига дикқат қилинг.
2. Алломанинг жавобини шарҳланг.
3. Матн тури ва типи, жанрини аниқланг.
4. Матн мазмунига таяниб, интервью учун саволлар тайёрланг ҳамда синфдошлигиниздан суҳбат олинг.
5. Матндаги феъл сўз туркумларини аниқлаб, гапдаги вазифасини тушунириинг.

● Билиб олинг!

Феълдан англашилган ҳаракат ва ҳолат билан унинг бажарувчиси ва предмети орасидаги муносабатлар феъл нисбатлари дейилади.

Ҳаракат, ҳолат билан уни бажарувчи (субъект) ва предмет (объект) орасидаги муносабатлар ҳар хил. Масалан, феълдан англашилган ҳаракат предметга ўтади: **Болалар китобни ўқиди**, предметга ўтмай субъектнинг (эга) ўзига қолади: **Болалар ювинди**; ҳаракат бажарувчиси ноаниқ бўлади: **Китоб ўқилди**, ҳаракат бир неча шахс томонидан биргаликда бажарилади: **Болалар баҳслашди**, ҳаракат бошқа шахсларнинг таъсирида бажарилади: **Ўқитувчи болаларга китоб ўқитди** каби шаклларда юзага келади.

Феъл нисбатлари бешта: 1) аниқ нисбат, 2) ўзлик нисбати, 3) мажҳул нисбат, 4) биргалик нисбати, 5) орттирма нисбат.

Ўқиймиз

Ёзамиз

50-машқ. Матнни ўқиб, кўчириб ёзинг ҳамда мулоҳаза юритинг.

Китоб – буюклика элтувчи муҳим восита

Мамлакати зиёли, олиму дониш бўйлан халқ буюклика ҳақлидир. Буюк келажакни эса соғлом авлод яратади.

Фойдали машғулотлардан бири яхши китоблар ўқиб, ундан баҳра олишдир. Шифокорларнинг айтишича, ҳатто бемор кўп мутолаа қилса, китобдаги жасур қаҳрамонлар билан бирга дардини унутади, асабига дам беради ва энг муҳими, асар қаҳрамони сингари нафақат дардга, балки ўткинчи қийинчиликларга ҳам сабрли

бўлишни ўрганади. Янада муҳимроғини мутахассислар қайта-қайта таъкидлаб айтишмоқдаки, китоб руҳни соғломлаштиради. Шу боис ҳам, у ҳамманинг энг яхши йўлдоши, дўстидир. Чунки яхши китоб хиёнатни, алдашни билмайди, ҳаётда фозил устоз сингари яхшилардан сабоқ олишга чақиради.

Биз тарихан китобни қадрлаган, уни боламиз бешигида ҳам сақлаган халқмиз. Шундай экан, уни кўзимизга суртамиз ва фарзандларимизни ҳам китоб билан вояга етишларини тилаймиз.

H. Аҳмадалиева

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Матнни ўқиб қандай хулоса чиқардингиз?

Гурухда ишлаймиз

- Интернет билан китоб орасида қандай фарқ ва афзалликлар бор? Ўйлаб кўринг ва тақдимот тайёрланг.
- Матндаги феъл нисбатларини аниқланг, изоҳ беринг.

Билиб олинг!

Аниқ нисбат. Бу нисбат эга томонидан бажарилиши аниқ бўлган ҳаракат ва ҳолатни билдиради. Аниқ нисбатни ҳосил қилувчи қўшимча йўқ. У феълнинг негизи орқали ифодаланади. Феълнинг бундай қурилиши фаол қўлланилади: **ёзди, ухлади** каби.

Ўқиймиз

51-машқ,

Ҳунарда ҳалол насиба бор

Мансуржон ота-бобосининг касби – ёғоч ўймакорлигининг сир-асорларини Мурод бобосидан қунт билан ўрганди.

Яқинда биз ҳам Мурод отанинг устахонасида бўлдик. Эгнида иш кийими ўзига ярашиб турган Мансуржоннинг ишларини кузатдик. Унинг бутун дикқат-эътибори навбатдаги буюртмани ниҳоясига етказишга қаратилганди. Устахона саҳни саранжом-саришта, токчаларга зарур асбоб-ускуна ва ҳунармандчилик буюмлари

тартиб билан терилган. Ўртада ёнғоқ дарахти бир неча бўлакларга ажратилиб, рандалаб чиқилган. Тайёр буюмларни кўрганингизда ёғоч ўймакорлигининг барча мешақатларини хис қиласвермайсиз. Аслида бу жуда нозик, ўта эътибор талаб ишдир. Ҳунармандчиликнинг бу тури билан шуғулланувчи ҳам рассом, ҳам уста бўлиши керак. Замонавийлик ва қадимийлик уйғунлашиб ажиб манзара касб этган бежирим буюмларни кузата туриб, забардаст қўлларга тасаннолар айтасиз. – Ҳунар хонадон тўкинчилигини таъминлайди, – дейди Мансуржон. – Ҳунармандчилик буюмлари қадр-қимматини ҳеч қачон йўқотмайди. Қалб қўри билан яратилган бу санъат асарлари умрбоқийдир.

А. Саидов

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Муҳокама қиласиз

1. Матнда ифодаланган ҳунар тури сизга танишми?
2. Сиз қандай ҳунар турига қизиқасиз? Отангиз қайси касб әгаси, сизга отангиз касби ёқадими, нима учун?

Ёзамиз

1. Матндаги аниқ нисбат феълларини топиб, изоҳ беринг, тагига чизинг.
2. Феъл – сўз туркумини шарҳланг.

Феъл сўз туркумини таҳлил қилиш тартиби

1. Феълларни топинг ва уларнинг сўроқларини аниқланг.
2. Феъл шаклларини топинг.
3. Ўтимли ва ўтимсиз феълларни аниқланг.
4. Бўлишли ва бўлишсиз феълларни топинг.
5. Феълларнинг замонларини аниқланг.
6. Феъл нисбатларини топинг.
7. Феъл майлларини аниқланг.
8. Феълнинг гапдаги қайси сўз билан боғланишини аниқланг.

Таҳлил намунаси

Ўқувчилар берилган топшириқларни аниқ, пухта бажардилар.

1. Ушбу гап грамматик шаклланган, нисбий тугалланган оҳангда ўқилади ва хабар мазмунини билдиради.
2. Содда ёйиқ гап.
3. Бажардилар – феъл, нима қилдилар? сўроғига жавоб бўлади; бош шакли – бажармоқ, бажар – ўзак; -ди – замон қўшимчаси, -лар III шахс кўплик қўшимчаси; содда феъл-кесим, аниқ нисбатда, бўлишли, ўтимли, ўтган замон феъли. Гапда эга вазифасида келган Ўқувчилар сўзи билан боғланиб, кесим вазифасини бажаради (Ўқувчилар бажардилар) ҳамда иш-харакатнинг бажарилиш белгисини билдирган аниқ, пухта – қандай? сўроғига жавоб бўлиб, ҳол вазифасида келган равиш сўз туркумига оид сўзлар билан боғланган.

8-дарс. УСТОЗНИ ОТАДЕК УЛУГЛАШ – МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТИМИЗ БЕЛГИСИ

Үқиймиз

52-машқ. Матнни ўқиб сарлавҳа қўйинг, қўйидаги топшириқларни бажаринг.

Устоз. Ким бўлишидан қатъий назар, бу сўзни эшитганимизда кўнглимидан фақат илик туйғулар, ёрқин хотиралар ўтади. Кўз ўнгимида қўлимизга қалам тутқазиб, илм оламига етаклаган биринчи устоз – муаллим гавдаланади. Шунингдек, қалбимизда унutilmas из қолдирган қадрдан мактабимиз ва унинг қучоғида кечган беғубор йилларимизни, бизга таълим берган, инсонийлик фазилатларини ўргатган меҳрибон ўқитувчи ва мураббийларимизни ҳурмат ва эҳтиром билан эслаймиз.

«Устоз – отандек улуг», деган мақол бежиз айтилмаган. Бунда бир олам маъно бор, яъни, ота-она фарзандни дунёга келтириб, едириб-кыйдирса, уни камолга етказадиган, етук инсон қиласидиган бу – устоздир! Шу боис, касблар ичидаги энг хайрлиси, энг гўзали илм ўргатиш, тарбия этиш орқали инсонга яшамоқ мазмунини англатишидир. Бу эса устоз-муаллимларга насиб этган баҳтдир. Ўқитувчилик ва мураббийлик касбининг қанчалик шарафли ва машақкатли эканлиги барчамизга аён. Ёшларнинг келажакда ҳар томонлама етук, баркамол бўлишларида, айнан, шу касб эгаларининг хизматлари ниҳоятда катта. Айниқса, дунё шиддат билан ривожланиб, навқирон авлоднинг қалби ва онгини эгаллаш учун кураш тобора авж олиб бораётган буғунги кунда устоз-мураббийлар тутган мавқени бирон бир мезон билан ўлчаш мушқул. Шунинг учун уларни эъзозлаш, меҳнатини қадрлаш ҳар биримиз учун ҳам қарз, ҳам фарзdir.

M. Абдуллаева

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

Муҳокама қиласиз

Нима учун “Устоз – отандек улуг” дейилади? Биргаликда фикрларингизни баён этинг.

Якка тартибда ишлаймиз

Сиз синф раҳбарингизни нима учун ҳурмат қиласиз ва эъзозлайсиз?

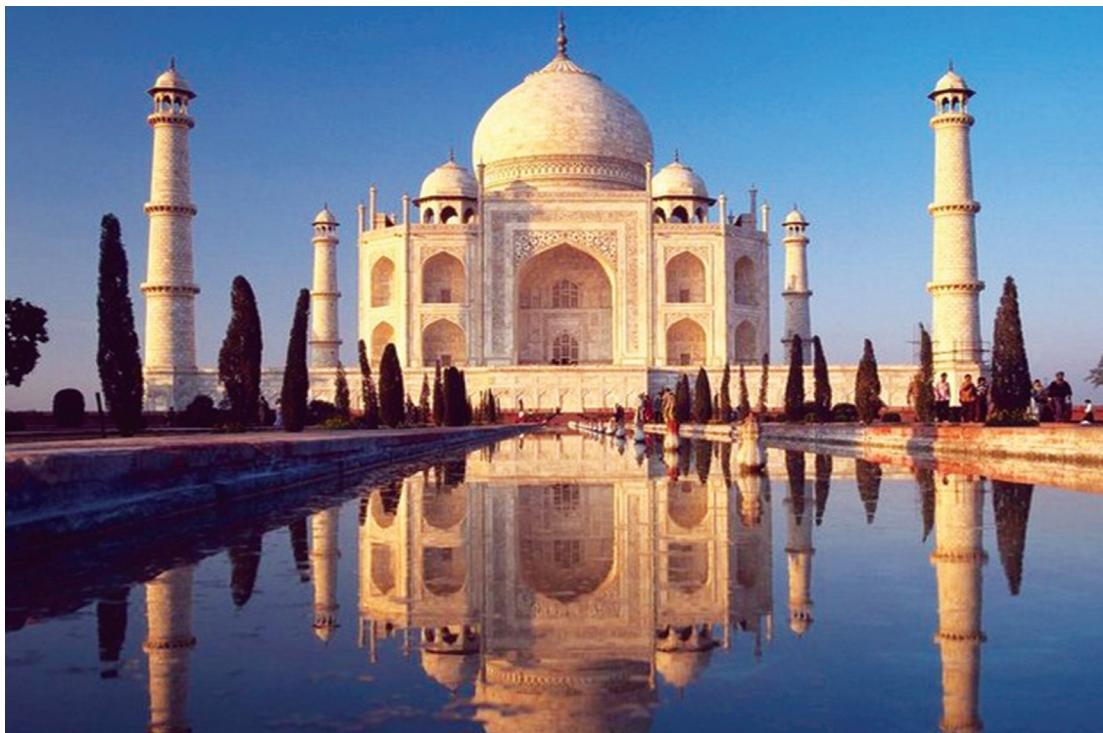
Ёзамиз

1. Матндан ўзлик нисбатли гапларни кўчириб ёзинг.
2. Феълнинг яна қандай нисбат шаклларини биласиз? Жавоб беринг.

III бўлим

ДУНЁНИНГ ЕТТИ МЎЪЖИЗАСИ

Дунёда сонлар билан боғлиқ турли афсоналар юради.
Кўпгина халқларда эса 7 сони хосиятли рақам ҳисобланади.
Аслида бу ҳеч нарсани ҳал қилмаса-да ва ҳеч қандай илоҳий
мантиққа эга бўлмаса-да, ҳаётда шу сон билан боғлиқ бир қанча
ажойиботлар мавжуд.
7 кун, 7 мўъжиза, 7 хазина, 7 авлод, 7 иқлим, 7 ранг, 7 сайёра,
7 денгиз, 7 фарз...

1-дарс. БИРИНЧИ МҮЙЖИЗА – МИСР ПИРАМИДАЛАРИ. ЭХРОМЛАРНИНГ ЭНГ ЮКСАГИ – ФИРЪАВН ХУФУ (ХЕОПС) ПИРАМИДАСИ

Матнолди топшириқлар.

Күйидаги ҳавола бўйича видеосаёҳат уюштиринг.

https://www.youtube.com/watch?v=F1hinc9xI_w

Ўқиймиз

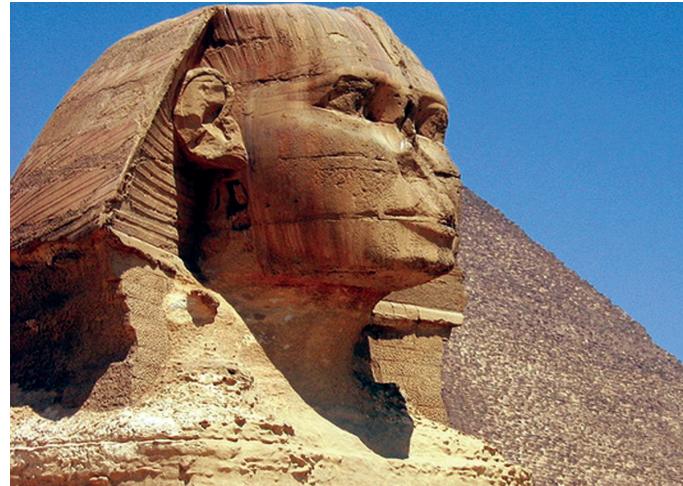
Муҳокама қиласиз

Ёзамиз

53-машқ. Матни ўқинг, топшириқларни бажаринг.

Қадимги мисрликлар Ўрта ер денгизи атрофидаги мамлакатларда бунёд этилган ва ўз салобати, гўзаллиги билан ўша замон одамларини ҳайратга солган иншоотлардан етитасини “Дунёнинг етти мўъжизаси” деб атаганлар. Миср эхромлари дунёнинг етти мўъжизасидан бири ҳисобланади. Миср пирамidalари эски ва ўрта даврларда Миср фирмъавилари қабрлари устига қурилган обидалардир. Ўрта ва Жанубий Америкада Майялар, Ацтеклар ва Инкалар томонидан ўхшаш бинолар қурилган бўлса-да, ҳақиқий эхромлар Мисрда. Шу сабабли Миср – Эхромлар ўлкаси деб аталади.

Юончадан “pyramis” сўзидан келиб чиққан пирамида, асосан, тош ёки гиштдан бино этилган. Тўртбурчак асосида тепага қараб йўналган учлар энг тепада учбурчак шаклида бирлашган.

XIII асрда яшаган сайёҳлардан бири бу эхромларни кўриб: «Дунёда ҳеч бир нарса вақтга дош беролмайди, лекин бу эхромлардан вақт ҳам ҳайиқади», – деган эди. Чиндан ҳам бу улкан сағаналар бугунги қунда ҳам худди қадимгидай салобат билан турибди.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтликда ишлаймиз

- Матн асосида дунёвий мүйжизалар ҳақида жуфтликда муҳокама қилинг.
- Ўзингиз яна қандай мүйжизалар ҳақида биласиз, фикрингиз билан ўртоқлашинг.

Ёзамиз

- Берилган матндағи феълларни топиб, нисбатини аникланг, гапдаги вазифасига кўра тагига чизинг.

Билиб олинг!

Мажхул нисбат. Ҳаракатнинг бажарувчиси ноаниқ бўлади. Масалан, **Китоб ўқилди** гапида китоб сўзи эга шаклида келган, ҳаракатнинг бажарувчиси эса ноаниқ.

Мажхул нисбат ҳам феъл негизига **-н (-ин), -л (-ил)** қўшимчаларини қўшиш билан ҳосил бўлади: уй **кўринди, сим уланди, хат ёзилди** каби.

Ёдда сақланг!

Ўзлик ва мажхул нисбатлар айнан бир хил қўшимчалар билан шаклланган бўлиб, феълнинг қайси нисбатда эканлиги гапнинг мазмунидан англашилади. Агар ҳаракатнинг бажарувчиси аниқ бўлса, ўзлик нисбати: **Рустам ювинди**, ҳаракатнинг бажарувчиси ноаниқ бўлса, мажхул нисбат: **кийим ювилди** бўлади. Мажхул нисбат ўтимли феълни ўтимсиз феълга айлантиради: **кий-ўтимли, кийин-ўтимсиз**.

Ўқиймиз

54-машқ. Матнни ўрганиб чиқинг, топшириқларни бажаринг.

Эҳромларнинг энг юксаги фиръавн Хуфу (Хеопс) пирамидасидир. Унинг баландлиги 147 метр, бундан қарийб 5 минг йил илгари, яъни милоддан аввалги XXVIII асрда қурилган.

Хуфу эҳромининг ҳар бир томони 233 метрга тенг, атрофини бир марта айланиб чиқиш учун бир километрга яқин йўл босиш керак.

Пирамида кимнинг номига қурилган бўлса, унинг мумиёси турган хонага иилига 2 марта қуёш киради.

Хар бири 20 тонна оғирликдаги тошлардан бино этилган.

Пирамида ичида сут бир неча күн бузилмайды ва бузилмасдан қатиқ ҳолига келади.

Мумиёларда радиоактив модда бўлганлиги сабабли мумиёларни биринчи бор топган 12 олим ракдан вафот этган.

Пирамида ичида қолган сувни 5 ҳафта тургандан кейин юз лосьони сифатида ишлатиш мумкин.

Ифлос сув пирамида ичида бир неча күн қолса, уни тозаланган ҳолда кўриш мумкин.

Яралар, вужуддаги куйган ерлар пирамида ичида тез тузалади.

Ўсимликлар пирамида ичида жуда ҳам тез ўсади.

Овқат қолдиқлари ҳеч бузилмасдан пирамида ичида мумиёлашади.

Пирамида ичи ёзда совуқ, қишида иссиқ бўлади.

Д. Тожалиев

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласыз

1. Матнда гап нима ҳақида кетаётганлигини ўз мулоҳазаларингиз билан айтинг.
2. Дунё мўъжизалари ҳақида билиш нима учун керак, деб ўйлайсиз?
3. Пирамиданинг баландлиги, ҳажмига эътибор бердингизми? У ҳақда нима дея оласиз?

Ёзамиз

Матндағы феъл сўз туркумларини топинг ва изоҳ беринг.

2-дарс. ЕТТИ «МҮЖИЗА»НИНГ ИККИНЧИСИ – СЕМИРАМИДАНИНГ САМОВИЙ БОГЛАРИ

Ўқиймиз

Мұхомама қиламиз

Ёзамиз

55-машқ.

Матнолди саволлар ва топшириқлар.

Расмни дикқат билан күзатинг, ҳеч бир тафсилотлари назарингиздан четда қолмасин.

Бу боғлар қадимги Шарқнинг эңг катта ва бадавлат шаҳари – Бобилда (хозирги Ирек давлати ҳудудида) бўлган. Самовий боғларнинг яратилиши ривоятларда аёл подшо Семирамида (Шаммурамат) номи билан боғланади.

Аслида эса улар подшо Навуходоносор фармойиши билан милоддан аввалги VI асрда бунёд этилган. Подшо ўз саройини баланд сунъий майдон устига қурган. Майдонга қават-қават айвонлар орқали чиқишиган. Ҳар бир қават айланана-қубба шаклида бажарилиб, уларни баланд тош устун тутиб турган.

Бу боғларни суғориш учун сувни Фрот дарёсидан олишганлар. Сувни

тепага кўтариб берадиган чарм идишлар ўрнатишган, улкан чархпалакни юзлаб қуллар кечаю кундуз айлантириб туришган. Бобилдаги самовий боғлар шу даражада гўзал эдики, уни етти иқлимда йўқ «Боги Эрам» деб мадҳ этишар эди. Афсус, ҳозирги замон сайёҳлари бу боғларни кўра олмайдилар. Фрот дарёсининг даҳшатли сув тошқини уни вайронага айлантирди. Ҳозир у боғлар ўрнида минорача айвонларнинг харобалари қолган, холос.

Муаллифлар

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

- Матннинг мазмунидан хулоса чиқаринг. Қадимдаги аждодларимиз ҳам ана шундай ижодкорликка, меъморчилик билимiga эга бўлганлар...
- Нима учун ҳозирги сайёҳларимиз бу санъат намунасини кўра олмайдилар?

Жуфтлиқда ишлаймиз

3. Ўтмишдан сақланган ёдгорликларни асраш кимнинг вазифаси? Ўйланиб, биргаликда жавоб беринг.

Ёзамиз

4. Матндан биргалик нисбат феълларини топинг ва гапдаги вазифасини аниқланг.

Билиб олинг!

Биргалик нисбати. Бу нисбат ҳаракатнинг бир неча шахс томонидан биргаликда бажарилишини билдиради.

Биргалик нисбати **-ш (-иш), -лаш** қўшимчалари билан ясалади: **боришди, келишди, гаплашди, сұхбатлашди.**

Ёдда сақланг!

Биргалик нисбатидаги феъллар қуйидаги маъноларни англатади:

1. Ҳаракатни бир неча шахс томонидан биргаликда бажарилишини. Бундай гапларда эга кўпинча кўплек шаклида бўлади.

*Масалан: Нормуродга қарашли бошқарма ходимлари эса уни ваҳимали бир сукут билан **кутиб олишди**. (О.Ё).*

2. Кўмаклашиш маъносини билдиради: *Ўқтам укасининг ишига ёрдамлашди.*

3. Ҳаракатнинг галма-гал бажарилишини. *Обидов билан Латофат баравар ўгирилиб қарашибди.* (О.Ё).

4. Биргалик нисбатнинг қўшимчалари феъл негизига икки марта қўшилиши мумкин. **Сўрашишди, кўришишди, баҳслашишди, гаплашишди** каби.

Ўқиймиз

56-машқ. Матнни ўқинг, топшириқларни бажаринг.

Бугун озод ва обод юртимизнинг барча шаҳар ва қишлоқлари, ҳатто, олис гўшалари ҳам бетакор кўрку таровати билан кишини ўзига мафтун этиб, қалбларда ғурур ва ифтихор туйғуларини жўш урдирмоқда. Бу қайси мўъжизадан кам...

Кўклам сепини ёйган айни баҳор пайтларида табиат қўйнига сайру саёҳатга чиқсангиз, юртимизнинг нақадар гўзал ва мафтункор эканлигига ишонч ҳосил қиласиз. Ер шарининг энг кўркам жойларидан бири Ақмўла вилоятининг ҳудудида «Бурабай» миллий давлат табиий оромгоҳи фикримизнинг далилидир. Бу оромгоҳда минглаб катталар ва болалар дам оладилар.

“Дарё сувини баҳор тоширап”, деганлари рост экан. Баҳор қунларида ҳудуддаги барча сой ирмоқлари тўлиб-тошиб оқмоққа бошлайди. Улар дарё ўзанларига келиб қўшилгунига қадар, кўплаб шаршаралар пайдо қилганки, ҳар бирини ҳеч иккиланмасдан “табиат мўъжизалари”, деб аташ мумкин.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

1. Матнни ўқиб, расмларни кузатинг. “Мўъжизага бой – она юртим менинг” мавзусида эссе ёзинг.
2. Эссе ёзиш жараёнида кузатишларингиз, табиат қўйнига қилган саёҳатларингизни ёдга туширинг.
3. Матндаги феълларни топиб, қайси нисбатга тааллуқли эканлигини изоҳланг.
4. Феълларнинг гапдаги вазифасини тушуниринг.

Ўқиймиз

57-машқ. Матнни ўқиб, сарлавҳа қўйинг.

Дунёда мўъжизалар кўп. Инсоннинг табиат билан боғлиқлиги ҳам бор гап. Буни биз «сув», яъни сувнинг инсон организмидаги роли ҳақида илмий асосланган фактларга кўра бир мисол билан келтириб ўтмоқчимиз. Бир гуруҳ тадқиқотчиларимиз сўз билан сувга таъсир ўтказиб, унинг таъсирланиш даражасини аниқлашган.

Натижада, учта сув тўлдирилган идишга бир сиқимдан гуруч солишган. Бир идишга оҳисталик билан сўзлаб ўтган, иккинчисига ёмон сўзларни айтган, учинчисига эса умуман эътибор бермай ўтган. Маълум вақт шу тарзда ҳар куни сувга таъсир ўтказган. Яхши эътибор билан қаралган идишдаги

гуруч унган, иккинчиси қорайиб кетган, учинчиси эса ўшандай ҳолатда сасиб кетган экан. Бундан хулоса қилишиб, сув томчисига қўпол, мулойим сўзларни товуш ва куйларни таъсир эттириб тажриба ўтказишиди. Натижада, инсон организмидаги сув тирик, у сўзлар ёрдамида мия билан алоқага чиқиб, ўзининг функцияларини бажаради, деган хулосага келишган.

Ўзингизни омадсиз деб ҳисобласангиз, ичингизда ўз-ўзингизни койийсиз, касалингиз ҳақида ўйлаб хуноб бўласиз. Дори-дармонларни вақтида ичиб, шифокор тавсияларига амал қилмайсиз. Ёхуд таваккалчилик қилиб, нима бўлса бўлар, деб такрорлайверсангиз, танангиздаги сув уни эшитади ва шунга кўра иш тутади. Буни унутмаслик керак.

Сиз сўз қудрати билан сувни бошқаринг. Шундай қилингки, у сизни хурсанд этсин ва сиз ўзингизни баҳтиёр ҳис этасиз.

Дори-дармонларсиз ҳам ўзингизни даволашнинг имкони бор. Фақат бунга амал қилсангиз кифоя.

Муаллифлар

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Ҳаётда мўъжизалар кўп эканлигига ишонч ҳосил қилдингизми?

Жуфтлиқда ишлаймиз

1. Инсон ҳам ўзи мўъжиза яратса оладими? Қандай? Партадошингиз билан ўйланинг, кузатишларингизга асосланган ҳолда ёзма равища жавоб тайёрланг.
2. Ёзган жавобларингизда биргалик нисбатдаги феъллар иштирок этсин.

Ёзамиз

Феъл – сўз туркуми ҳақида билганларингизни ёзма равища баён этинг.

3-дарс. ЭФЕС ШАҲРИДАГИ ЮНОН МАЪБУДАСИ – УЧИНЧИ «МЎЉИЗА»

Билиб олинг!

Орттирма нисбатдаги феъллар бошқа бирор шахснинг таъсири билан бажариладиган ҳаракатни билдиради.

Бу нисбат қуйидаги қўшимчалар билан ҳосил бўлади:

-т: ўқит, ишлат, тўхтат

-дир, -тир: ёздир, олдир, келтир

-дир қўшимчаси жарангли ундош ва сонорлар билан тугаган бир бўғинли сўзларга: **чиздир, кулдир, ўрдир**, -тир қўшимчаси кўп бўғинли сўзларга қўшилади: **кувонтир, суюнтир, кийинтир** каби.

-тир қўшимчаси -т, -дир қўшимчаси орқали ясалган орттирма нисбатдан яна орттирма нисбат ҳосил қиласади: **ўқиттир, ёздиртир**.

-газ, -гиз, ғиз, -каз, -қиз, -қаз: кўргаз, юргиз, турғиз, ўтказ, кетгиз, ютқаз.

Ўқиймиз

Муҳокама қиласади

Ёзамиз

58-машқ.

Матнолди саволлар ва топшириқлар.

1. Расм асосида мулоҳаза юритинг, берилган матн билан танишинг.
2. АҚТ материалларидан фойдаланиб, мавзууни давом эттиринг.

Кичик Осиёнинг Эфес шаҳридаги юнон маъбудаси Артемида ибодатхонаси дунё «мўљизаси»нинг учинчи-си ҳисобланади.

Бу ибодатхона мармардан ишланган бўлиб, қарийб 120 йил давомида қурилган ва милоддан аввал 550 йилга яқин тугалланган. Кошона ғоят ҳашаматли қилиб безатилган, пештоқига ноёб ҳайкалчалар ишланган.

Британия музейидан Жон Вуд 1863 йили ибодатхонада тадқиқотлар бошлади. 1869 йили 6 метр чуқурликда, лойлар орасида ибодатхона асосларини топди. Топган ҳайкалларини ва баъзи топилмаларни Британия музейига олиб кетди. 1904 йили яна шу музейдан Д.Г.Хограт

бошчилигидаги бир гурух археологлар қазув ишларини давом эттиридилар ва бу ерда бир-бирининг устига иншоот әтилган 5 ибодатхонани кашф этдилар. Бугун келган туристларга ибодатхона жойини билдириш учун ботқоқлик ҳолида бўлган ерга фақатгина бир дона устун тикилган.

Муаллифлар

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

1. Бу ноёб ёдгорлик сизда қандай таассурот қолдирди? У қандай безатилган экан?

Жуфтлиқда ишлаймиз

2. Бизда ҳам шундай ноёб меъморий ёдгорликлар борми? Қаерда?

Ёзамиз

3. Фикрларингизни жамлаб, ўзингиз яшаётган шаҳар, вилоятдаги қадимий ёдгорликлар ҳақида кичик эссе ёзинг.

4. Ёзган ёзма ишларингиздаги феълларни аниқлаб, унга тўлиқ изоҳ беринг.

Ёдда сақланг!

Орттирма нисбат ўтимсиз феълни ўтимлига айлантиради: **ухла-ўтимсиз, ухлат-ўтимли; кел-ўтимсиз, келтир-ўтимли.**

Феъл негизига орттирма нисбат қўшимчалари ҳам бирдан ортиқ қўшилади. Бу шакл орттирма нисбатнинг мураккаб шаклидир: **ўқи-ўқит-ўқиттир, ют-ютқаз-ютқаздир.**

Орттирма нисбат қўшимчалари бир-бири билан маънодош бўлади: **юрит-юргиз, битказдир-битиртири.**

59-машқ.

Матнолди топшириқлар.

1. Берилган гап жуфтликларидағи феъллар англатган ҳаракатларнинг бажарувчи-ларини аниқланг.

2. Гаплар орасидаги маъно фарқларига эътибор беринг.

Шаҳноза дугонасининг гапидан кўнгли тўлди, шекилли, чехраси очилди. Дугонаси Шаҳнозанинг кўнглини тўлдирди ва унинг чеҳрасини очди. 2. Ширин сўздан инсон кўнгли илиди. Ширин сўз инсон кўнглини илитди. 3. Очилган қўриқ тезда яшнади. Инсон қўли қўриқ ерни яшнатди. 4. Феруза опа билан қизлар ўйин-кулгини бошлаб юбордилар. Феруза опа қизларга ўйин-кулгини бошлатиб юборди.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

1. Орттирма нисбатли феъллар қандай ясалади?
2. Юқоридаги гап жуфтларидан орттирма нисбатли феъллари бор гапларни күчириб ёзинг ва гап бўллаги юзасидан таҳлил қилинг.

Ўқиймиз

Мұхокама қиласыз

Ёзамиз

60-машқ. Матнни ўқинг ва хулоса чиқаринг.

Ранги совуқ бўлса ҳам, у ҳам табиат мўъжизаси...

Илон... Бу сўзни эшитганда камдан-кам одамнинг эти сесканмайди, қўрқувга тушмайди. Уни кўрганда эса дарҳол ўзини четга олишга, имкони бўлса, ўлдиришга ҳаракат қиласи. Бунга илоннинг ташки қўринишининг ниҳоятда совуқлиги, хунук овози ва энг асосийси, ғанимига заҳар солиши сабаб бўлса керак.

Шу билан бирга, кишилар судралувчилар султони бўлган бу маҳлуққа маккорлик ва донишмандлик, ақл ва заковат тимсоли сифатида ҳам топинганлар. Хусусан, эрамиздан олдинги иккинчи асрда хитойликлар сув ва ёмғир маъбудаси сифатида унга сифинганлар. Корея, Японияда халқ байрамларида “Илонлар рақси” ижро эттирилган. Мисрликларнинг бош кийимидан бу жонивор эмблема сифатида жой олган. Ҳиндистон ва Бирма ахолисининг айрим табақалари ҳозирги кунда ҳам илонга илоҳий маҳлуқ сифатида топинадилар.

Қозогистон ва Ўзбекистонда Илонбузган, Илонсой, Илондара, Илонбош, Аждартепа каби ана шу жониворлар билан боғлиқ бўлган жой номлари ҳозир ҳам сақланиб, аҳоли ўртасида бу гаройиб ва афсонавий маҳлуқлар ҳақида кўплаб ривоятлар юради.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласыз

1. Матн ҳақида ўз фикр-мулоҳазаларингиз билан ўртоқлашинг. Улар ҳақида қандай ривоятлар биласиз?
2. Илоннинг фойдаси борми, қаерда ва нимага?

Ёзамиз

3. “Табиатда ҳар бир жонзотнинг ўз ўрни бор” мавзусида кичик матн яратинг.
4. Феъл ва феъл нисбатларига изоҳ беринг.

Үқиймиз

Мұхокама қиласыз

Ёзамиз

61-машқ. Матнни ўқинг ва топшириқларни бажаринг.

Илон табиб

Луқмони Ҳакимнинг табиблик маҳорати етти иқлимга тараған кезлар экан. Шундай күнларнинг бирида унинг ҳузурига күп йиллардан буён оғир ётган бир беморни олиб келишибиди. Ҳаким хаста кишини обдон текширгач, умрида илк бор узоқ ҳаёлга чўмишибиди. Ниҳоят, бошини қўтариб оҳиста дебди:

– Дардингиз ниҳоятда мушкул. Ҳозирча бир нарса қилишга ожизман. Эртага келинг. Балким бирор муолажасини...

Бемор тушкун ҳолатда уйига қайтгач, чуқур қайғуга чўмишибиди.

Етти иқлимга машҳур Луқмони Ҳакимки даволай олмади, демак энди ҳаётдан нажот йўқ. Қийналиб яшагандан кўра, ўлганим минг маротаба дурустроқ. Қани энди ўлишнинг осон йўлини топсам-у...

Шундай дея, бошини хиёл қўтариб қараса, сал наридаги косадан қандайдир илон сув ичаётган эмиш. Бемор дарҳол таёғини қўтариб маҳлуққа таҳдид қилишибиди. Илон норози бўлғандек бошини қўтариб сувга заҳарини солибди-ю, инига ўрмалаб кириб кетишибиди. Хаста киши фурсатни бой бермасдан эмаклаганча бориб, косадаги суюқликни охирги томчисигача сипқоришибиди. Сўнг тўшагига қайтиб, ўлимини кутиб ётаверишибиди. Аммо шундай мўъжиза рўй беришибиди. Бироз дақиқа ўтар-ўтмас bemор юз-кўзидан шаррос тер ёғилганича, танасининг аста-секин дардан фориғ бўлаётганлигини ҳис қила бошлабди. Эрталабгача бориб эса, тамоман соппа-соғ ҳолда ўрнидан туришибиди. Турибди-ю, Луқмони Ҳакимнинг ҳузурига шошибиди ва табибга бўлган воқеани ипидан-игнасигача айтиб беришибиди.

Дардингизга илоннинг заҳри даво бўлишини билар эдим,— дея тан олиби донишманд ҳаким. — Аммо ўша заҳардан сизга қанча миқдорда ичириш кераклигини билмасдим. Қаранг, илон бу борада мендан кўра ўтқирроқ табиб экан...

(Тарбия китобидан)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

- Нима учун матн “Илон табиб” деб аталган?
- Луқмони Ҳаким ким экан, сиз илгари у инсон ҳақида катталардан эшитганмидингиз?
- Феъл нисбатлари деганда нимани тушунасиз? Матнда феълнинг қайси нисбатлари мавжуд? Изоҳ беринг.

Якка тартибда ишлаймиз

Матндағы ажратилған қисмни кўчириб ёзинг ва феълларни аниқлаб тагига чизинг.

4-дарс. ДУНЁНИНГ ТЎРТИНЧИ МЎЪЖИЗАСИ – ҚУЁШ ХУДОСИ – ГЕЛИОСНИНГ ТАСВИРИ

Ўқиймиз

62-машқ. Матнни ўқинг, мазмунини шарҳланг.

Майдондаги Родослик Колосснинг баландлиги 37 метрли бронздан ясалган. Унинг бақувват оёқлари сал керилган, ўнг қўлининг кафти эса кўзлари рўпарасига қадар олдинга кўтарилган. Қаддини бир озгина орқага ташлаб, нигоҳини узоқ-узоқларга қаратган. Боши атрофга нур сочиб турган гулчамбар билан безатилган. Бу Қуёш худоси – Гелиоснинг тасвири бўлиб, орол аҳолиси бу худони ўзларининг ҳомийлари деб ҳисоблашган. Ривоятларга қараганда, Родос ороли дастлаб денгиз остида экан, уни ёруғликка Қуёш худоси Гелиос олиб чиққан эмиш. Шу сабабли Родос оролини Гелиос ороли деб ҳам атайдилар.

Д. Тожалиев

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласиз

1. Матнда тасвирланган Қуёш худоси – Гелиос сизда қандай таассурот қолдириди? Ривоят дегани нима?
2. Дунёда яна қандай мўъжизалар бор? Интернетдан фойдаланиб, маълумот тўпланг ҳамда уйда реферат тайёрланг.

Ёзамиз

3. Матндаги феълларни топиб, нисбатларини ва нисбат ясовчи қўшимчаларини аниқланг, изоҳ беринг.

Билиб олинг!

Кўпгина феъллар таркибида биргалик нисбатининг -ш, -иш, ўзлик нисбатининг -н, -ин қўшимчалари феъл ўзаги ёки феъл ясовчи –ла қўшимчаси билан яхлитланниб, бир бутунлик ҳосил қиласиди. Бу қўшимчалар феъл ўзаги билан яхлитлансан, феълнинг маъноси аввалги маъносидан ўзгариб кетади: қарамоқ – қарашибоқ, кўрмоқ – кўришибоқ, келмоқ – келишибоқ, етмоқ – етишибоқ, тортмоқ – тортишибоқ, севмоқ – севильмоқ, куймоқ – куйинмоқ

Ёдда сақланг!

-ш ва -н қўшимчалари -ла феъл ясовчи қўшимчаси билан яхлитланса, ўтимсиз феъл ясовчи -лаш ва -лан қўшимчалари ҳосил бўлади: гўзаллашмоқ, оммалашмоқ, ҳазиллашмоқ, ўртоқлашмоқ, жонланмоқ, фахрланмоқ, одатланмоқ, ҳаракатланмоқ, завқланмоқ.

Ўқиймиз

63-машқ. Матнни ўқинг, топшириқларни бажаринг.

Колизей – бу ҳам қадимий мўъжиза.

Қадимги римликларнинг севимли томошаларидан бири глadiаторлар жанги бўлган. Аксарият глadiаторлар қуллар ва жиноятчилар бўлишган. Уларга маҳсус ёпиқ мактабларда таълим беришар, сўнгра бир-бирлари билан олишишга, томошабинлар кўнглини хушлашга мажбур қилишар эди. Ҳар бир глadiаторнинг ҳаёт-мамоти томошабинлар хоҳиш-истагига боғлиқ эди. Жанг сўнгидага томошабинлар енгилган глadiатор тирик қолиши-қолмаслигини ҳал қилишар эди. Агар томошабинларнинг кўпчилиги ўнг қўлининг бош бармоғини юқорига кўтарса, енгилган глadiатор тирик қолган, аксинча пастга қаратишса, уни томошабинларнинг кўз ўнгидага ўлдиришарди. Жанглар улкан тош стадионлар, амфитеатрларда бўлиб ўтарди. 50 минг томошабин сифадиган Колизей энг катта амфитеатр бўлган.

Д. Тожалиев

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Муҳокама қиласиз

1. Қадимги римликларнинг қандай севимли томошалари бўлган экан? Тарих китобнингиздан фойдаланиб, жавобларингизни тўлдиришларингиз мумкин.
2. Аҳамият беринг, расмда қандай бино тасвирланган?

Ёзамиз

3. Матндаги гапларни йифиқ гап тариқасида кўчириб ёзинг ва кесимлари қандай сўз туркуми эканлигини аниқланг.

Үқиймиз

Мұхокама қиласыз

Ёзамиз

64-машқ.

Матнолди топшириқлар

Расмни дикқат билан күзатинг ва матнни ўқиб, хулоса чиқаринг. “Колизей”нинг ички күринишини таърифланг.

Колизей – “колоссей” (лотинча “Colosseus” – улкан, баҳайбат) меъморий ёдгорлик Рим марказида жойлашган эллиптик амфитеатрdir. Иморат Рим империяси пайтида милодий 72-80 йилларда император Веспасиан, кейинчалик эса Тит Флавий томонидан қурдирилган. Зилзила ва қароқчилик туфайли бинонинг күп қисми бузилиб кеттеган. Амфитеатрга дастлаб Флавийлар номи берилади. Бироқ омма орасида у Колизей номи билан шуҳрат қозонди. Бунга император Неронга қўйилган баҳайбат ҳайкал ҳам сабаб бўлди. Колизей сўзи “баҳайбат” деган маънени англаради. Деворлари оҳактош блокларидан кўтарилилган. Колизей шимолий фасади уч қанотли арқдан иборат бўлиб, тўртта йўлак амфитеатр саҳнаси томон олиб чиққан ва томошабинлар атиги 10 дақиқа ичидаги рақамланган жойларга чиқишиган. Колизей 50 мингдан зиёд кишини ўз бағрига сифдира олган. Амфитеатрга кириш бепул бўлган ва кирганлар нон билан сийланган. Колизейнинг энг юқори қаторида лифт қурилмасини бошқариб турувчи куллар ўтирган. Лифтлар сони ўшанда 36 тани ташкил қилган. Колизейнинг очилиш маросими сал кам 100 кун давом этган ва ана шу вақт ичидаги Африкадан келтирилган 5 мингга яқин ёввойи хайвон, юзлаб гладиаторлар қурбон бўлган. Ҳайвонлар олишуви Колизейда VI асрдагача давом этган.

XIV асрдан бошлаб, XIX аср охиригача Колизей диний маросимлар ўтказиладиган ибодатхона сифатида руҳонийлар измига ўтди.

Д.Тожалиев

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласыз

- Бир қараганда бу иншоот нимага ўхшайди, ҳозирги стадионларимизга қиёслаш мумкинми?
- Колизейда қандай маросимлар ўтказилган экан?

Ёзамиз

- Ажратилиб берилган матн қисмини кўчириб ёзинг ва сўз туркумлари юзасидан таҳлил қилинг.

5-дарс. ДУНЁНИНГ КЕЙИНГИ БЕШИНЧИ “МҮЛЬЖИЗАСИ” – ИСКАНДАР МАЁФИ

Ўқиймиз

Мұхокама қиламиз

Ёзамиз

65-машқ. Матнни ўқинг. Расмдаги тасвир билан қиёсланг.

Дунёning кейинги бешинчи “мүльжизаси” Искандар маёғининг лойиҳасини ўз замонасининг машҳур ва талантли меъмори Қнидли Сострат яратган. Маёқ минора шаклида қурилган. У уч қаватли бўлиб, баландлиги 120 метр эди. Маёқ пойдевори квадрат шаклида, ҳар бир томони 30,5 метрга teng эди. Уни дастлаб харсанг плиталар билан ишлаб, иккинчи қаватини саккиз қиррали тошлардан қуришган ва ажойиб мармар плиталар билан пардоз беришган. Миноранинг қирралари саккиз томондан эсадиган асосий шамол йўналишларига мўлжаллаб қурилган. Учинчи қавати эса юмалоқ қуббали минора шаклида бўлиб, унинг устига денгиз худоси Посейдоннинг бронзадан ишланган улкан ҳайкали ўрнатилган эди.

Д.Тожалиев

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Ёзамиз

1. Нега дунёning бешинчи “мүльжизаси” – Искандар маёғи деб аталган экан? Ўзингизнинг шахсий қарашингизни баён этинг.

Мұхокама қиламиз

2. Аждодлар маҳорати сизни қойил қолдирдими? Нега?
3. Феълларни аниқланг, ясалишини тушунириинг.

Билиб олинг!

Феъллар гапда бошқа сўзлар билан боғланиб, кесим, эга, аниқловчи, тўлдирувчи, ҳол вазифасида келиши мумкин. Феълнинг гапда бирор гап бўлаги вазифасини бажариш учун мосланган шакллари хосланган шакллар дейилади.

Гапда маълум бир вазифа бажариш учун хосланган бундай шакллар феълнинг вазифа шакллариdir.

1. **Феълнинг вазифавий шакллари тўрт хил:**
2. **Соф феъл** (кесим вазифаси)
3. **Равишдош** (ҳол вазифаси)
4. **Сифатдош** (сифатловчи-аниқловчи)
5. **Ҳаракат номи** (эга, тўлдирувчи)

Ёдга сақланг!

Хосланган шакллар билан биргаликда феъл асосан икки вазифавий шаклда бўлади:

1. Кесимлик шаклидаги феъллар: **соф феъл, замон, шахс-сон, майл, бўлишили-бўлишилизик** ифодаловчи феъллар.
2. Нокесимлик шаклидаги феъллар: **равишдош, сифатдош, ҳаракат номи**. Булар феълнинг равиш, сифат, от вазифасида қўлланувчи шакллариdir.

Ўқиймиз

Сўзлаймиз

66-машқ. Матнни ўқинг ва қайта ҳикоя қилинг.

Озодлик ҳайкали ҳам дунё мўъжизасидир

Озодлик ҳайкали Америка Қўшма Штатларининг Нью-Йорк шаҳридаги Озодлик оролида жойлашган.

Франциялик ҳайкалтарош лойи-халаштирган ушбу ёдгорлик Густав Эйфел билан биргаликда яратилган. Эркинликка бағишилаб ишланган ҳайкал Америка мустақиллиги учун Франция халқидан совға сифатида тақдим этилган. Нью Йорк бандаргоҳида қад ростлаган Озодлик ҳайкали 1886 йилда очилган бўлиб, ўша даврдан бошлиб Америка Қўшма Штатлари томонидан миллионлаб иммигрантлар самимий кутиб олина бошланган. Ҳайкал XIX асрда яратилган янги кўринишдаги жуда катта ҳайкалтарошлиқ намунаси.

Ҳайкалнинг ички темир шакли жуда мустаҳкам ва қурилиш жиҳатидан мураккаб ясалган. Бундан ташқари, бинонинг асоси бетондан ишланган, деворлари

эса мослашувчан пардага ўхшаш ва ҳайкалнинг қўлидаги машъял электр қуввати ёрдамида ёритилади. Бундай қурилиш архитектураси муҳандислик, архитектура ва санъатнинг келажакдаги йўналиши ҳақида хабар беради.

Мазкур ёдгорлик дизайни ясалишида рамзий маъно ҳам акс этган, масалан Озодлик ҳайкалининг чап қўлида АҚШ Мустақиллик декларацияси турибди, бу эса кишанлар олиб ташланганлигини билдиради. Америка Қўшма Штатларининг мустақилликка эришишининг тимсоли бўлган 93 метрили улкан ҳайкал инсониятнинг руҳиятини ўзида акс эттирувчи санъат асаридир.

Ёдгорлик ЮНЕСКОнинг Жаҳон мероси рўйхати таркибига киритилган. Озодлик ҳайкали эркинлик, тинчлик, инсон хуқуqlари, қулликни тугатиш, демократия ва кенг имкониятларни ҳам кўрсатиб беради.

Д.Тожиалиев

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гуруҳда ишлаймиз

- Матн мазмуни билан танишиб, нима учун ҳайкал “Озодлик ҳайкали” деб номлангани ҳақида фикр юритинг. Матндан калит сўзларни топинг.
- Топган калит сўзларни ва матндан асосий фикрни сақлаган ҳолда кичик эссе ёзинг.
- Ёзган ишингиздаги феъллар ва феъл шаклларини аниқлаб, тўлиқ изоҳ беринг.

Ўқиймиз

Сўзлаймиз

67-машқ. Матнни ўқинг, топшириқларни бажаринг.

Эйфел минораси – Парижнинг рамзи

1889 йил 25 октябрь куни қуриб битказилган Эйфел минораси Парижнинг рамзи ҳисобланади. Ҳозирги кунда бу минора дунёнинг энг машҳур ва диққатга сазовор жойларидан бўлиб, уни томоша қилгани турли давлатлардан миллионлаб сайдёхлар келади.

Баландлиги 300 метр бўлган бу иншоот ўша вақтда жаҳондаги энг баланд бино бўлган. Минора 1889 йилги Бутунжаҳон кўргазмасига атаб қурилган. Бу пўлатдан тикланган қурилма ўз даври меъморчилигининг анъанавий қоидаларини ўзида мужассам этган. Эйфел минорасининг лойиҳаси маҳсус танловда бошқа лойиҳалар ичидан энг маъқули сифатида ажратиб олинди. Лойиҳа муаллифи,

юқори даражали темирийўл кўприклари қуриш тажрибасига эга бўлган муҳандис Густав Эйфел эди. Жамоатчилик фикри иккига бўлинди: минора баъзиларга жуда ёқиб тушди, айримларнинг эса аксинча, уни кўрарга кўзи йўқ эди. Кўпчилик, эртами-кечми, Эйфел минораси қулаб тушишига ишончи комил эди. Густав Эйфелга минора мустаҳкамлигини шахсан тушунтириб беришга тўғри келди. Эйфел минораси уч қаватли: биринчи қаватнинг баландлиги 57 метр, иккинчиси 115 метр ва учинчиси 276 метрга teng. Бугунги кунда минора Парижнинг катта қисми учун телевизион узатгич вазифасини ҳам ўтамоқда. Унинг антеннасининг баландлиги 320 метрdir.

Эйфел минорасининг олдида беш қаватли ер ости иншооти қурилиши мўлжалланмоқда. Энди барча бадиий кўргазмалар ўша ерда ўтказилади. “Париж кўрки”нинг маъмурияти шу йўл билан ҳар куни минора олдида пайдо бўладиган узундан узоқ навбатларга чек қўйишга умид билдиromoқда.

Эйфел минораси мана бир неча ўн йилдирки, жаҳондаги туристлар энг кўп ташриф буюрадиган жойлардан бири бўлиб келмоқда. Уни қуриш учун ҳар йили 8 миллионга яқин одам келади.

(Энциклопедия маълумотларидан)

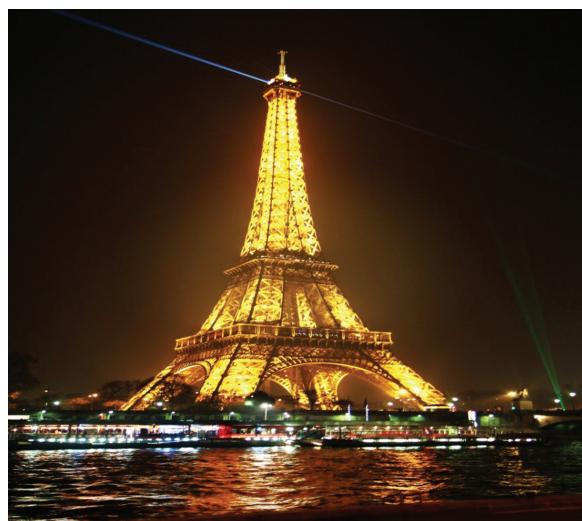

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Якка тартибда ишлаймиз

- Инсон қўли билан яратилган бу жаҳон мўъжизаси ҳақида фикр юритинг. “Мен ҳам муҳандис бўлсам...” мавзусида ижодий иш ёзинг. Мақсадингизни далил ва исботлар орқали баён этинг.
- Матнда берилган феъл ва феъл шаклларини топинг, уларга изоҳ беринг.

6-дарс. ДУНЁНИНГ КЕЙИНГИ ОЛТИНЧИ “МЎЖИЗАСИ” – “ТОЖ МАҲАЛ” (ҲИНДИСТОН)

Билиб олинг!

Ҳаракат ва ҳолатнинг номини билдириб, гапда отга хос вазифаларни ба-жарарадиган феъл шакли: *ишишмоқ, куюнмоқ* каби. Ҳаракат номи *-ш (-иш), -в (-ув), -моқ* қўшимчалари орқали ҳосил бўлади.

Ҳаракат номи феъл каби мазмунан ҳаракат ва ҳолатни билдиради, ўтими-ли-ўтимсиз бўлади, нисбат шаклларида бўлади ва бошқа сўзни бошқаради. Масалан, Ахир бугун одамлар чўлга кетишади. (С.А.) гапидаги *кетишади* сўзи ҳаракатни ифода этади, ўтимсиз, биргалик нисбатида, чўл сўзини бошқарган.

Ёдга сақланг!

Ҳаракат номи отлар сингари келишик, эгалик қўшимчаларини олиб қўл-ланилади. Гапда от каби эга, тўлдирувчи, аниқловчи вазифаларида келади.

Ўқиймиз

Муҳокама қиласиз

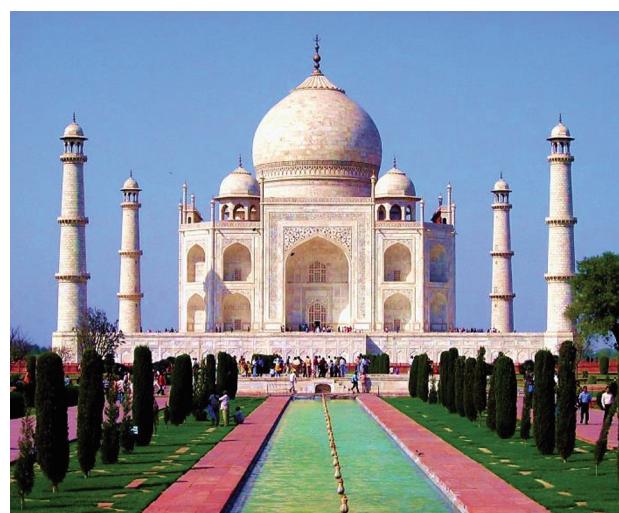

Видеолавҳа томоша қиласиз

Интернет манбаларидан мавзу бўйича видеолавҳани томоша қилинг. Матн билан солишистиринг.

68-машқ. Матнни ўқинг, расмга диққат қилинг.

Уч асрдан зиёд Ҳинд ярим оролида ҳукмронлик қилган бобурийлар подшоҳлиги маҳаллий халқлар ҳаётининг барча жабҳаларида ўчмас из қолдирган. Айниқса, Мовароуннахрдан Ҳиндистон диёрига олиб кирилган боғдорчилик, ободончилик каби яратувчанлик соҳалари алоҳида таҳсинга сазовордир. Бобурийлар даврида яратилган улкан меъморий ёдгорликлар бугунги кунда ҳам ўз салобатини дунё аҳлига кўз-кўз қилмоқда. Дехлидаги Қизил Қалъа ва Жомъе масжиди, Аградаги Тож Маҳал,

Фотиҳпур Секридаги Панч Маҳал, Лоҳурдаги Жаҳонгир мақбараси ва Шалимар боғи ҳар куни неча юз минг сайёҳларнинг қадам ранжида қиласиган диққатга сазовор иншоотлардир.

Иншоотлар орасида энг жозибалиси – бу Тож Маҳал. Тож Маҳал Мумтоз Маҳал васияти, илтимосининг ижросигина эмас, балки Шоҳ Жаҳоннинг Мумтоз Маҳалга чексиз муҳаббати, садоқати рамзиидир. Шунинг учун ҳам уни севги достони, муҳаббат ва мусибат кошонаси, Оқ мармар достони каби номлар билан таърифлайдилар. Дарҳақиқат, қарийб 20 йил давомида 22 минг ишчи, қурувчи, ҳунармандлар кучи сарфланган бу муаззам мақбара учун Шоҳ Жаҳон умрининг катта бир қисмини, бутун дунёсини бағишилайди. Мақбара тарҳини яратишда Ҳиндистон, Эрон, Туркия, Ўрта Осиё, Арабистон, Ярим Оврўпо давлатларининг меъморлари, уста ҳунармандлари, рассомлари узоқ бош қотиришади. Диид-фаросати юксак, санъатни нозик ҳис этувчи Шоҳ Жаҳон тарҳларнинг ҳар бир чизигини синчиклаб кўрмоқ истагида олдига чақирар, кўнгли тўлмай қайтарарди...

Бугун Ҳиндистонга бу меъморий мўъжизани кўриш учун ҳар йили 4 миллион нафар сайёҳ келмоқда.

Д. Тожалиев

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

1. Тож Маҳал ким томонидан, кимга аталиб солинган мақбара?
2. Бу мақбара нимаси билан машҳур?
3. Шоҳ Жаҳон ким? Юқори синѓдаги опа-акаларингиздан сўраб, ўз билимингизни бойитинг.
4. Матндаги феъл шаклларини топинг ва турини айтинг.

Ёзамиз

Матннинг тагига чизилган қисмини кўчириб ёзинг, бир гапни сўз туркуми юзасидан таҳлил қилинг.

Билиб олинг!

Ҳаракат номи -ш (-иш), -в (-ув) -моқ қўшимчалари орқали ҳосил бўлади. Бу қўшимчалар ўзаро маънодош бўлиб, -моқ шакли феълга яқин. Шунинг учун бу шакл феълнинг ноаниқ шакли (бош шакли) деб қабул қилинган. Луғатларда феъллар -моқ шаклида берилади: ўқимоқ, ишламоқ.

-ш (-иш), -в (-ув) қўшимчалари билан ҳосил бўлган ҳаракат номи отга яқин.

-ш (-иш) қўшимчали ҳаракат номи эгалик ва келишик қўшимчалари билан қўлланади: айтишум (керак), айтишга (келдим) каби.

-в (-ув) қўшимчали шакл кам қўлланилади. Бу шакл отга кўчган: айтишув, келишув. Бу шаклдаги айрим сўзлар эса бутунлай от туркумга хос: ўқув, ёзув, учрашув каби.

Үқиймиз

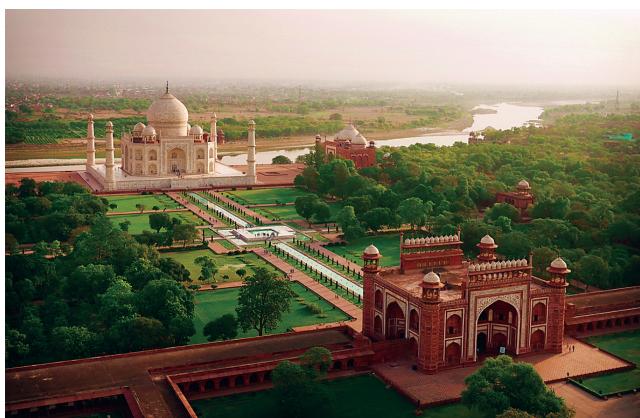
Мұхокама қиламиз

Ёзамиз

69-машқ. Матнни ўқинг ва мұхокама юритинг.

Шоҳ Жаҳоннинг омади – Тож маҳал...

Шоҳ Жаҳон ўз суюкли ва вафодор, ҳётида ҳамиша ҳамдам ва ҳамдард бўлган соҳибжамол рафиқасининг хотирасига чиндан ҳам дунёда ўзи каби тенги йўқ обида – ёдгорлик қурдиришни ният қилган эди. Шоҳ ва малика ақлу фаросатда, ҳусн-малоҳатда ҳам бир-бирларига жуда мос әдилар. Шунинг учун ҳам ҳинд тадқиқотчиси Б.Луния: “Тож Маҳал – Бобурийлар санъатининг гўзал гулдастаси, дунёда Шоҳ Жаҳон – Мумтоз Маҳал муҳаббати, аҳиллиги ва садоқати шаънига

бунёд этилган энг гўзал, энг мумтоз обидадир,” – деб ёзган тарих китобларида битилишича, Тож Маҳал учун дунёning қайси мамлакатидан бўлмасин, энг қимматбаҳо қурилиш ва безак ашёлари топиб келтирилган. Масалан, зумрадни олис Россиядан, ҳақиқни Бағдоддан, гранитни Нилдан, ёқутни Бадаҳшондан, ферузани Тибетдан, садафни Шри-ланкадан, марваридни Ҳинд океанидан олиб келишган. Бу ишларга йигирма йил мобайнида ишчи кучи, маблағни бир тасаввур қилиб кўринг. Лекин шуниси диққатга сазоворки, давлат хазинаси шу даврда бойликка тўлиб тошган, бундай катта ва кенг кўламли қурилишга ҳар қанча маблағ сарфланса ҳам, халқ манфаатига асло зиён етмаган. Зоро, Шоҳ Жаҳоннинг омади ҳам шунда эди.

Д. Тожалиев

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Сўзлаймиз

Матнни ўқинг ва қайта ҳикоя қилинг.

Гуруҳда ишлаймиз

1. Матннинг услубини аниқланг. 68-машқ мазмуни билан солиширинг.
2. Сўз бирикмалари ва асосий (калит) сўзларга таянган ҳолда матннинг асосий фикрини аниқланг.
3. Диққат қилинг, бу муҳташам мақбаранинг қурилишига хом-ашёлар қаерлардан келтирилган?
4. Матнда берилган мустақил сўз туркүмларини топиб, изоҳ беринг.
5. Қайси феъл шаклларини аниқладингиз? Улар қандай ясалганини тушунтиринг.

Ўқиймиз

70-машқ. Матнни ўқинг ва топшириқларни бажаринг.

Маклеод Ганжи денгиз сатҳидан 3600 метр баландликда жойлашган табиат мўъжизаси. Тибет ўзининг мафтункор манзараси, ахолисининг очик кўнгиллиги, табибларининг зукко ва билимдонлиги билан сайёҳларни ҳар доим ўзига ром этиб келган.

Тарихий манбаларда қайд этилишича, илк бор сайёҳлар Ҳимолай тоғининг энг юксаклигига аҳоли яшайдиган қишлоқларига ўн олтинчи асрда қадам ранжида қилган. Тибет халқи, унинг урф-одатлари ҳақида ўшанда дастлабки ёзма маълумотлар пайдо бўлган экан. Унинг пойтахти Лхас Швейцариядаги қорли Алп тоғларидан ҳам юқорида жойлашган.

Тибет ҳақида батафсил маълумотлар 1930 йилда инглиз ёзувчиси Жеймс Хилтон томонидан яратилди. Шундан сўнг катта дунёдан ажраб қолган Тибет саёҳат ишқибозларини янада кўпроқ жалб этди.

... Қанча қийин бўлмасин, Ҳиндистон Тибети марказига етиб келганингизда барча йўл қийинчиликлари бир зумда унутилади. Сиз арчазорлардан анқиган хушбўй тоғ ҳавоси, бир чети оқсоч Ҳимолайга туташ қуюқ ўрмон манзараларига мафтун бўлиб қоласиз.

Бу ерда тибетликлар ҳиндулар билан иноклиқда яшайдилар. Ҳиндистон Тибетига дунёning барча қитъа мамлакатларидан халқ табобатидан баҳраманд бўлиш мақсадида қунига ўн минглаб сайёҳлар оқиб келмоқда. Уларга транспорт, меҳмонхона, банк хизмати кўрсатадиган, едириб-ичирадиган, эсдалик совғалари сотадиган, асосан, Ҳимолай ҳиндулариdir. Демак, аҳиллик, диний

бағрикенглик ҳар икки халқ учун ҳам бириңчидан ҳаётий зарурат, иккінчидан іқтисодий манфаатдир.

– Тилемиз, эътиқод маъбулларимиз бошқа-бошқа. Лекин ҳеч қачон маҳаллий халқ бизни камситмаган. Ўзим ҳинд тилини ўзлаштиришга ҳаракат қилиб анча-мунча гаплашишни ўрганиб олдим. Ҳиндулар ҳам биз муомалада кўп ишлатадиган сўзларимизни биладилар.

– Бу ернинг об-ҳавоси, табиати Ҳимолайнинг Хитой томонига жуда-жуда ўхшаш, – деди кекса лама Лавсан, хорғин боқиб.

– Шундай бўлса-да, фарзанд, набираларимга ўз Тибетимизда яшаш насиб этишини ҳар кун мўъжизакор Буддадан сўрайман.

Ҳиндистон Тибетига келган ҳар бир сайёҳ бу халқнинг маънавий етакчиси ДалайЛаманинг Маклеод Ганжидаги қароргоҳи ва бош ибодатхонани кўрмай кетмайди.

(Қизиқарли маълумотлардан)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

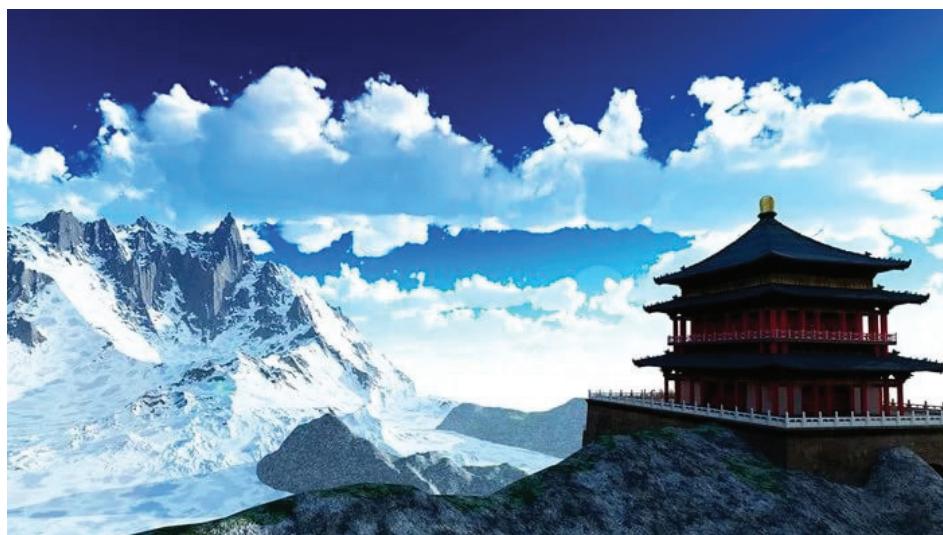

Мұхокама қиласыз

Ёзамиз

1. Матн сизда қандай таассурот уйғотди?
2. Ҳимолай тоғининг Ҳиндистон тарафини нега “Ҳиндистон Тибети” деб атайдилар?
3. Далай Лама ким, у нима учун Маклеод Ганжидан ўзига қароргоҳ топди?
4. Матндағи **етакчи** **фикрларни** аниклаб, тушунчаларингизни қисқача ёзма баён этинг.
5. Ҳаракат ва ҳолатнинг номини билдириб, гапда отга хос вазифаларни бажарадиган феъл шакли нима дейилади? Матндан феъл шаклларини аникланг.

7-дарс. ДУНЁНИНГ ЕТТИНЧИ «МЎЖИЗА»СИ – АРТЕМИСИЯ МАҚБАРАСИ

Билиб олинг!

Предметнинг белгиси бўлган харакатни билдириб, гапда асосан сифатловчи-аниқловчи вазифасида келадиган феъл шакли – сифатдошлар феълнинг сифатга яқин шаклидир. Шунинг учун сифат сингари отга боғланиб келади: **ўқиган бола, бўлар иш.**

Сифатдошлар феълга хос қўйидаги хусусиятларга эга:

а) барча феъллар сингари ўтимли-ўтимсиз, бўлишли-бўлишсиз, замон маъноларига эга: **ўқиган-ўтимли, бўлишили, ўтган замон;**

б) сифатдошлар тусланади: **боргандман, боргансан.**

Ёдда сақланг!

Сифатдошлар отлашганда от сингари келишик, эгалик қўшимчаларини олади ва гапда от бажарадиган вазифаларни бажаради. Кўпни ёмонлаган кўмувсиз қолар (эга). **Бўлинганини** бўри ер (тўлдирувчи).

Ўқиймиз

71-машқ. Қуийдаги топшириқларни бажаринг.

Дунёning еттинчи «мўжиза»си Кичик Осиёда, унча катта бўлмаган Кария подшолиги пойтахти – Галикарнас (Туркияning ҳозирги Бодрум шаҳри)даги подшо Мавсол ва унинг хотини Артемисия мақбарасидир. Нихоятда муҳташам бўлган бу мақбара милоддан аввалги IV аср ўрталарида қурилган. Мақбара биноси уч қаватдан иборат бўлиб, биринчи қавати зинасимон пойдевор шаклида оқ мармардан ишланган. Бу қаватда подшо ва унинг рафиқасининг қабрлари қўйилган. Иккинчи қаватда чиройли мармар устунлар билан безатилган хоналар бўлиб, бу хоналар подшо ва малика шарафига турли маросимлар учун мўлжалланган эди.

Ха, бу мўжизалар ҳақида ҳозиргача фаяқат китобларда ўқиб ҳайратланасиз, холос. Унинг гўзаллиги сақланиб қолган қадимги ёдгорликлар, кўхна обидалар мисолида кўришимиз мумкин. Дунёни теран англай десанг, тарихга назар сол. Ана шундагина кишини лол қолдирадиган мўжиза-ю кашфиётлардан боҳабар бўласиз.

Д. Тожалиев

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиламиз

Ёзәмиз

- “Дунёни теран англай десанг, тарихга назар сол”. Бу гапни қандай түшүндүнгиз?
- Матнни ўқиб, жуфтликда мұхокама қилинг ва фикрларингизни баён этинг.
- Артемисия мақбараси нега мүъжиза дейилді?
- Феъл ва феъл шаклларини аниқланг ва шарҳланг.

Билиб олинг!

Сифатдошлар қуидаги құшимчалар билан ясалади:

- ган (-кан, -қан): үқиган, эккан, чиқкан.
- вчи, (-уевчи): ишловчи, айтуювчи.
- диган, -ётган: үқийдиган, бораётган.
- р (-ар): үқир, ёзар.
- гай: боргай.
- жак (-ажак): айтажак, боражак.
- гуси (-ғуси): келгуси, бүлғуси.

Сифатдошлар замон маъносига кўра уч хил:

- Ўтган замон сифатдошлари -ган (-кан, -қан) құшимчалари билан ҳосил бўлади: үқиган, келган.
- Ҳозирги замон сифатдошлари -вчи (-уевчи), -ётган құшимчалари билан ҳосил бўлади: ишловчи, ўқиётган.
- Келаси замон сифатдоши -р (-ар), -диган, -гай, -жак (-ажак), -гуси құшимчалари билан ясалади: борар, борадиган (эди), боргай, боражак, боргиси.

Ўқиймиз

72-машқ. Матнни ўқинг. Сарлавҳа қўйинг.

Бир мактабда “Дунёning етти мўъжизаси” мавзусида дарс ташкил этилди. Ўқувчиларга нимани мўъжиза деб ҳисоблашса, энг муҳим еттитасини ёзиш вазифаси топширилди. Ҳамма дафтарларини топширди, фақат бир қизча ҳали ҳам ёзиши тутатмаган эди. Ўқитувчи: “Сенга кўмаклашворайми, қизим?” деб сўради ундан. Қизча: “Дунёда мўъжизалар шунақсанги кўплигидан қайси бирини танлашни билмай кўп ўйландим”, деб

жавоб берди. Шунда устози: “Қани, танлаганларингни ўқиб бер-чи”, деди унга. Қизча бирмунча вақт иккиланиб турди-да, сўнг ўқишига киришди: “Мен учун дунёning етти мўъжизаси:

1. Кўриш.
2. Эшитиш.
3. Ҳаракатланиш.
4. Англаш
5. Ҳис қилиш.
6. Кулиш.
7. Яхши кўриш”.

Бутун синфга сукунат чўқди. Ҳеч биримизни шундай мўъжизалардан айирмасин.

Сиз бунга нима дейсиз?

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласиз

Сўзлаймиз

1. Сиз учун мўъжиза нима? Қизнинг фикрига қўшиласизми?
2. Шу мавзуда синфдошларингиздан “Иссик микрофон” усулида интервью олинг.

Ёзамиз

1. Матнни диққат билан ўқинг, матн асосида тушунчаларингизни ҳамда эшитгандарингизни хулосалаб, фикрингизни ёзма равишда баён этинг.
2. Ажратилган гапни морфологик таҳлил қилинг. Феълларнинг тузилиши ҳақида маълумот беринг.

Ўқимиз

Сўзлаймиз

73-машқ. Матнни ўқинг ва гуруҳда мұхокама юритинг.

Қадимги дунёning етти мўъжизаси ҳали-ҳануз инсониятни ҳайратга солиб келиш билан бирга янги обидаларни бунёд этишга ҳам ундан келмоқда. Қуйида дунёning янги етти мўъжизаси сифатида эътироф этилаётган иншоотлардан бири ҳақида сўз боради.

Дунёдаги энг баланд минора бўлмиш Бурж-Халифа ёнида дунёдаги энг йирик савдо маркази – Дубай Молл жойлашган. Бу ерда савдо марказида бўлиши лозим бўлган барча нарса мужассам. Савдо марказида нақд 1200 та дўкон жойлашган.

Бу ердаги тамаддихоналардаги таомлар кичикроқ мамлакат аҳолисини боқишига етади. Марказда беш юлдузли мөхмонхона ва бешта ресторон ҳам бор.

Маскандаги аквариум шу даражада улканки, унинг томоша майдони “Гиннеснинг рекордлар китоби”га киритилган. Фавворалар шоусини 20 километр

узоқликдан ҳам күриш мумкин. Шуннингдек, қўнгилочар истироҳат боғ ва хоккей майдончаси ҳам ташриф буюрувчилар хизматида. Марказда ҳаттоқи 155 миллион йил илгари яшаган диплодок динозаврининг скелети ҳам бор.

Дубай Моллнинг умумий майдони бир миллион квадрат метрдан зиёд бўлиб, бу иккита Ватикан давлатининг майдонига тенг. Ва ниҳоят, яна бир хабар: ушбу марказни кенгайтириш режалаштирилмоқда, чунки у етарли даражада катта эмас экан.

(Муаллифлар таржимаси)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласыз Ёзамиз

1. Матн таркибидан феъл шаклларини топиб, тагига чизинг ва изоҳланг.
2. Ажратилган сўзларни маъноли қисмларга бўлинг ва тушунтиринг.

Ўқыймиз

74-машқ. Матнни ўқинг ва мулоҳаза юритинг.

Сирли ғор

Болалигимда Хонимқиз энам билан Буойша момомнинг гапларига қулоқ солиб ётишни яхши кўйардим. Айниқса, қиши кунларида мактабдан келиб сандалда ётиб, икки кампирнинг ҳикояларини мароқ билан тинглардим. Бола онгимда ўша ҳикоялардан айримлари сақланиб қолган. Буларни ёзишга қарор қилдим.

– Булоқбошидаги Сарвонтепа қишлоғи шундоққина тоғнинг этагида жойлашган. Тоғнинг этагидан пахтазор, экин майдонлари бошланади. Ана ўша қишлоқда Раҳматилла деган бир қариндошимиз яшайди. Содда, дехқон йигит. Бирам мўмин-қобил, қўяверасиз. Шу йигитни тоғ этагидаги бедазорга қоровул қилиб қўйишибди. Бедалар энди барқ уриб, бир қарич-бир ярим қарич бўлган баҳор пайтида бир куни Раҳматилла бедазорга борса, бир уйнинг ўрнича жойдаги бедани қўйми, молми еб кетганмиш. У ҳайрон бўлибди. Одатда янги бедани одамлар қўй-молларига едиришмайди, чунки ҳайвон дамлаб нобуд бўлади. Раҳматилла шуввало излаб яқин ўртадан биронта ҳайвон учратмабди. Эртасига борса, худди ўша жойда яна беда ейилган. Атрофда эса ҳеч қандай ҳайвон йўқ. “Бирор кечаси қўй боқибди-да, шу кеча қўлга тушириб бир изза қилмасамми”, деб қасд қилибди Раҳматилла.

Эртасига ҳали сўфи аzon айтмасдан Раҳматилла тўнини кийиб бедазорга йўл олибди. Бедазорга келиб, бир тутнинг тагида пойлаб ўтирибди. Бир пайт

қараса, тоғдан бир оқ от тушиб келибдида, кечаги жойга бориб беда ея бошлабди. “Тоғда чўпонлар бор экан-да, шуларнинг оти бўлса керак”, ўйлабди Раҳматилла ва отни чўчитиб юбормаслик учун секин-секин унга яқинлашаверибди. От ҳам одам шарпасини сезиб, бошини кўтарибди ва қарпидаги одамни кўриб, аста бурилиб тоғ томон кета бошлабди. Раҳматилла ҳам унинг ортидан шошилмай бораверибди. От шундок тоғнинг ёнбошидаги горга кириб кетибди. “Чўпонлар шу ерда экан-да”, деган ўйда қоровул ҳам горга кириб борибди. Фор ичига ўн-ўн беш қадам ичкари кириб борса, бир оқсоқол одам кетмон сопига ўхшаган таёқни суйри билан йўниб ўтирганмиш.

– Ассалому алайкум, ота, – дебди Раҳматилла, – бу от сизники экан-да. Анови беданинг озроқ жойини еб қўйган экан, шунга олдингизга чиқувдим, отни бойлаб қўясизмикин. Менга ишонишиб қоровул қилиб қўйишганди. Айбга буюрманг, ота, хизматчилик. Бир оғиз айтиб қўймасам бўлмайди.

– Э, бедапоя сизникими迪, ўғлим, майли, отимни энди бойлаб қўяман, сиз хафа бўлманг. Беданинг ҳақига буни олинг, – чол олдидаги қириндилардан икки ҳовуч Раҳматилланинг тўнини этагига солиб берибди. Шу билан Раҳматилла бир оғиз сўз демай ташқарига бурилибди. Беш-олти қадам юргач, “Қизиқ одам экан, отингиз бедани еб қўйибди десам, менга ёғочнинг қириндисини берди, нима қиласман буни”, дебди-ю, тўнининг этагидаги қириндини қоқиб юборибди. Бу маҳал ташқарида қуёш чиқиб, чароғон бўлиб ётганмиш. Йўлда кетаётib бундок этагига қараса, ялт-юлт қиласмиш. Этагига осилиб қолган гугурт чўпидек нарсани олиб қараса – тилла, ялтираб турганмиш-да. Гап нимадалигини англаб қолган йигит ортига югурибди. Аммо на горни топибди, на чолни.

Қаранг, оламда не-не сир-синоатлар бор, – дейди Буойша момом.

(“Фаройиб ҳодисалар”дан)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Муҳокама қиласмиш

Ёзамиш

1. Матнни ўқинг ва матн бўйича ўз фикрингизни билдиринг.
2. Раҳматилланинг хатти-ҳаракати орқали бу йигитга қандай баҳо берасиз?
3. Чол унга нима учун тилла берди?
4. Матндан феъл ва феъл шаклларини топиб, жадвални тўлдиринг.

Соф феъллар	Ҳаракат номлари	Сифатдошлар	Равишдошлар

IV бўлим

АСТАНА – МАДАНИЯТ ВА САНЪАТ МАРКАЗИ

Ишим дарё соҳили сенга макон,
Қўрғалжин, тенгиз қўли – сўлим маскан.
Мустақил Қозоғистон пойтахтисан,
Евроосиё – марказий нуқта шаҳрим,
Улғаявер, Астана – гўзал шаҳрим.

1-дарс: АСТАНА – НУРЛИ УФК...

Үқиймиз

Тинглаймиз

75-машқ. Шеърни ифодали ўқинг.

Астанам мафтункор, дилрабо шаҳар,
Мустақил элимнинг асрий орзуси!
Дуога қўл очган бобом ҳар саҳар,
Ёш шаҳар Астанам, юрак қўзгуси!

Илмга ташна юрт, қонган чанқоғим.
Заковат мактаби зўр дорилфунун.
Шаҳримда ҳилпирар мовий байроби,
Қозоғистонимга бу олам мафтун!

Бир юз ўттиз миллат яшар бахтиёр,
Яқин келажакни қўзлар халқимиз.
Ҳар бахтли он учун дилда ифтихор,
Нурли уфқни қўзлаш бизнинг аҳдимиз.

Астанам, жон шаҳрим, доимо юксал,
Нурларга ўралиб отсин ҳар тонгинг!
Қучоғингда тинглаш мен учун афзал,
Суюк мадҳиянг-у жарангдор бонгинг!

Баҳодир Собит

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

1. Матн мазмунини ёритувчи 5та калит сўз топинг.
2. Калит сўзлар ёрдамида шеърий матннинг насрини ёзма радиша баён этинг.
3. Шеър қандай тарбиявий мақсадни кўзлайди? Хулоса чиқаринг.

Үқиймиз

Сўзлаймиз

76-машқ. Ўқинг. Қайта ҳикоя қилинг.

I. “Маданият” арабча мадина (шаҳар) сўзидан келиб чиққан. Араблар кишилар ҳаётини икки турга: бирини бадавий ёки саҳроий турмуш; иккинчисини маданий турмуш деб атаганлар. Бадавийлик – кўчманчи ҳолда дашту саҳроларда яшовчи халқларга, маданийлик – шаҳарда ўтрок ҳолда яшаб, ўзига хос турмуш тарзига эга бўлган халқларга нисбатан ишлатилган.

Мусиқа, адабиёт,
бадий тасвир,
меъморчилик, театр,
кинематография

II. Астана – Қозоғистон Республикасининг сиёсий, маъмурий ва маданий маркази ҳисобланади. Президент ташаббуси билан 1997 йили Жанубий пойтахт Алматидан барча бошқарув муассасалари, Президент Кенгаши, Республика Ҳукумати ва Парламент бош шаҳар Астанага кўчирилди. Шаҳар Есил дарёсининг ўнг қирғоғида, Сариарқанинг шимолида жойлашган. Биш шаҳар элимизнинг шимоли билан жанубини, ғарби билан шарқини боғлайдиган алоҳида аҳамиятли автомобиль ва темир йўлларининг кесишган жойидан ўрин олди.

Астана – жуда йирик илм-фан марказларидан бири. 2010 йилда асос солинган Назарбаев Университети, Қозоқ миллий хореография академияси(2015й), Қозоқ миллий санъат университети (1998 й), Л.Н.Гумилёв номидаги Евроосиё миллий университети (1996 й) каби дунёнинг илгор университетлари билан рақобатбардош олийгоҳлар Астанада жойлашган. Пойтахтимиз Астана обод ва кўркамгина шаҳар. Кундан-кунга шундай ҳайратомуз даражага етишаётган ёш республиканизнинг пойтахтини бугун бутун дунё танийди. Шаҳардаги бугунги ободонлик ва амалга оширилаётган ишлар, албатта, минглаб ҳамюртларимизнинг самарали меҳнатидир. Қурилаётган ҳашаматли бинолар нафақат қозоғистонликларни, қолаверса, чет эл саёҳатчиларини ҳам лол қолдирмоқда. Чинакамига Астанани бепоён далада қад кўтарган, дунёдаги янги ҳаётнинг, тинчлик ва тотувликнинг, XXI аср маданиятининг маркази дея оламиз. Астана ёш шаҳар, ёшларнинг шаҳри, ёшликтининг шаҳри. Бу ерга биринчи

бор қадам ранжида қилган инсон, албатта, қайта келади, у ерда қолгиси келади. Сабаби бу шаҳар ҳар қандай мақсаду ишларга сизни интилтиради, қўллайди. Қадимий тарихга эга маконнинг ўзи ҳозирги қун билан ҳамоҳанг равишда сизни тарихнинг янги кўчаларидан етаклаётгандай ҳисга чулғайди. Бу ҳис сиз кутган афсонавий, эртаклардагидек эмас, бу чин, ҳақиқат. Ватанимизнинг табиий ландшафти ўзгача. Шунинг учун бўлса керақ,

пойтахтимизнинг ландшафт дизайни ҳам шундай шакллантирилганки, у йил давомида гуллаб турувчи шаҳарни эслатади. Баҳор келиши билан то кеч куз кунларигача гуллайдиган турфа олам ўсимликлар қўзни қувонтиради. Март ойидан бошлаб боғ-роғлару хиёбонларда кўз қамаштирадиган виола, лола, нарцисс, гулсафсар гуллайди.

Апрель ои охири – май бошларида

атрофга майин исини тарқатади. Бир сўз билан айтганда, пойтахтимизда Президентимиз тавсия қилган “яшил дастур” доирасида амалга оширилаётган саъй-ҳаракатлар давом этади ва бундан кейин ҳам ўз самарасини беради.

6 июль... Бутун республика аҳли ҳар йили бу санани кенг нишонлаб келмоқда. Ушбу айём арафасида шаҳар кўчалари байрамона тус олади. Бог ва хиёбонларда ўтказиладиган маънавий-маърифий, кўнгилочар тадбирлар, бу гўзал шаҳарни тараннум этувчи шеърларга, куй-қўшиқларга ҳамма вақт бой бўлади.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

1. Бугунги кунда “маданиятли” деганда кимни ва нимани тушунасиз?
2. Астананинг маданиятга нима алоқаси бор деб ўйлайсиз?

Гурӯҳда ишлаймиз

Мұҳокама қиласиз

1. Замонавийлик маданиятлиликни билдирадими?
2. Маданий дид нима? Уни ким тарбиялади?
3. Нимага қараб биз маданиятли ва маданиятсиз деган баҳо берамиз?
4. Астана шаҳри қайси дарё бўйида жойлашган? Нега Астана дарё ёқасига қурилди?
5. 1992 йилда шаҳарнинг тамал тошини қўйган ташабbusкори ким бўлди?
6. «Яшил эл» дастури қандай аҳамиятга эга?

Ёзамиз

Сифатдошларни топинг, қўшимчаларини кўрсатинг.

Видеолавҳа томоша қиласиз

Сўзлаймиз

1. Астана – келажак шаҳри.
2. Казахстан “National Geographic” мавзуларини ёритувчи видеолавҳаларни Интернет манбаларидан томоша қилинг.

Жуфтлиқда ишлаймиз Мұхокама қиласиз

Мослаштииринг, түшунча ҳосил қиласиз!

Жуфтлиқда ишлаймиз Мұхокама қиласиз Ызамиз

77-машқ. **Матнолди топшириқлар.**

1. Қизил (ранг, иш-харакат ва әк.) сўзига нарса-буом номини қўшиб сўз бирикмасини ёзинг. Сўнгра сифатдошли бирикма ҳосил қилинг.

2. *Қизил гул* бирикмасида қизил сифати гулнинг доимий белгисини ифодаласа, қизарган гул бирикмаси гулнинг олдин қизил бўлмаганлигини, қизариш ҳаракати натижасида қизиллик белгисини олганлиги ҳақида фикрингизни айтинг.

3. Берилган тушунчани билиб олинг, холосангизни айтинг.

Феъл қаби иш-харакатни англатади, ўтган, ҳозирги ва келаси замонда келади, нисбатни, бўлишли-бўлишсизликни билдиради. Мисол келтииринг ва қуйидаги намунадек ёзинг:

Қолган спортчилар олимпиада ўйинларидан сўнг ўз машгулотларини давом эттиришган эди.

Иш-харакат маъноси, ўтган замон, бўлишли, биргалик нисбат

?

78-машқ.

Матнолди топшириқлар.

Ёзамиз

1. Ёзиб олинг. Шартларини мустақил түлдеришни унутманг.
2. А қаторларида берилган сўз шаклларини дикқат билан таҳлил қилиб, улардаги қўшимча қачон **-кон**, **-кан**, **-ган** шаклида ёзилиши ҳақида хулоса чиқаринг. Сўзлар қаторини мустақил давом эттиринг.
3. Б қаторларда берилган сўз шаклларини қиёслаб феълларга қачон ... ва қачон ... қўшимчаси қўшилиши ҳақида фикрингизни айтинг, исботланг, бўлишинг.
4. В қаторларда берилган сўз шаклларини солиштириб, феълларга қачон ... , қайси ҳолатда ... қўшимчаси қўшилишини таърифланг. Сўзлар қаторини давом эттиринг. Ҳосил қилган сўзларингиз иштирокида сўз бирималари тузинг.

A. Экди – эккан; чекди – чеккан; тикди – тиккан; тўкди – тўккан.

Чиқди – чиқкан; ёқди – ёқкан; боқди – боқкан; уқди – уқкан; қирқди – қирқкан, ёғди – ёқкан.

Ёпди – ёпган; осди – осган; тилди – тилган; тилади – тилаган...

B. Кўрди – кўрадиган, чизди – чизадиган, сузди – сузадиган, тикди – тика-диган...

Ўқиди – ўқийдиган, ишлади – ишлайдиган, таради – тараидиган...

В. Бошлади – бошлаётган, сўради – сўраётган, пуркади – пуркаётган...

Шимди – шимаётган, бурди – бураётган, унди – унаётган, кулди – кулаёт-ган, айтди – айтаётган...

Ботаётган қуёш, келаётган нотаниш киши, бошланаётган муаммо, сўзлаётган ўқувчи...

Жуфтликда ишлайми

Муҳокама қиласиз

Топшириқ устида ишлаймиз.

- **Келаси замон:** Феъл ўзагига + **-р,-ар, -а,-й** равишдош+ -диган
- **Хозирги замон:** **-а , -й** билан тугаган равишдош+ **-ётган**
- **Ўтган замон:** ўзак+ **-ган.** (-қ,-г = **-қан. -қ,-г= -кан**)
- **Сифатдошлар:** айтган журналист, чиқ-чиқкан чанғичи, йиғ-йиқкан бал-лар, бук-буккан; сўзлай+ётган ҳакам, оқ+ар сув, қайна+р булоқ, бора-диган спортчи, ўқийдиган мураббий...

БУ ФОЙДАЛИ!

1997 йил 10 декабрда пойтахтни янги шаҳарга кўчириб келиш ҳақида қарор қабулланди. 1998 йил 10 июнда эса халқаро жамоатчилик учун янги пойтахт тақдимоти ўтди.

* * *

1998 йил 6 май куни Ақмұла шаҳрига Астана номи берилди.

* * *

1999 йил ЮНЕСКО халқаро ташкилоти томонидан Астанага “Тинчлик шаҳри” унвони берилди.

* * *

Астана шаҳрида Евроосиё Иқтисодий Иттифоқининг қатор бошқарув ор-ганлари жойлашган. Бугунги кунда шаҳарнинг халқаро иқтисодий ва сиёсий муносабатларда ўз ўрни бор.

* * *

2016 йил 4 июлда Астана шаҳри аҳолиси бир миллион кишига етди.

* * *

Астана шаҳрида жаҳон меъморчилик санъати намуналари бўлган Байтерек, Қозоқ Эли монументи, Қозогистон Республикаси Президенти қароргоҳи бўлган Ақ Ўрда биноси ва бошқалар кўплаб сайёҳларнинг эътиборини жалб этиб келмоқда.

2-дарс: “КЕЛАЖАК ЭНЕРГИЯСИ”! ХАЛҚАРО КҮРГАЗМАЛАР МАРКАЗИ

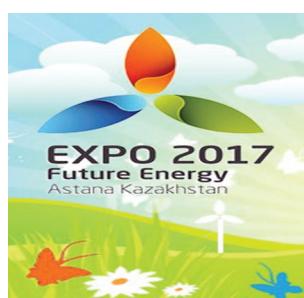

79-машк. Матнолди топшириқлар.

Айтинг-чи, пойтахтимизда ўтказилган ЭКСПО-2017 ҳақида нималар биласиз?

10 июнь куни Қозоғистон Республикасининг пойтахти – Астана шаҳрида «ЭКСПО-2017» – Халқаро күргазмаси очилди ҳамда ушбу Умумжаҳоний намойиш 10 сентябрга қадар давом этди. Муносиб ўтказилган Умумжаҳон намойишининг шиори “Келажак энергияси”, деб аталди. 2012 йилнинг 22 ноябрь куни Франция пойтахтида жойлашган Халқаро күргазмалар бюросининг махсус анжуманида Қозоғистон Республикасининг пойтахти – «ЭКСПО-2017»-нинг ҳам пойтахти деб танланди. Бундай кўламдаги ҳамда йўналишдаги оламшумул намойиш мустақил давлатлар ҳамдўстлиги, шунингдек, Марказий Осиё мамлакатлари орасида биринчи бўлиб Қозоғистонга насиб этганлиги улкан муваффақиятдир.

«ЭКСПО-2017» Астананинг умумий майдони 174 гектар майдондан ташкил топди. Бевосита Халқаро күргазманинг қатнашчилари ўрин эгаллайдиган майдон 25 гектардан ортиқ. Жумладан, Қозоғистон Республикаси павильонининг майдони 5 минг квадрат метр. Қозоғистон павильонидаги күргазманинг асосий обьектига айланган “Нур-Алем” кошонаси жаҳонда энг йирик шарсимон кошона сифатида тан олиниб, баландлиги 100 метрга тўғри келади.

“ЭКСПО” Халқаро намойишларининг тарихи 1844 йилда ўз даврининг энг юқори чўққисига чиққан француз миллий күргазмаларига бориб тақалади. Шундан кейин, Халқаро күргазмалар бюросининг келишувига биноан, биринчи Умумжаҳон күргазмаси 1851 йилда Англияning пойтахти Лондон шаҳридаги Гайд-паркда ўтказилганди. Айни муносабат билан атайлаб қурилган Биллур қаср мазкур мислсиз тантанадан ўчмас ёдгорлик бўлиб қолди. Шундан кейинги

Халқаро намойишларга бағишлиб бунёд этилган Париж шаҳридаги Эйфель минараси, Александр III күпприги (Франция), Вена шаҳридаги Ротонда кошонаси (Австрия), Мельбурн шаҳридаги Кироллик күргазма павильони (Австралия), Брюссель шаҳридаги “Атомиум” иншооти (Бельгия) ҳам турли замонларда, турфа маконларда ўтказилган «ЭКСПО» Халқаро күргазмаларининг унутилмас тимсолларига айланди. Ўзининг 166 йиллик кечмишида «ЭКСПО» Умумжаҳон намойишлари Ер сайёрасининг турли бурчакларида 71 марта ўтказилди ҳамда ҳар қайсиси ўзига хос оламшумул воқеалар ва янгиликларга бой бўлди.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

Мулоқот

1. ЭКСПО ҳақида әгаллаган маълумотлар асосида партадошингиз билан диалог тузинг.

Мулоқот учун таянч сўз ва бирикмалар: *Элбоши ташаббуси; Ўрта Осиёда биринчи; биз шундай шарафга эга бўлдик; Келажак энергияси ҳаммамиз учун, жаҳон учун; зарурат.*

Гурӯҳда ишлаймиз

2. ЭКСПО-нинг эмблемасини тасвирлаб чизинг.
3. Расмларни номланг. Мантиқий фикрланг.

Видеолавҳа томоша қиласиз

4. ЭКСПО – Халқаро күргазмалар тарихидан. Қозоғистон. ЭКСПО-гача уч йил. Ҳужжатли фильм.
5. Аввал сифат, сўнг сифатдошларни аниқланг, уларнинг бўлишлни ёки бўлишсизлиги, нисбати, замонини ҳам кўрсатинг. (ўтказ+ил+аётган,-ил+ган).

Ёдда сақланг!

Жуфтлиқда ишлаймиз **Мұҳокама қиламиз**

Смарт жадвалда берилған түшунчаларни ва мисолларни ўзаро мослаштириңг.
Сифатдошларнинг ясалиши ҳақида холосандырып айтинг.

Жуфтлиқда ишлаймиз **Мулоқот**

80-машқ. Ўзингизни синааб кўринг. Сифатдошни аниқланг, бўлишсиз шаклида ўқинг.

Ўзинг билмаган, тушунмаган ишга киришма, қайси бир ишга киришмоқчи бўлсанг, ўзинг билган ақлли, тажрибали киши билан кенгаш, унинг маслаҳатига қулоқ сол, сўнгра иш бошла. Шундай қилсанг, ўзингни хатолардан сақлайсан. (*Ж. Румий*)

Ўқимиз

Тинглаймиз

81-машқ. Шеърни ифодали ўқинг.

Ассалом, Астана!

Кимга ижод баҳтдир, кимга баҳт – сафар...
Навқирон Астана бағрига чорлар.
Шеър ёзиб мақтайн бу кун ярасар,
Ассалом, Астана, мунаvvар шаҳар!

Мендай ошиқ бўлар бир кўрган киши,
Гарчанд таъби инжиқ, қаҳрли киши.
Гўзалдир бетакрор, сержилва Ишим,
Ассалом, Астана, мўътабар шаҳар!

Юртимда буғдойнинг дони қадалган,
Жаҳонга шуҳрати, номи тараалган.
Бугун пойтахт бўлиб қайта яралган.
Ассалом, Астана, муҳташам шаҳар!

Мустақил, муқаддас, чўнг рубъи маскун,
Чиройинг ўзгача, айладинг мафтун.
Желтўқсон сен учун энг шарафли кун,
Ассалом, Астана, мукаррам шаҳар!

Қўриқ замин узра яралди зўр боғ,
Беназир элимга бердинг интибоҳ,
Шоиринг шаънингга достон битар чоғ –
Ассалом, Астана, муаззам шаҳар!

З. Мўминжонов

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Сўзлаймиз

Шеър мазмунини қайта ҳикоя қилинг.

Муҳокама қиласиз

1. Шеърнинг асосий гоясини аниқланг.
2. Берилган гаплардан сифатдошларни топинг. Сифатдошларга сўроқ бериб, унга боғланиб келган сўзларни аниқланг.

Ёзамиз

-ган, -кан, -қан, -р, -ар, -ма+с қўшимчалар иштирок этган сифатдошлар ясанг, гап тузинг.

Шарти:

- а) уч замонда бўлиши.
- б) бўлишли ва бўлишсизликда кўрсатилиши;
- в) нисбатларда ҳам кўрсатилиши керак.

3-дарс: ТАРАҚҚИЁТНИНГ ТИНЧЛИК ЙЎЛИНИ ТАНЛАГАН МАНГУ ЭЛ ПОЙТАХТИ

82-машқ.

Матнолди топшириқлар.

Трансформацияланган жумлаларнинг мазмунини тузатинг, яъни тартиби бузилган гап бўлакларини ўз ўрнига қўйиб кўчиринг.

Астана қувонтирумай шаҳрининг биримизни номи дунёга тараляётгани ҳар қўймас. Мустақиллик ўзгача чирой йилларида очиб, гўзаллашаётган бу шаҳар келгусида номини жаҳон илм-фан ва маданиятининг бешиги оладиган бўлса, бу аввало, юртимиздаги барқарорликнинг тобора бораётганиданdir мустаҳкамланиб. Юртбошимиз таъкидлаб ўтганларидек, истиқлол туфайли асраб-авайлашимиз эришилган бу кунларни қадрлашимиз, даркор. Давр шиддат билан олға илдамлаб бораяпти. Юртимиз ривожланган давлатлар қаторидан ўрин олиши учун бор имкониятлар ишга солинаяпти. Бунинг самарааси эса яққол намоён бўлиб бормоқда. Зеро шаҳару қишлоқларимиз кун сайин обод бўлиб, ахоли фаровонлиги ошиб бораяпти. Астана айланиши эса Евросиёнинг марказига кутилмоқда. Амалга оширилаётган ишлар салмоқли эканини кўрдик. Келажак қадам сари дадил ташлаётган эканмиз, бугунги кунимиз эртага тарих бўлиб қоларкан, янада унумли этилади меҳнат қилишимиз талаб. Эл-юртимиз сақлаш эришган бу буюк фалабаларни ишлашимиз учун тинмай тер тўкиб керак.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

Сўзлаймиз

1. Матн мазмунини қайта ҳикоя қилинг. Машқнинг шарти сизга нимаси билан ёқди?
2. Равишдош, сифатдошларни аниқланг.

Муҳокама қиласиз

3. “Астана – жаҳон илм-фан ва маданиятининг бешиги” деган фикрга муносабат билдиринг, фикрингизни далилланг.
4. Юртимиз ривожланган давлатлар қаторидан ўрин олиши учун қандай ишлар амалга оширилмоқда?
5. Фаровонлик тушунчасини “*Кластер*” усули ёрдамида очинг.

Үқиймиз

83-машқ. Матнни “Жигсо” усули орқали ўқиб, ўзлаштиринг, топшириқларни бажа-
ринг. Матнни абзацларга ажратинг.

Пирамида – тинчлик, тотувлик рамзи

“Тинчлик ва Тотувлик саройи” Қозоғистон халқарининг бирлиги, дўстлиги, ҳамжиҳатлилигининг рамзи бўлиб келмоқдадир. Аслида ёш пойтахтда Пирамида шаклида Дунёвий ва анъанавий динларнинг вакиллари, диндорлари ўзаро бирдамлик ҳақида мулоқот қиласидаган “майдон” сифатида, анжуманларини ташкил-лаштириш мақсадида қад кўтарган иншоотdir. Бундай ноёб, эзгуликка хизмат қиласидаган иншоотни қуриш ташаббусининг муаллифи Қозоғистоннинг биринчи Президенти Н.А.Назарбаев бу ҳақда Астанада 2003 йили Дунёвий ва анъанавий дин уламоларининг I анжуманида айтиб ўтган эди. Орадан атиги уч йил ўтгач, 2006 йилда саройнинг очилиш маросими бўлди. Шунинг натижасида XXI асрнинг оламшумул воқеаси, II анжуман Астанада “Тинчлик ва Тотувлик саройи”да ўтказилди. Шунинг учун пойтахтимиз Астанани дунёдаги инсоният учун муҳим муаммолар, низолар, келишмовчиликлар ҳал қилинадиган Евроосиёнинг юраги, Ер шарининг тотувлик маркази деб айтоламиз. Тинчлик ва Тотувлик саройи, фақат ҳашаматли қурилган биногина эмас, бу бутун жаҳон диндорларини бир думалоқ стол атрофида йиғилиб меҳр-оқибат, чидамлилик, матонат, сабрлилик, қатъиятлилик, инсонийлик, эзгулик, камолга етиш, тотувликни топиш – умуман, толерантлилик ҳақида суҳбатлашадиган маскан, жой, юрт – бизнинг Ватан. Биз ҳозирги кунда милатлараро муносабатлар маданиятининг янги кўринишини бутун дунёга таратаётган “жаҳоний андаза” ҳисобланамиз. Чунки бизнинг Ватанда бундай тушунчалар, яъни толерантлилик тушунчаси – ўзаро ҳурмат, меҳрибонлик азалий, чуқур илдизга эга. Биз тараққиётнинг тинчлик йўлини танлаган Мангу Элмиз. Бизнинг бундай тараққиёт йўлини – хазина. Ва бу хазинани сақлаш, кўз қарочиғидай асраш бизнинг, сизнинг – келажак авлоднинг фарзи деб билмоғимиз даркор. Унутманг, толерантлилик бу – фаросатлиликнинг намунаси. Ана шундай фаросатлиликнинг яққол кўриниши 25 йил аввал президентимиз ташаббуси билан тузилган яна бир Қозоғистоннинг миллатлараро тотувликни насиҳат қиласидаги “бренди” – “жаҳоншумул андаза” бўла оладиган Ассамблеядир. Қозоғистон Халқлари дўстлиги Ассамблеяси каби йирик ташкилот қайси мамлакатда бор?! Қайси мамлакатда муаммолар тинчлик йўли билан, тотувлик ҳисси билан ҳал қилинаётир?! Тарихини эъзозлаган, келажакни ўйлаган фақатгина бизнинг юртда Пирамида турк қурувчилари компанияси “Сембол Иншаат” томонидан қурилган. Пирамида майдони 28 минг кв. м. ни ташкил қиласиди. “Тинчлик ва Тотувлик саройи” замонавий ёритгичлар билан жиҳозланган. Унинг

кўргазма заллари, бадиий галереялари, опера зали, қишики боғлари замонавий технологиялар билан жиҳозланган. Опера зали 1300 кишини сифдириб, оркестр жойи ва саҳна турли кўринишлар намойиши учун мўлжалланган. Опера концерт зали очилишида дунёнинг таниқли тенори, опера санъатининг машҳур ижрочиси Монсеррат Кабалье концерти билан очилган. “Хеопс Атриум” зали икки минг квадрат метрни ташкил этади ва бу зал тўртта катта галереяларни бирлаштириб туради, бир вақт ичиди мингдан ортиқ кишиларни жойлаштира олади. Энг юқори қаватда эса “Бешик” зали шишиали гумбаз шаклида ясалган. Марказда шаҳар меҳмонлари “Қуланши” ва “Шежире” галереясида маҳаллий халқларнинг замонавий санъат асарлари билан танишадилар. Бу галереяда кўргазмалар, Қоғозистон рассомларининг ижодий кечалари, Узоқ ва Яқин шарқ халқларининг ижодий кўргазмалари ўтказилади.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гурухда ишлаймиз

Муҳокама қиласиз

1. Сизнингча, “Тинчлик ва тотувлик саройи” яна қандай тушунчаларнинг рамзи бўла олади?
2. Саройнинг архитектори ҳақида нима биласиз?
3. Саройнинг юқори қисмида рассом Брайан Қларк қайси қушларнинг кўринишини тасвирилаган ва у ниманинг рамзи?

Мулоқот

4. Пирамида шакли, шу хил қурилишлар ҳақида нима биласиз?
5. Толерантлиликни “кенгфеъллик” тушунчаси деб олсак, унга қарама-қарши қандай тушунчани келтирса бўлади, деб ўйлайсиз?

Ёзамиз

6. Равишдошларни аниқланг, ясалишини тушунтиринг.

Видеолавҳа томоша қиласиз

3Д виртуал саёҳат уюштиринг.

Билиб олинг!

Ёдда сақланг!

Топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласыз

Юқоридаги маълумотларни мослаштириң, мисоллар келтириң, хulosса чиқаринг.

Үқиймиз

84-машқ.

A. 1. Овчи эмаклаб қүшга яқинлашди. 2. Илёс югуриб күчага чиқди. 3. Хонага шошиб-пишиб кирди. 4. Чопар ҳам, от ҳам ҳансираң нафас оларди. 5. Бу гуллаб-яшнаётган Ватан ҳаммамизники. 6. Уй топшириқларини бажариб, бироз мусиқа тингламоқчиман.

B. 1. Болалар қизиқчининг нағмаларидан кула-кула тиззаларига қўлларини ураг, ўринларидан сакраб кетар әдилар. 2. Йигит йўл юрса ҳам, мўл юрибди. Юра-юра бир қўл қирғоғига чиқибди. Бу ҳангомаларни эшита-эшита энсам қотган эди 3. Унинг бемаъни ваъзларини тинглай-tinglai чарчадим (O.).

B. 1. Наргиза кетди шаҳарга қараб. 2. Шерзод кириб ҳовлига шошилиб келди. 3. Иншони оққа акасига қўчириб, ўқиб берди. 4. Воқеани берди сўзлаб кула-кула. 5. Бола тинглай-tinglai қолди эртакни ухлаб.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

1. А топшириқда берилган гаплардан - ..., ... қўшимчали равишдошларни топинг ва қачон - ... ва қачон -... қўшимчаси қўшилиши ҳақида хulosса чиқаринг.
2. Б топшириқда берилган равишдошдан англашилган иш-ҳаракатнинг замони феъл-кесим англатган ишнинг ҳаракат замони билан қандай муносабатда бўлишини аниқланг.
3. В топшириқда берилган гаплардаги -б, -иб ва -а, -й қўшимчали бўлишшли равишдошларни бўлишсиз равишдош билан алмаштириб, гапларни кўчириңг. Бўлишсиз равишдош қандай ясалишини тушунтириңг.

4-дарс: АСТАНА ЦИРКИ–XXI АСР “УЧАР ЛИКОПЧА”СИ!

Үқиймиз

Гурухда ишлаймиз

Ёзамиз

85-машқ.

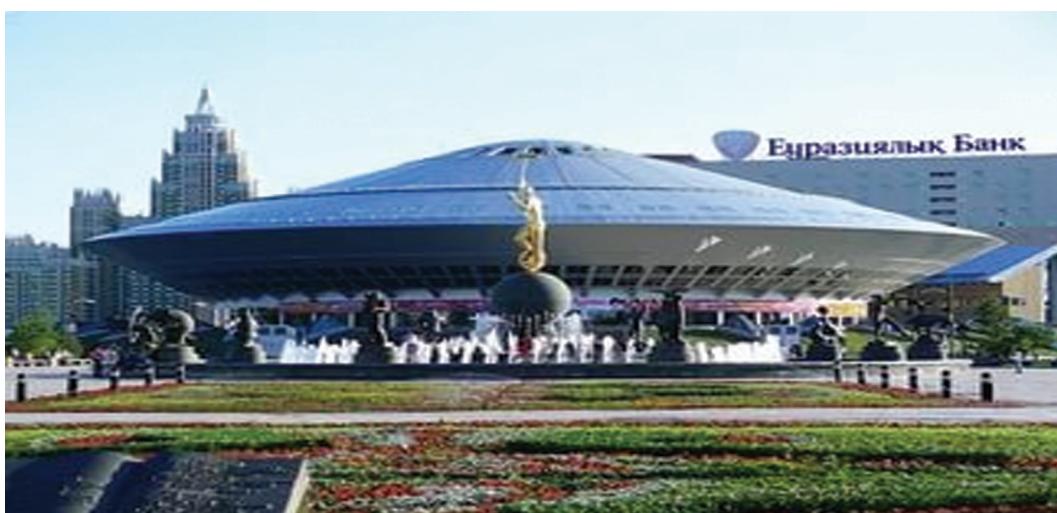

Матнолди топшириқлар.

1. Циркда бўлганмисиз?
2. У ердан қандай таассуротлар билан қайтгансиз?
3. Матнларни “Жигсо” усули орқали ўзлаштиринг.

Цирк (лот. *circus* – айлана) – томоша санъати. Бу санъат тури Қадимги Римда отларнинг чопиши турида мавжуд бўлган. Римликлар пойтахтида Катта цирк (*Circus Maximus*) қурилган. Шунингдек, ареналарда гладиаторлар жанглари ҳам ўтказилган. Ҳозирги циркдан мазмун-моҳияти билан катта фарқ қилган. Циркнинг ҳозирги кўринишига яқин томошалар 18 аср охирларида Францияда пайдо бўлган. Унинг асосчилари англиялик ота-бона чавандозлар бўлди. 1774 йил улар Парижда юмалоқ бино қуриб, уни цирк деб аташади ва акробатли машқлар билан отларда чопиш томошаларини кўрсатадилар. Улардан сўнг италияликлар ҳам 2700 томошабинни сиғдирувчи цирк биносини қуриб, дастурига пантомими мани киритадилар. Шундан сўнг цирк бутун Европага тарқалади. Ўргатилган ҳайвонлар чиқиши эса 19 аср охирларида барча цирк дастурларидан ўрин олади. Париж цирклари энг яхши ва ҳайратомуз цирклардан бўлган.

Архитектураси ўзгача Астана цирки юқори технологияли иморат ҳисобланади. Темирдан ясалган “учар ликопча” тузилишидаги, айланаси 92,6 метрли иншоот

МДХ давлатлари орасида иккинчи ўзгача цирк (Қозон циркининг тузилиши ҳам шундай). 2005 йил ўз фаолиятини бошлаган цирк шаҳарнинг марказида Қабанбой ботир шоҳ кўчасида жойлашган. Лойиха муаллифи таниқли меъмор Тўллаган Абдилда. Цирк аренасининг айланаси 13 метрли бўлиб (19 асрдан бошланган дунёвий стандарт, отларнинг қулай чопиши учун), 2000 томошабинни сифдира олади. Бино, шунингдек, муз ойдинига ҳам ўзгартирилиб, лазерли томошалар ҳам уюштирилиши мумкин. Цирк биноси замонавий талабларга жавоб берадиган асбоб-ускуналар билан жиҳозланди ва ҳақиқий ижодий устахонага, изланиш ва тажрибалар масканига айлантирилди. Пойтахт циркида шу санъатнинг деярли барча жанрлари мавжуд: акробатика, эквелибрислар, гимнастика, иллюзия (кўзни алдов), катта-кичик йиртқич ва уй ҳайвонлари дрессураси (ўргатиш), клоунада (масхарабозлик). Шунингдек, цирк тасарруфидা арслон, айик, отлар, понилар, туя, маймун ва бошқа жониворлар “хизмат” қиласидар. Албатта цирк хизматкорлари ҳам жаҳон миқёсидаги танловларнинг “Цирк санъати” номинацияларининг совриндорлариидир. Қозогистонда хизмат кўрсатган артист Б. Жумагулов бошқараётган бу циркда: Қозогистоннинг Халқ артисти дрессировкачи Салмур Ўрманбетов ва избосар ўғли Чингиз Ўрманбетов; арслонлар дрессировкачиси хитойлик Хан Тачо; гимнастчилар мураббийси хитойлик Цай Шуци; сахналаштирувчи-режиссёр Россия Халқ артисти Леонид Карпенко, жами 320 фидоий санъат усталари фаолият юритмоқдалар. Цирк аренасида жаҳоннинг турли мамлакатларидан келган артистлар ўз маҳоратларини намойиш этишмоқда. Шунингдек, бизнинг санъаткорлар ҳам ўз навбатида маҳоратларини дунёнинг энг яхши циркларида намойиш этмоқдалар. Атаб айтсак, улар гастрол сафарлари билан Россия, Ўзбекистон, Туркия, Хитой, Туркманистан, Грузия, Қатар, Эрон, Япония ва ҳ.к. мамлакатларнинг ареналарида томошалар кўрсатиб келишмоқда.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гурӯҳда ишлаймиз

1. Матнни “Инсерт” усулида белгилаб чиқинг.
2. Цирк хизматкорларини айтинг: рассом..., ..., ...

“V” – биламан
“+” – билмайман
“–” – янги ахборот
“?” – тушунмадим

3. “Астана циркида” мавзусида газетага мақола ёзинг.

Видеолавҳа томоша қиламиз

4. “Цирк дю солей” – “Қуёш цирки” намойишларини томоша қилинг.
(2012 йили Астанада томоша күрсатилган)
5. Циркнинг ижобий ва салбий томонларини “Т-жадвали” асосида айтинг.

ЦИРК	
Ижобий	Салбий

Баҳс-мунозара усулидан фойдаланинг. “Ёқловчилар – қораловчилар” исбот-далилингиз асосли бўлсин.

Муҳокама қиламиз

6. “Ақлий ҳужум”: Ёввойи жониворлар табиий қўриқларда яшапи керакми? Ундай бўлса, инсон нега уларни қафасда ушлайди?

Ёзамиз

7. Матн таркибидан феълларни топинг, содда феъллар иштирок этган гапларни ёзиб олинг.

86-машқ. Феълларни аниқланг.

Дорбозлик қадим тарихга эга. Баъзи манбалар Амир Темур саройида дор ўйинлари кўрсатилганини тасдиқлайди. Ўзбек дорбозлари 25–30 м баландлиқдаги устунларга қия қилиб тортиладиган арқон устида лангар-чўп билан боғлайдиган ўйинларни: югуриш, сакраш, оёқларга пичоқ ёки патнис боғлаб, шунингдек, қўзни боғлаб, бошга халта ёки қозон кийиб юриш, якка ва қўш чиғириқда ўйнаш каби турли-туман машқларни бажарган. Дорбозлик, дор ўйини – баланд дор устида томоша кўрсатиш санъати, цирк санъати жанридир. Унда дор устида ҳар қандай нотурғун ҳолатда ҳам гавда мувозанатини сақлаш маҳорати намойиш этилади.

Мустақил савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

1. Аввал содда феъллар, сўнг қўшма феълларга мисоллар келтириб ёзиб олинг. Қуйидаги СМАРТ жадвални А4 русумли қофозда бажаринг.

87-машқ.

Матнолди топшириқлар.

Ёзамиз

Якка тартибда ишлаймиз

1. Туб феълларга мисоллар ёзинг.

2. Қуйидаги феълларни тўлдиринг ва давом этинг. Хулосангизни айтинг.

Оқ..., сув..., туз..., салом..., кўк..., гумон..., гап..., сўз..., фикр..., шод..., аппа..., чоп...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

Ёзамиз

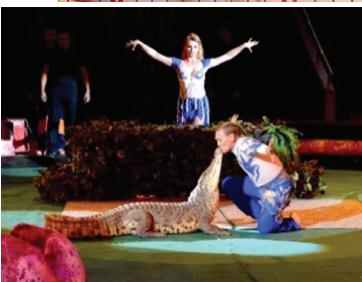
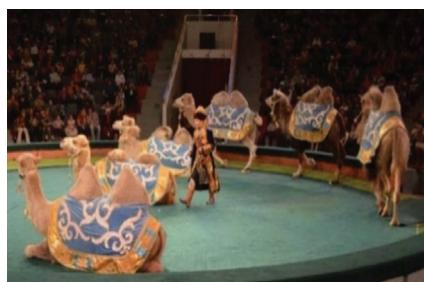
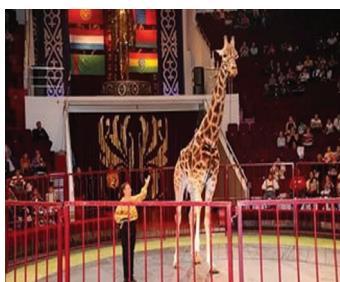
1. “Ассоциация” усули асосида цирк сўзига таъриф беринг.

Сұхбатлашамиз

2. Астана циркига гид ролида фотосаёҳат уюштиринг. Сиз савол қўйинг, дўстингиз жавоб берсин. Шарти: ким кўп феъл сўзларини қўллайди? **Налуна:**

- Астанада чиройли цирк бор дейишади, эшитгандирсан?
- Эшитганман-у, лекин кўпроқ у ҳақида ўқигандим.

5, 6-дарс: ҲАЁТ ДАРАХТИНИНГ ИЛДИЗЛАРИ...

Үқиймиз

Жуфтлиқда ишлаймиз

Мулоқот

88-машқ. Үқинг. Расм асосида ишланг.

“Атамекен” – Отамакон Қозоғистон Харитаси” этномемориали 2001 йил 8 декабрда юртбоши ташаббуси билан пойтахтда очилган. Лойиҳаси “Қоздизайн” ёрдамида ишланган. Лойиҳанинг муаллифлари таниқли архитектор ва дизайнерлар Т.Сулаймонов, А.Ордабоев, С.Баиров, А.Қайнарбаев, Н.Анаркулов ва А.Кенжетаев. Харитада 14 вилоят ва 2 йирик шаҳарлар Астана ва Алмати ўрин олган. Бунда шаҳар ва вилоятларнинг табиати, жойлашиш иқлими, энг асосийси, маданий ва тарихий ёдгорликлари кўрсатилган...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

1. Мемориал, этномемориал тушунчаси ҳақида фикр алмашинг.
2. Отамакон сўзига муносабат билдиринг. Харита сўзини унутманг.

Гурухда ишлаймиз

Мұлоқот

3. Жұфтликда олған түшунчаларингиз билан гуруңингизда үзаро фикр алмашиң.
4. Қозғистон ҳудудини вилюяттарға ажратинг, номини, табиатини, об-хавосини, таниқли мемориалларини, буюк сиймолар ҳайкалларини ва ҳк. айтинг. Матнни ижодий давом эттириңг.

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

89-машқ. Смарт жадвални бажарамиз.

олди-олди, гапира-гапира...

борди-келди, ўтди-кетди...

олиб бормоқ, ёзиб күрмоқ...

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

90-машқ. Шеър мисраларини жойлаштириңг. Ўқинг. А 4 русумли қоғозда бажаринг.

Мұхқама қиласыз

Ушбу шеърнинг мазмунин сизга нимаси билан ёқди? Шеър мазмунига мос халқ мақолларини биласизми?

Үқиймиз

Ёзамиз

91-машқ. Матнни хатбошиларга ажратиб ўқинг. Давомини ёзинг. Феъллардан жуфт феъллар ясаб ёзинг.

“Байтерек” мажмуаси Қозғистоннинг түнгич Президенти ташаббуси билан қад күттарган мажмуалардан биридир. Оламнинг “етти мүъжизаларидан” бири бўлган бу монумент Акмурза Рустамбеков лойиҳаси билан ишланган. Бу монумент пойтахтни Алматидан Ақмўлага кўчириш рамзи бўлган эди. “Байтерек” Қозғистон халқи ҳаётидаги мустақил, янги босқичга дадил қадам қўйиши, бутун Қозғистоннинг бирдамлигининг рамзи сифатида бунёд этилган. Ушбу қурилма темир, бетон ва ойнадан ясалган: баландлиги 97 (умумий 105) метрли темир қурилма, оғирлиги 1000 тоннадан ортиқ бўлиб, беш тармоқли “илдиз” тирагичда туради. Байтерекнинг юқори қисмидаги диаметри 22 метрли оғирлиги 300 тоннали “хамелеон” ойнасидан ясалган шар кишини ҳайратга солади.

Гумбаз ўртасида қозоқ халқида рамзий маънони англатувчи “Мехрибон ўнг қўл” (“Аялы алақан”), яъни Элбошининг ўнг қўли излари туширилган яна бир бадиий композиция келувчиларнинг буюк ишларга даҳлдорлигини ҳис этиши ва ватанпарварлик ҳиссини уйготиш учун катта аҳамият касб этиб келмоқда. Монумент марказида дунё динларининг бирдамлигини англатувчи жаҳоннинг 17 дин вакилларининг имзолари чекилган ёғочдан ишланган Глобус ўрнатилган. “Байтерек”нинг рамзий маъноси кўч-

манчиларнинг қадимий тарихига боғлиқ. Дараҳтнинг бош қисмидა ҳар йили муқаддас Семурғ қуши тухум қўяди. Бу тухум – Қўёш. Бироқ ҳаёт дараҳтининг остида яшовчи ёвуз Аждарҳо (Айдахар) қўёшни ютиб қўяди. Шунинг билан тун ва ойнинг, ёз ва қишининг, ёвузылик ва эзгуликнинг ўзаро абадий курашининг рамзи бўлиб қолади. “Байтерек” ёш, чидамли, жуда мустаҳкам дараҳт бўлиб, янги, ёш мустақил давлатимизнинг тарихий илдизларига эгалиги, келажак сари дадил қадам ташлаётганлигининг рамзи ҳамdir.

Астана юраги “Байтерек” атрофида катта сайилгоҳлар, байрамлар ва тадбирлар ўтказилиши мумкин бўлган хиёбонлар бор. 2010 йилда United Buddy Bears – “Айиқлар ҳамдўстлиги” номли халқаро Берлин кўргазмаси ўтказилди. Дунёning ҳар хил бурчакларидан келган рассомларнинг қўлидан чиққан 125 ноёб санъат асарларининг бир майдонда – Астана юрагида бош бириктирганликлари, ўз навбатида, бу кўргазманинг ўзгачалигидан далолат беради. Кўргазманинг мақсади миллатлар, халқлар орасидаги меҳр-оқибатни, тотувликни ривожлантиришdir. Монумент баландлиги 97 метр бўлиши бежиз эмас, чунки...?

(Муаллифлар таржимаси)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

Якунланмаган гап усули

Астанага келди-кетди қўп. Сайёҳлар.....

“Байтерек” атрофида

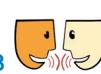
Кабутарлар донлаб

Боғларда.....

Ховузларда

Гуруҳда ишлаймиз

Мулоқот

1. Матнни қандай номлаган бўлардингиз?
2. “Байтерек”нинг рамзий маънолари ҳақида қандай хulosага келдингиз?
3. Ёғочдан ишланган Глобус қандай мақсадда ўрнатилган?
4. “Айиқлар ҳамдўстлиги” кўргазмаси инсонлар, умуман, мамлакатлар учун қандайдир аҳамият касб этадими? Нимагадир ўргатадими?

Ёзамиз

5. Матн асосида очиқ саволлар тузинг, сўнг гуруҳингиздаги энг яхши саволларни ён гуруҳларга беринг, жавобини тингланг.

Жуфтлиқда ишлаймиз

92-машқ. Тушунчаларни ўзаро мослаштиринг. Хулоса чиқаринг.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Ёзамиз

1. Ўйин ва қийин сўзларига *-а* қўшимчини қўшилиши ва ёзилишини худди юқорида кўрсатилган СМАРТ жадвал сифатида А4 русумли қофозга бажаринг. Хулосангизни айтинг. 3-4та гап тузинг.

Ёзамиз Гуруҳда ишлаймиз

93-машқ. Ўзингиз мустақил матн тузинг, номланг. ЭКСПО-да қатнашиш хаёлий бўлса ҳам, вазифага жиддий ёндашинг.

Шарти: ЭКСПО-да иштирок этган мамлакатларни ёзинг, гуруҳингизда кўргазмадан бир павильон ажратинг ва танлаган мавзуингизда тақдимот ўтказинг (экология, келажак энергияси, илмий тадқиқот ва ҳк.). Содда, қўшма ва жуфт феъллар ишлатинг.

Намуна:

Табиатни муҳофаза қилишда нефть қолдиқларини тозалаш бўйича нано-технологик сувгичларнинг роли.

Фазони ахлат жисмлардан тозалаш йўллари (лойиҳасини таништиринг).

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гуруұда ишлаймиз

1. Гурухингизда бошлаган лойиҳани ўзга гурухлар давом әттириши мүмкін.

Якка тартибда ишлаймиз

2. Дунё пойтахтлари. Мослаштира оласизми?

Билиб олинг! Ёдда сақланг!

Қилмоқ, бўлмоқ, бермоқ, олмоқ, қўймоқ, чекмоқ каби феъллар от, сифат ва сонлар билан қўшилиб, битта маъно ифодалайди ва қўшма ёки таркибли феъллар ҳосил қиласди ҳамда улар ҳамиша ажратиб ёзилади.

7-дарс. АСТАНА: БОЛАЛАРНИНГ УМИД РАНГЛАРИ

Билиб олинг!

Ёдда сақланг!

Юриш, судралмоқ, учмоқ, югурмок, кетмоқ, ажрамоқ, сакрамоқ, бормоқ...
Демоқ, айтмоқ, гапирмоқ, бақирмоқ, сўзламоқ, сўрамоқ, илтимос қилмоқ, таклиф қилмоқ, қичқирмоқ...
Фикр қилмоқ, ўйланмоқ, хаёл сурмоқ, тасаввур қилмоқ, хулоса қилмоқ, таъриф бермоқ...
Қурмоқ, ёзмоқ, чизмоқ, тозаламоқ, рандаламоқ, чопмоқ, олмоқ, бузмоқ, учирмоқ, пиширмоқ, қиздирмоқ, бўямоқ...
Турмоқ, ўтирмоқ, тушмоқ, қувонмоқ, ранжимоқ, қизармоқ, хафа бўлмоқ, чақирмоқ, озор бермоқ...
Айтиб берди, қўриб қолди, кузатиб турди, ўйлаб қўр, сездириб қўйди, ўқиб берди, ёзиб юрди, бажариб бўлади...

Тафаккур феъллари

Нутқ феъллари

Юриш-харакат феъллари

Ҳолат феъллари

Натижали фаолият феъллари

Нутқ -харакат феъллари

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

94-машқ. Матнни қавс ичидаги берилган феъллардан мосини қўйиб кўчиринг.

- “Думан” қўнгил кўтариш марказида оиласиз билан ... (дам оласиз, шодланамиз).
- Марказда театр, океанариум, 3D-кинотеатри, “Жунгли” аттракционларини қўриб ... (қолдик, курсанд бўлдик, таклиф қилдик).
- У муҳитдан З минг чақирим узоқликда жойлашган дунёдаги ёлғиз океанариум эканлигини ... (тасвирлади, айтиб берди).
- Уни қуриш учун 120 тонна денгиз тузи ... (ўйлаб қўринг, олиб келингандай).
- Дунёдаги денгизда сузувлари жонзодларнинг 2000 тури ... (бор экан, мавжуд, қўриб қолдик).
- Биз уларни 70 метр узунликдаги ярим ойсимон тоннелдан ... (кузатиб турдик, тасаввур қилдик).
- У ерда акулаларни(га) ҳам...(таъриф берилган, қўра оласиз), уларни овқатлантириш учун маҳсус тайёргарликдан ўтган сув ости сузувлари ... (бажарадилар, ишлайдилар, сезиб қўйдилар).

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гурухда ишлаймиз

1. Гиднинг сўзини ёзинг.

Видеолавҳа томоша қиласиз

Хабар 24. Парадный вход.(Д.Алейников)

Думандаги Жунгли, Аниматроникслар соябоги, Океанариум ва ҳк.

2. Расмлар (ёки видеолавҳа) асосида саёҳат ўтказинг. Бунда гид ролида тушунча беринг. Энг яхши гид ён гуруҳларга тақдимот ўтказсин.

95-машқ. Матнолди топшириқ:

Ногирон болаларга кўзқарашингиз қандай? Шеригингиз билан суҳбатлашинг.
Матнни давом эттиринг. Сарлавҳа қўйинг.

Астанада ҳар йили октябрь ойининг иккинчи якшансасида элимизда ногиронлар куни аталиб ўтади. Шу кунлари пойтахтдаги барча имконияти чекланган ногиронларга бағишлаб турли маданий, соғломлаштириш тадбирлари ўтказилади.

Астана шаҳрининг “Ёшлар” саройи майдончасида “Ногирон болалар жамияти” уюштирадиган “Кузги бал” ҳам ташкил этилади. Шунингдек, “Эзгулик ва умид ранглари” номли ёш рассомларнинг ижодий танловлари ўтказилади. “Олам болалар нигоҳида” номли болаларнинг амалий санъат намуналари

кўргазмаси ҳамда “Спортландияга саёҳат” жисмоний беллашувлар, шахмат ва шашкадан мусобақалар бўлиб ўтади.

(*Муаллифлар таржимаси*)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гурухда ишлаймиз

1. Матнни давом эттиринг. Сарлавҳа қўйинг.
2. Матнда феълнинг маъновий гуруҳлари иштирок этсин.

Мулоқот

- 1. Диалог сифатида давом эттиришингиз мумкин.**

Намуна:

- Дўстим, билсанми, ногирон инсонлар билан суҳбатлашсанг, ҳаётга кўзқарашинг ўзгаради,— дейдилар.
- Ҳа, гоҳида бутун дунёда ногирон болалар соғайиб кетишса эди, дея хаёл сурман.
- Улар ҳам жамиятимизнинг тўлақонли аъзолари-ку!..

Билиб олинг!

Ёдда сақланг!

СМАРТ жадвал билан ишланг. Мисоллар келтиринг.

**Ўтимли ... кимни?
нимани? қаерни?
сўроқли
тўлдирувчилар
билин биринади:
хатни ўқиди**

**Ўтимсиз, бундай
тўлдирувчилар
билин ...
биринади**

Жуфтликда ишлаймиз

Муҳокама қиласиз

Ёзамиз

96-машқ. Феълларни маъновий гуруҳларга ажратинг ва белгиланг.

I. Тасвирий баённи давом эттиринг. Саёҳатчилар Биринчи Президент давлат музейини томоша қилдилар. Азаматжон масалани осонгина ечди. Мен кўчада Дилшоджонни кўрдим. Астана об-ҳавоси ўзгарувчан, бирданига осмонни булут қоплади. У онасидан келган хатни ўқиди. Ўзбек драма театрида янги спектакль,

чишталарни сотиб олинг. Мен Астанада бўлишимдан аввал бундай биноларни кўрмагандим.

II. Ёзib олинг. Сайёра ... бажарди. Ёмғир ... жиққа нам қилди. Гулнора опа ... уришди. Кутубхонадан ... олди. Шамол ... тарсиллатди. Биз ... богини томоша қилдик. “Хан шатир” ... кўрганмисиз? ... биносини бориб кўрдик.

III. Ўқинг. Хулоса чиқаринг.

Ўқитувчилар ўз фикрларини билдирилар. Ўқувчилар ҳам тез фикрлашади. Аҳмоқ дўстдан ақлли душман яхши. Ақл бўй билан эмас, ўй билан ўлчанади. Ақлли ишига ишонади, ақлсиз тушига. Ақллининг қўли ишлар, ақлсизнинг тили ишлар. Бирор боши билан ишласа, бирор оёғи билан ишлар. Тентақ тўрини бермас. Яхши-ёмоннинг фарқига бормаган, арzon-қимматнинг нархини билмайди. Кўйма ақл бўлмаса, туртма ақл кеч бўлур. Айбиз дўст ахтарган дўстсиз қолар.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Ўқиймиз Ёдда сақланг!

- Тушунча ҳосил қилинг!
- Мустақил мисоллар келтиринг, гап тузинг. Шарти: гапларингиз Астана мавзуусида бўлсин.

Мустақил феъллар

Мустақил маънога эга, гапнинг бўлаги, бирор сўзни бошқариб келади, шаклларга эга.

М-н: ўқимоқ, ёзмоқ, билмоқ.

Ердамчи феъллар

1. Сўз ясаш учун ва боғлама вазифасини бажариш учун хизмат қиласди (бўл, кил, эт, ай-ла, хурсанд бўлмоқ,).

2. Феълларга бирикиб, турли қўшимча маъно ифодалайди (чик, қол, ўқиб чиқмоқ, ухлаб қолмоқ).

3. Тўлиқсиз феъллар

Тўлиқсиз феъллар

Тўлиқсиз феъл якка ҳолда иш-харакат маъносини билдирамайди, бошқа сўзлар билан бирга кўлланилади.

М-Н: эди, экан, эмиш, эмас

Тўлиқсиз эмас шакли бўлишсизлик маъносида, эса шакли боғловчи вазифасида кўллаймиз. Унинг үкаси эса аълочи.

8-дарс. ТЕАТР – ҲАЙРАТ САНЪАТИ

Үқиймиз

97-машқ. Матнни қайта ҳикоя қилинг.

Театр – юононча “театрон” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “томушагоҳ” маъносини англатади. Актёрларнинг саҳна ҳаракатлари орқали ҳаётни, ҳаётий ҳодисаларни бадиий акс эттирувчи санъат тури. Ёки шундай санъат намойиш қилинадиган, томошалар кўрсатиладиган бино тушунилади. Умумий маънода эса актёрларнинг саҳна орқали кўрсатиладиган томошаси, спектакль назарда тутилади. Театр санъати узоқ тарихга эга бўлиб, Юноистон, Хиндистон, Марказий Осиёда милоддан аввалги IX асрдаёқ жамият ҳаётида муҳим ўрин тутган. Хиндистонда театр санскрит тарзида халқ театри шаклларида ҳамда “Маҳобхорат” ва “Рамаяна” достонлари билан боғлиқ ҳолда ривожланган. Драматургия ва саҳна санъати ҳақида “Натъяшастра” номли рисола яратилган. Кейинроқ театр Яқин Шарқ ва Римга ҳам ёйилган. Айниқса, Римда театрнинг янги шакли ва турлари яратилган.

Милоддан аввалги VI-VII асрдаёқ Туронда икки тоифа: кулгили ва қайғули томошалар шаклланган. Юонон Бақтрия подшолиги даврида Ойхоним, Ниса шахри Фулгулада маҳсус театрлар бўлиб, уларда Эврипиднинг “Алкеста”, “Ипполит” каби трагедиялари кўрсатилганлиги маълум. Милоддан аввалги I асрлардан милодий IV-асрда Қушон давлатида турли театрлаштирилган томошалар мавжуд бўлган. Аста-секин Туронда театр санъати диний маросимлар қобигидан чиқиб, дунёвий мазмун қасб этади – инсон ҳаёти, ижтимоий муносабатларни тасвирлашга эътибор кучаяди. VI-VII асрларда Турон юртидан чиққан чолғучилар, актёр ва раққосалар Буюк ипак йўли орқали қўшни юртларга ижодий сафар қиласидилар. Темурийлар даврида театр санъатида кескин юксалиш рўй берди. Шарафиддин Али Яздий, Ибн Арабшоҳ, Қлавихоларнинг маълумотларига кўра, бу даврда пойтакт Самарқанд ва бошқа нуфузли шаҳарларда оммавий театрлаштирилган майдон томошалари уюштирилган. Анъанавий театр ва бошқа санъат томошалари айниқса, Мирзо Улугбек даврида Мовароуннахрда, Ҳусайн Бойқаро даврида Хурсонда тараққий топди.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гуруҳда ишлаймиз

Сўзлайми

1. Ён гуруҳга сўзлаб бериш учун спикер тайёрланг.
2. Спикерга эслатма! Таянч ва калит сўзларни стикерга ёзиб олишингиз мумкин. Фикрингизни айтишда далиллар асосли бўлишига эътибор беринг.

Ўқиймиз

98-машқ.

I. Театр – ҳайрат санъати. Чунки биз бу масканда жонли томошани кўрамиз. Спектакль давомида актёр бизга инсон тақдири, кечинмалари, ўй-фикрлари ҳақида ҳикоя қилади. Томошабинлар ана шу лаҳзалик воқеликнинг иштироқчисига айланишади. Театрда жонли актёр, жўшқин юрак, ҳаётий фикр ҳамда оташин ҳиссиёт бор. Театр мўъжизаси шундаки, спектакль қандай жанрда бўлишидан қатъий назар, биз унда инсон тақдири, руҳий оламини кашф этамиз. Шу-

нингдек, актёрлик, режиссёрлик санъатининг ўзига хос қирраларидан воқиф бўламиз. Инсон театрга бир маротаба муҳаббат қўйса, ундан воз кеча олмайди.

II. Қозогистон Президентининг ташаббуси билан қад кўтарган – Қозогистоннинг энг йирик театрларидан бири – “Астана опера” Давлат опера ва балет театри 2013 йил томошабинларга әшигини очган. Бу маскан 1250 томошабинни қабул қила олади. Оркестр чуқурчаси уч поғонали, у ерга 120 мусиқачи сиғади. Бино барокко ва грек-рим услубида қурилган. Лойиҳани амалга оширишда Қозогистон, Швейцария, Россия ва Италия меъморлари фаол қатнашган. Лойиҳа муаллифи италиялик Беджет Паколли ва архитектор Ренато Аркеттилар. Ички қурилишида серак ёғочлардан ва оқ мармардан фойдаланилди.

Театр труппасини ташкил қилишда танлов эълон қилинган. Танловда ҳакамлик қилган жаҳоннинг номдор “Ла скало”, Катта ва Мариин театрларининг намояндалари мусиқачи, раққосалар, қўшиқчилар (тенорлар)ни Қозогистоннинг барча театрларидан қатнашган ёш иқтидорлар орасидан танлашди. Бадиий етакчи сифатида Мариин театрининг прима-балеринаси Ал-

тинай Асилмуратова, етакчи дирижер сифатида Алан Бўрибоев тайинландилар. Биринчи саҳна 2013 йил 21 июнь куни Қозоқ операсининг гавҳари Муқан Толебаевнинг “Биржан ва Сара” операси билан очилди. Бу масканда яна “Қоракўз” драмаси, А.Жубанов ва Л.Хамидийнинг “Абай” операси, Вердининг “Атилла”си саҳналаштирилди. “Астана опера”нинг иқтидорли ижрочилари Италияда Карло Феличе театрининг саҳнасида ҳам маҳоратларини намойиш қилишган эди. У ерда улар Ж.Пуччинининг “Богема” операсини ижро этишди. Италияда бизнинг артистларимизни яхши ихлос билан қарши олдилар.

Саҳнадаги томошани яхши чиқишида албатта, драматург, актёр, режиссёр ва рассомларнинг хизмати биринчи ўринда дерсиз. Адашасиз, бу тўртликни тўлдириб турувчи яна бир ижодкор бу – гримчи-рассом. “Грим” французча “grime” – “ажинли”, яъни актёргинг асар қаҳрамони қиёфасига мослаш, ижро этиладиган ролга характеристидан келиб чиқсан ҳолда юз, қош, кўз, бурун, соч, соқол, мўйловларни ўхшатма тарзда ўзгартиришдек ноёб санъат тури ҳисобланади. Бу касб эгаси давр талабига, қаҳрамон характеристига мос образ қиёфасини жонлантириб, асар қаҳрамони яшайдиган ажиб бир дунё яратади.

(Муаллифлар таржимаси)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

1. Феълларни аниқланг, ясалиши ҳақида, феъл замони ҳақида хулоса чиқаринг.
2. Ёзиб олинг, остига чизинг. Шахс-сонини айтинг.
3. Юқоридаги матнларни “Инсерт” усулида белгиланг.

“V” – биламан
“+” – билмайман
“_” – янги ахборот
“?” – тушунмадим

Видеолавҳа томоша қиласиз

“Астана опера” га видеосаёҳат уюштиринг. Бирор саҳна асарини томоша қилинг. “Дон Кихот” ни маслаҳат қиласиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

Билиб олинг!

99-машқ. Қуидаги муаммони ҳал қилинг. Тушунчаларни мослаштириңг.

Сатира – юононча сүз бўлиб, ҳаётдаги салбий ҳодисаларни, камчилик ва нуқсонларни қаттиқ масхаралайдиган, қоралайдиган ўткир ҳажвий асар.

Трагедия – ... маънони билдириб, драманинг бир тури – қарама-қарши характерлар ўртасидаги кураш, даҳшатли воқеа, мудҳиш аҳвол асос қилиб олинган ва кўпинча қаҳрамоннинг тақдири ... тугайдиган кулгили саҳна асари. (Шекспирнинг “Гамлет”, Шайхзоданинг “Мирзо Улугбек” трагедиялари).

Комедия – ҳаётда кечаетган ижтимоий-сиёсий ва бошқа воқеаларнинг асл қиёфасини масхараловчи фожиали асар.

Трагикомедия – фожиали комедия ... ?

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

100-машқ. А4 русумли қоғозга қуидаги сўзларни смарт жадвалга жойлаштириб ёзиб чиқинг.

Олди, келди, кийинди, мақтанди, келтир, ўқит, пишир, кўрсат, қайтар, ўтказ, кўргаз, айтилди, сўралди, тозаланди, ўқишиди, айтишиди, сўрашди.

Ёзди, пичди, бормади, келмади, ўқимади, яхши эмас, келган эмас, боргани йўқ.

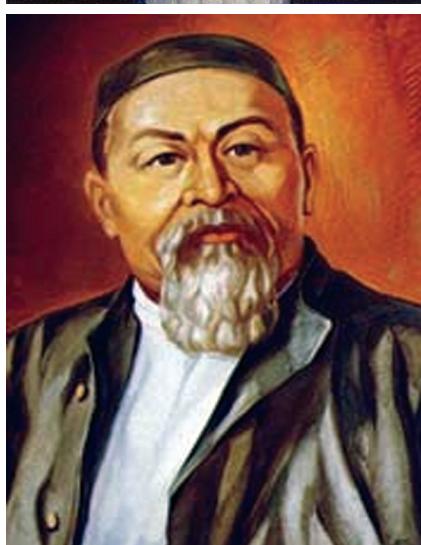
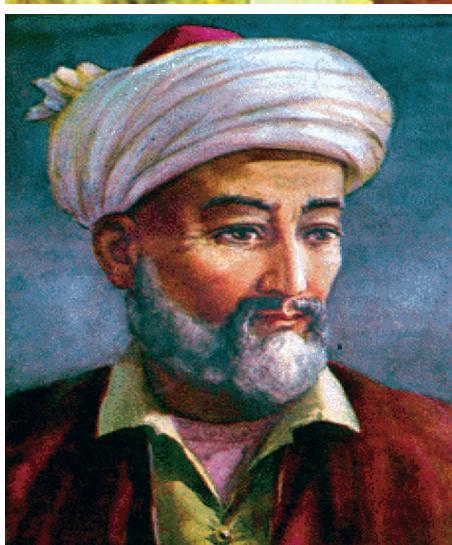
Ўқидим, ўқияпман, ўқийман, ўқидинг, бажаргин, қарагин, ёзайлик, ўқраймангиз, борсак, ишласак, кўрсак, айтмоқчиман, бормоқчиман, юборгин.

3

V бўлим БУЮК СИЙМОЛАР

Буюк боболарнинг кўхна сандиги,
Асраган китоблар қўлимда бугун.
Азиз боболарим руҳин шод этиб,
Чин авлод бўлмоқни дилимга тугдим...

1-дарс. БУЮКЛАР БИЛАН МАҚТАНМАНГ, УЛАРГА МУНОСИБ БҮЛИНГ!

Билиб олинг!

Үтган замон.

- 1) **-ди** ҳаракатнинг нутқ сўзланаётган вақтгача аниқ бажарилган ифодаси: ўқидим, ўқидинг, ўқиди.
- 2) **-ган** ҳаракатнинг нутқ сўзланаётган вақтгача бажарилган-бажарилмаганлиги: ўқиганман, ўқигансан.
- 3) **-иб+миз,-иб+ман,-сан -сиз,ди(лар)** ҳаракатни кузатмаганлик, кейин хабардорлик: ўқибман(миз), ўқибсан, ўқибди(лар)
- 4) **сифатдош+эди, равишдош+эди, -моқда, -гувчи + эди (-ган,-иб,-ар эдим) -гувчи эди** ҳаракатнинг бажарилиш вақти “ҳозир” бўлмайди: ўқиган эдим(қ), ўқиб эдим, ўқир эдинг, ўқимоқда эди, ўқитар эдим (гумон эмас), ўқигувчи.

Ўқиймиз

Сўзлаймиз

101-машқ.

Агар мана шу муқаддас заминимизда таваллуд топиб, вояга етган, ўз ҳаёти ва фраолияти билан нафақат тарихда, айни вақтда, инсониятнинг бугунги тараққиёт саҳифаларида ҳам ўчмас из қолдирган буюк мутафаккир алломаларимизга тахсинлар айтадиган бўлсак, улар ҳақида ёзилган бир неча китоб, тўғрироғи, бир неча минг китобни мутолаа қилишимиз керак. Сабаби, энг буюк намояндалар тимсолида маърифат, илму фан, маданият соҳаларининг барчасини ўзида уйғун-

лаштирган халқимизнинг маънавий олами нақадар бой ва ранг-баранг эканини бир-икки китобда жо қилиш мумкин эмас. Бундай ноёб ва бебаҳо бойликни ҳар томонлама чуқур ўрганиш, барчамиз учун ҳам қарз, ҳам фарз бўлиши шарт.

Шу ўринда буюк боболаримизнинг маънавий олами хусусида фикр юритганда: ўнлик саноқ системасини, алгоритм ва алгебра тушунчаларини дунёда биринчи бўлиб илм-фан соҳасига жорий этган Муҳаммад Мусо Хоразмийни; ўн олтинчи асрда Ойдаги кратерлардан бирига номи берилган, Европада Аль-Фраганус номи билан машҳур бўлган Аҳмад Фарғонийни; у яшаган XI аср “Беруний асри” деб номланган – Абу Райҳон Берунийни; “Тиб қонуни” муаллифи, дунёнинг Авиценнаси – Ибн Синони; Хоразм диёридан олис Арабистонга бориб, араб тили грамматикасини мукаммал тарзда ишлаб чиқсан, илм-фаннынг кўплаб бошқа соҳаларида ҳам шуҳрат қозонган Маҳмуд Замаҳшарий бобомизни эсга оламиз.

Шу ўринда тенгсиз азму шижаат, мардлик ва донишмандлик рамзи бўлган сиймоларни ҳам тарих саҳифаларидан ўрганмоқ даркор. Чунки шундай “Билими-ю билаги зўр” аждодларимиз буюк салтанат барпо этиб, давлатчилик борасида ўзидан ҳам амалий, ҳам назарий мерос қолдирди, илму фан, маданият, бунёдкорлик, дин ва маънавият ривожига кенг йўл очдилар.

Муаллифлар

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гуруҳда ишлаймиз

Муҳокама қиласиз

Ёзамиз

3. Буюк мутафаккир ва алломаларнинг ҳикматли сўзларидан намуналар келтириб ёзинг.

Ўқимиз

102-машқ. Матнларни ифодали ўқинг.

I. ... Мангулиқдан жой олган – яшар абадий,
Мен-ку, Мангубердиман, олам билади.
Кўкларданми, сувданми, ё ер тагидан,
Балки саҳро бағридан, тоғ этагидан,
Бир кун пайдо бўламан шу юрт, шу ерда,
Юрт шайдоси кўмилмас ғурбатда – гўрда.
Улуғвор ниятларга кор қилмас ажал,
Ким юртдан ёв қувса – мендурман ўшал...

M.Шайхзода

Мұхокама қиламиз

II. Жалолиддин Мангубердининг яқин аъёнларидан бири бўлган, машҳур тарихчи Шаҳобиддин Муҳаммад ан-Насавий буюк бобомизни шундай тасвирлаган: «...У буғдойранг, ўрта бўйли, туркий қиёфали ва туркийда гапирадиган одам эди, шу билан бирга, форсийда ҳам сўзлаша оларди. Унинг мардлиги, жасурлигига келсак, жанглардаги қаҳрамонликларини эслаб ўтишнинг ўзи кифоя қиласди. У шерлар орасида энг зўр шер эди, қўрқмас чавандоз, лашкарлар орасида энг ботир эди. У... жаҳлдор эмасди, ҳақоратомуз сўзларни айтмасди. У ниҳоятда жиддий эди, кулмасди, фақат жилмайиб қўярди, кам гапиради...»

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

Сўзлаймиз

- Шеър мисралари сизда уйғотган ҳис-туйғу ҳақида фикрингизни айтинг.
- Жалолиддин Мангуберди ҳақида қандай фикрга эга бўлдингиз? Ушбу буюк аждодингиз ҳақида илгари ҳам маълумотга эга әдингизми? Сўзланг.

Видеолавҳа томоша қиламиз

Тинглаймиз

Ёзамиз

- Қўйидаги видеолавҳа асосида таассуротларингизни “*Тахмин тушунчалар*” усулида айтиб боринг ҳамда «*Биламан, билиб олдим, билгим келади*» жадвалини тўлдиринг.

«Биламан»	«Билиб олдим»	«Билгим келади»

- Матн таркибидаги иш-ҳаракатни билдирувчи сўзларни топиб ёзиб чиқинг. Ҳар бирининг замон, шахс-сонини, ҳаракатнинг бажарилганлиги ёки бажарилмаганилиги бўйича турини кўрсатинг.

103-машқ. Матнни ўзлаштириңг. Хатбошиларга ажратинг.

Темур Малик бола-чақаси билан хайрлашиш учун ҳовлисига кирди. Хизматкори Одина аравакаш билан сандықларни соябон араваларга ортаётган әди. Ичкарида эса хотини бир яшар ўғлини күтариб, әрининг келишини сабрсизлик билан кутиб турарди. Хотини уни күриб йиғлаб юборди, ўғли эса ялтироқ дубулға кийган отасини танимай, құрқиб кетди, юзини тескари қилиб, онасининг елкасини маҳкам чанглаб олди. Темур Маликнинг ҳам күнгли бузилиб, бўғзига нимадир қадалгандек бўлди, томоғини қириб, хотинига:

– Мен ўлмай туриб аза очаётисанми? Кўз ёшларингни аяб қўй, кейин керак бўлиб қолар, – дея ўғлини қўлига олиб ўпмоқчи бўлган әди, бола чинқириб йиғлаб юборди.

– Ҳой, аҳмоқ бола, ўз отангни танимадингми-а? Мен сенга ўйинчоқ олиб келдим, - деб бошидаги ялтироқ дубулгасини олиб қўйди-да, сополдан қилинган қўчқорни қўйнидан чиқарип берди. Бола ўйинчоқни олиб, овунгач, хотинига уқтириди: – Ўғлимни сен билан Одинаға топшириб кетаётирман. У соғлом, мард ва ростгўй йигит бўлиб ўссин. Юртимизга ботир аскар ва аскарбошилар керак. Хайр, ўзингни эҳтиёт қил! Ўғлини бетидан ўпиб, онасига қайтариб берди-да, тезгина ташқарига чиқиб, содик мулозими билан қучоқлашиб хайрлашди-да, оташин хўрсиниқ аралаш чуқур-чуқур нафас олган кўйи вазмин одимлаб кетди. Орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас йигирма минглик мўгул қўшини Хўжандга етиб келди. Мўгуллар қаттиқ жангдан сўнг шаҳарни ишғол қилдилар, бироқ дарё ўртасидаги истеҳқом кўкрак кериб, уларни жангга чорлаб турарди. Манжанақлардан отилган тош ҳам, ўқ ҳам қирғоқдан узокда бўлган қўрғонга шикаст етказолмасди. Аммо баланд қўрғон тепасидан туриб, қозонлардан шигаб отилган юмалоқ тошлар мўгулларга кўп талафот етказарди. Қўрғон ҳимоячилари душманнинг дарё лабига келиб қозон қуришига ва катта ўқ-ёйлардан ўқ отишига имкон бермадилар. Қизилқум ичига кирган сари таъқиб этиб келаётган душманнинг сони камайиб бораарди. Фақат Темур Маликнинг бошини олиб, бошлиқларидан мукофот олиш ниятида бўлган энг ашаддий каллакесарларгина изма-из келмоқда әдилар. Учқур отларга миниб олган Темур Малик ва унинг дўстлари ўқтин-ўқтин орқаларига қайрилиб ўқ узар, юз-кўзлари чангдан қорайиб кетган, оппоқ тишларини ғижирлатиб келаётган қотилларни кетма-кет қулатар әдилар.

Ниҳоят, Темур Маликнинг садоғида уч ўқ қолди. Бир ўқининг учи синик эди. Унинг орқасидан қувиб келаётган уч мӯғулнинг бири:

– Отим Улоқ нўён, мени улуғ қоннинг ўзи танийдур. Барча улуснинг ҳукмдори Чингизхон номидан сени таслим бўлмоққа даъват этурман! - деб қичқирди.

Темур Малик жавоб ўрнига садоғидан учи синик ўқини олиб ёй устига қўйди-да, Улоқ нўённи мўлжалга олиб отди. Ўқ нўённинг ўнг кўзига санчилди. Ёнидаги икки мӯғул унинг кўзидан ўқни тортиб олиш билан овора бўлиб турганларида Темур Малик отини тўхтатиб, орқасига қайрилди.

– Ҳой, мӯғуллар! – деб заҳарханда кулди у. – Иккингиз учун садоғимда икки ўқ қолди, иккингизни ҳам сўқир қилиб қўйдими?

(Амир Темур ҳақида ҳикоялардан)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гуруҳда ишлаймиз

1. Матнда қандай масала кўтарилган? Гуруҳда таҳлил қилинг.
2. Темур Малик тарихда қандай ўрин олган?
3. Юртимизга ботир аскар ва аскарбошилар керак деб айтган фикрига муносабат билдиринг.

Ёзамиз

1. Кўчирма гапларни ўзлаштирма гапларга айлантириб ёзинг.
2. Матн таркибида феълларни сифатдош+эди, равишдош+эди, -моқда,-гувчи + эди шаклларида ёзиб олинг.
3. Матнни аввал “Инсерт” усулида белгиланг, сўнг қуйидаги жадвални ёзинг.

Тушунча	Изоҳ
Юртимизга ботир аскар ва аскарбошилар керак	Келажакда Ватанини душманлардан ҳимоя қилувчи юрт ўғлонлари
Йигирма минглик мӯғул қўшини Хўжандга етиб келди.	Мӯғуллар урушга ўч әдилар
Манжаниқ	

Үқиймиз

Сүзлаймиз

104-машқ. Матнни күз югуртириб ўқиб чиқинг. Матн мазмунинима ҳақда? Таассуротларингиз билан ўртоқлашинг. Сарлавҳа қўйинг.

Профессор дарсхонага кириб келиши биланоқ талабалидан ажойиб бир тестга тайёргарлик кўришларини сўради. Талабалар бироз ташвишга тушган ҳолда тест бошланишини кутишар эди. Муаллим ҳар доимгидек тест қоғозини орқа ўгириб тарқатиб чиқди. Талабалар тест саволларини ўқиши мақсадида қоғозни ўгиришди. Қоғоз ўртасида битта қора нуқтадан бошқа ҳеч қандай топшириқ йўқ эди. Бундан ажабланган талабалар бир-бирларига ҳайрон қараб қолишли.

Профессор талабаларнинг юзида ажабланишни кўриши билан уларга: “Мен қоғозда нимани кўраётган бўлсангиз, шу ҳақда ёзишинизни сўрайман”, деди. Талабалар иккиланиш билан тушунарсиз шартни бажаришни бошладилар. Дарснинг охирига келиб, профессор барчадан қоғозларни йиғиб олиб, ҳар бир талабанинг ёзган жавобини улар олдида овоз чиқариб ўқий бошлади. Талабаларнинг барчаси фақатгина қора нуқта ҳақида, унинг қоғознинг ўртасида жойлашгани ҳақида ёзган, ўз фикрини баён қилган эдилар.

Жавоблар ўқиб бўлингач, орага сукунат чўмди ва бироз ўтиб профессор талабаларга: “Мен бу жавобларга баҳо қўймоқчи эмасман. Сизларни мулоҳазага чорламоқчиман, холос. Ҳеч ким ўз жавобида қоғознинг оқ қисми ҳақида ҳеч нарса ёзмапти. Барча диққат-эътиборни қора нуқтага қаратибди. Афсуски худди шу ҳолат бизнинг ҳаётимизда ҳам мавжуд. Биз ҳар доим инсонларнинг ёмон одатларига эътибор берамиз, худди қоғоздаги қора нуқта каби. Аслида қоғознинг оқ жойи қора нуқтага қараганда анча даражада кўп. Тириклик Худо тарафидан бир-биримизга ёрдам бериш, қайғуриш учун берилган совға. Ҳаётимиз хурсанд-чиликларга, яхшиликларга, яхши инсонларга тўладир. Тўғри, ўша қора нуқтага ҳам эътибор қаратишимиш, уни тўғрилашга ёрдам беришимиз керак. Лекин бу оқ жойларни унутмаган ҳолда бўлиши керак. Қора нуқта эса оқ жойларга нисбатан жуда ҳам кичкина, кўринмасдир”, деди.

M. Ҳасанов

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласыз

1. Профессор талабаларига қандай вазиға берди? Унинг асл мақсади нимада эди?
2. Сиз профессорнинг фикрига қўшиласизми?
3. Оқ ва қора ранглари ниманинг тимсоли деб ўйлайсиз?
4. Инсонни эзгуликка, буюкликка нима етаклайди?
5. Ушбу матн мазмунин сизга танишми?

Ёзамиз

1. Сиз нима ҳақда ёзган бўлардингиз? Матн ҳақида ўз мулоҳазаларингизни жамлаб, фикрингизни ёзма равишда қисқача баён этинг.
2. Феъл замонларини аниқланг. Гапларнинг эга ва кесимини топинг, кесимнинг қайси сўз туркуми билан ифодаланганини айтинг.
3. -са, -иб, -ди қўшимчаларининг ишлатилишига эътибор беринг.

2-дарс. БУЮК СОҲИБҚИРОН САБОҚЛАРИ

Ёдда сақланг!

Ҳозирги замон.

-яп,-ётиб,-ётур ҳаракат нутқ сўзланаётган пайтда бўлади: ўқияпман, ўқиётибди, ўқиётирман.

-моқда ўқимоқдаман, ўқимоқдасан

Келаси замон.

-а+шахс қўшимчаси, доимий ҳаракатни билдиради: бор+а+ман, бор+а+миз.

-й+шахс қўшимчаси, содир бўлиш-бўлмаслиги кутилган ҳаракат: ўқи+й+ман, ўқи+й+ди, ўқи+й+сан.

-(а) р, (-мас) содир бўладиган ёки бўлмайдиган ҳаракатнинг гумон тарзи: кел+ар+ман, ўқи+р+ман, кел+ар+миз, кел+мас+миз.

Ўқиймиз

Мұҳокама қиламиз

105-машқ. Шеърни “Мен давом эттираман” усулида ифодали ўқинг. Шеърга мос чиройли сарлавҳа қўйинг.

Ҳар қанча фахр этсанг арзийди, ўзбек,
Балқибсан бир зотнинг юксак шонида.
Темурбек юлдузи олтин қозиқдек
Чарақлар буюклар қаҳқашонида...

Жаҳонни мўғиллар истилосидан
Кутқариб қололган барлосий ботир –
Қочолмай тақдирнинг тақозосидан
Фотих деб ном олмиш ўзи ҳам охир.

Энг улуг бинолар мужассам бўлмиш
Оlamда тенги йўқ Самарқанд-ку бор.
Темурбек жанг-жадал шафқига тўлмиш,
Кўлида шамширу тагида тулпор.

Хукми олий билан этмиш намоён
“Куч бу – адолатда!” деган сўзларин.
Қон тўкмиш жаҳонгир гоҳо беомон
Ёвлари тикмасдан қонли қўзларин.

Отани боладан тирик айириб,
Тожу тахт талоши қизиркан барҳо.
Султон не зотларни қўлин қайириб,
Муҳташам салтанат айламиш барпо.

Аллоҳим бахш этмиш шунчалар шукух,
Комили етуқдир шажара, зоти.
Бир ён Бибихоним, бир ёнда Шоҳруҳ,
Бир ёнда Улугбек синмас қаноти.

Не бахтким, туққан юрт бўлганда озод,
Муборак ватанга қайтиб келмишсиз.
Қулоқ тутгайми, деб ноаҳил авлод,
Ташаккур, бизларни кўзга илмишсиз...

Саъии ниятларда руҳингиз сардор,
Ёвузлик чекингай, ўчгай ёмонлик.
Дастингиз шамширга бормасин зинҳор,
Ҳазрат, барчамизга тиланг омонлик.

A. Орипов

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гуруҳда ишлаймиз

1. Буюк бобокалонимиз билан фахрланишингизга қандай далил келтира оласиз?
2. Қандай ўйлайсиз, нега шоир барлосий ботир деган иборани қўллаган?
3. Буюк Амир Самарқанддан ўзга яна қандай биноларни бунёд этган?
4. Амир Темурнинг оқил маслаҳатгўйи Бибихоним ҳақида нима биласиз?
5. Ҳозирги келажак авлодлар, яъни сиз шундай буюк боболарга муносаб бўлишингиз учун қандай хусусиятлар сизда мужассам бўлмоғи керак?

Ёзамиз

Жуфтлиқда ишлаймиз

Таъсирли фикр. Нега?

Қочолмай тақдирнинг тақозосидан
Чунки бундай буюк тақдир ҳаммага ҳам
насиб этмайди. Ярим жаҳонни эгаллаб
адолатпеша фотиҳ бўлиш тарихда кам-
дан-кам шахсларга ато этилган...

Мақоллар (мардлик, адолат ҳақида)

Ўқиймиз

Сўзлаймиз

106-машқ. Матнлар билан танишинг. Мазмунини қайта сўзланг.

Соҳибқирон ҳикоятлари

I. Бир куни падари бузрукворимиз – Амир Тарагай баҳодир кўп қўйларни менга бериб, Самарқанд бозорига йўлладилар. Қўйларнинг ҳаммасини минг олтинга сотиб, пулларни белга боғлаб сайр қилиб юрур эдим. Бир ерда хушловоз қаландар одамларга сўзлаб турғон экан: қўлида қофоз – шеър битилган, у дер эди:

– Шул ёзувнинг қадрига етиб, ким минг олтунга олса, дунёning охирига етади...

Химматим жўшиб, минг олтунни қаландарга тутқаздим. У менга тикилиб турди-да, сўнг насл-насабимни сўради. Айтдим. Сўнг тайин қилди:

– Отанг олдига боргил, буни отанг олдида ўқи, борғунча очма...

Қоғозни келтириб, падари бузрукворга бердим. Очиб ўқидилар. Форсча ру-боий экан. Маъноси қўйидагича: зулм билан дунёда ном қолдириб бўлмайди. Жамшид, Сулаймон, Искандарлар ўлиб кетди, навбат сенга ҳам етиши тайин. Дунёга келдингми, яхшилик билан ном қолдир...

Рубоийнинг муаллифи – ўшал қаландар-аллома шоир Қамол Хўжандий эркан. Ул зотни падари бузрукворимиз кўп ҳурмат қиласар эрканлар.

– Баракалло, ўғлим, кўп доно ишга олтунларни сарф этибсан. Энди, минг олтунға олғон ушбу ҳикматга қатъий риоя қилмоқ лозимдур...

Падари бузрукворнинг айтқонларини бош устида тутдим.

* * *

II. Қарши қалъасин забт этолмай, дилга кадар туғиб қайтмоқда эдим. Қизилдарёдан кечиб, бир қишлоққа қўндиқ. Мен бир кулбани ихтиёр этдим. Унда ушоққина кампир яшар, тирикчилиги ёлғиз эчқидан эркан. Мен момодан бирор овқат қилиб бермоқни ўтиндим.

Момо олдимга атала тўла товоқ келтириб қўйди. Оч эрдим. Оғоч кошиқни товоқдаги аталага тўлдириб, ютоқиб еган эдим, оғзи-тилим куйгандан-куйди. Шунда момо деди:

- Сен-да Амир Темурга ўхшаш шошқалоқлардан экансан.
- Темурбекнинг шошқалоқлигини қайдин билдингиз, момо? – сўрадим.
- Эшитишимча, Амир Темур Қарши қалъасига тик бориб, уни ололмабди. Магарки, аввал қалъа атрофидаги кичик-кичик қишлоқ ва маҳаллаларни эгаллаб, куч тўплаб, сўнг қалъага ҳужум қилмоқ лозим эди. У эса бир йўла бекликни олмоқчи бўлди-ю, шашти синди...

Шунга ўхшаш сен ҳам шошдинг ва оғзингни куйдирдинг. Аталани аввал товоқнинг гирдидан олиб, секин-секин ялаб кўради, совуганини билгач, сўнгра қошиқни тўлдириб ейди-да...

Шунда хатойимни англағандай бўлдим. Ва дедим:

– Дархон момо, ўшал шошгич Амир Темур мендирман. Танбеҳингизни бош устига олдим. Тиланг тилагингизни...

Дархон момо одамлар учун ариқ қазиб, сув чиқариб беришни сўради. Орадан кўп ўтмай, Танқос дарёсидан ариқ қазиб, сув чиқариб бердим.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

1. Ҳикоятлар қаҳрамони ким экан, англағингизми?
2. Қаландар инсонни қандай таърифлаган бўлардингиз?
3. Зулм билан яхшилик нега ҳамма вақт ёнма-ён юради? Яхшилик қилиш мураккаб ишми? Зулм-чи?
4. Қаландарнинг минг тиллога сотган мисралари шу баҳога арзигуликми?
5. Матнларнинг тил услуги ҳақида фикр алмашинг.
6. Соҳибқирон момонинг танбеҳига нима учун жаҳл қилмади?
7. Момонинг аччиқ сўзларига қарамасдан, «Тиланг, тилагингизни» дейиш инсонда қандай хусусиятнинг белгиси деб ўйлайсиз?

Ёзамиз

8. Матнлардаги феълларнинг тузилишига эътибор беринг, изоҳ айтинг. Ҳозирги замон феълларини ёзиб олинг.

Ўқиймиз

107-машқ. Матн билан танишинг. Сарлавҳа қўйинг.

Ровийлар дерларки, Искандар Зулқарнайн дунёни забт этмоқ қасдида жанг сафарига чиқиб, неча юртларни эгаллаб, Чин мамлакатига етди. Жанг олдидан чодир тикиб ўтирган экан, Чин подшосидан элчи келади. Элчи кириб гапини ёлғиз Искандарга айтажагини маълум қилди. Холи қолишигач, деди: – Мен элчи эмас, Чин мамлакатининг подшосиман. Бехуда қон тўқмай изингизга қайтмоғингиз учун нима қилмоғимиз мумкин? – Уч йиллик ҳирожни тўласанглар, мақсадга мувоғиқ бўлади, – деди Искандар Зулқарнайн. – Уч йиллик ҳирожни тўлай оламиз, – деди Чин подшоси, – аммо шу даражада қашшоқлашамизки, кичкина қабила ҳам бизларни забт этиб, эгалик қилмоғи мумкин. – Икки йиллигини тўласаларинг-чи? – Ахвол ўзгармайди. – Бир йиллик-чи? – Хазинамда ҳеч вақо қолмаслиги мумкин, аммо чидаб яшаса бўлар. – У ҳолда ярим йиллик ҳирожни тўплаб бер-да, мен изимга қайтай. – Марҳаматли сultonимизга жонимиз фидо бўлсин. Эрта ёки индин биз – фақирлар кулбасини ташрифингиз билан обод

қилсангиз. Меҳмондорчилик адогида биз ҳирожни ҳам жамлаб қўяжакмиз. Искандар Зулқарнайнга бу таклиф маъқул келиб, икки қундан сўнг Чин мамлакати сарҳадидан ўтди. Шу ондан бошлаб атрофда минг-минглаб аскарлар пайдо бўлиб, атрофни ўрай бошлади. Бундан хавотирга тушган Искандар дедики: – Сен ҳийла билан мени олмоқчи бўлдингми? – Йўқ, – деди Чин подшоси, – ҳийла – ожизлар иши. Сиз кўриб турган лашкарлар қўшиннинг бир улуси, холос. Асосий кучлар тоғ ортида турибди. – Шунча қудратинг бор экан, нечун менга таслим бўляпсан, нечун ҳирож тўламоққа розилик беряпсан? – деб ҳайратланибди Искандар. – Мен инсонлар қонининг беҳуда тўкилмоғини истамадим. Ундан ташқари сизга Осмон назар қилган. Назаркарда султонларни ҳеч қандай куч билан енгиб бўлмас. Бу жавоб Искандарга маъқул келиб, саройга кирди-ю, товоқлар, лаганларда товланиб турган тилла-ю, жавҳарларни кўриб янада ажабланди. Чин подшоси «дастурхонга марҳамат, тановул қилинг», дегач, таажжубини яширмай сўради: – Бу безаклар одам учун таом бўлолмайди-ку? – У ҳолда сиз нима ейсиз, улуғ султон? – Мен ҳамма каби нон ейман. – Шундайми? Воажаб! Румда нон топишингиз шунчалар мушкулмиди? Шунча машаққатлар чекиб бу ерга қадар лашкар тортиб келибсиз? Бу гапни эшитиб, Искандар унинг донолигига таҳсин ўқибди. «Мен бу ердан бир дона жавҳар ҳам олмайман, сенинг ҳикматли пандинг барча талабларимни қондирди», деб орқасига қайтган экан.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гуруҳда ишлаймиз

1. Матнни қайта ҳикоя қилинг.
2. “Саҳналаштириш” усулида Чин мамлакатининг подшоси ва Искандарнинг мулоқотини ижодий ёндашган ҳолда намойиш этинг.

3. Матн қаҳрамонларидан кимни ижобий қаҳрамон, кимни салбий қаҳрамон дея оласиз? Ёки иккиси ҳам ижобийми?

Хулосангизни А4 русумли қофозга “*Икки қисмли кундалик*” усулида ёзишингиз мумкин.

Намуна:

Ижобий	Салбий	Қаҳрамон фикри	Хулосангиз далили
Чин ҳоқони		Беҳуда қон тўқмай изингизга қайтмоғингиз учун нима қилмоғимиз мумкин?	Халқи учун қуюнмоқда...
	Искандар	Уч йиллик хирожни тўлласанглар, мақсадга мувоғиқ бўлади.	Унинг учун бойлик асосий мақсаддай, ўзгаларни ўйламас экан.
Искандар		?	?
?	?	?	?

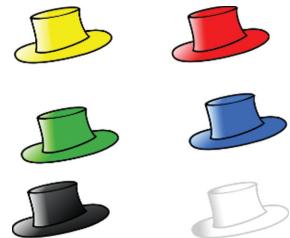
Видеолавҳа томоша қиласиз

108-машқ. Интернет манбаларидан фойдаланиб, қуийдаги мавзулар бўйича видеолавҳаларни томоша қилинг.

Буюк Искандар ҳақида.

Спитамен – Ўрта Осиё халқларининг қаҳрамони

Видеолавҳаларни таққослаб, “*Оқиљнинг олти қалпоги*” стратегияси асосида фикрингизни билдиринг ёки баҳс-мунозара ўтказинг.

3-дарс. БУЮКЛАР ИХТИРОЛАРИ

Ёдда сақланг!

Феъл майллари

Ҳаракатнинг воқеликка муносабатини ифодалайдиган шакллар феъл майллари дейилади. Феъл майллари ҳаракатнинг бажарилишини реал борлиқ билан боғланганлигини билдириб, ҳаракат бажарилишини, буйруқ-истак, шарт ва мақсад маъноларини ифодалайди.

Феъл майллари қуидагилар:

Хабар (аниқлик) майли: ёзди, ёзаяпти, ёзади.

Буйруқ-истак майли: ёзай, ёзгин, ёзсин, ёзайлик

Шарт майли: олса, ёзсанг, олсам, ёзсак

Мақсад майли: бормоқчиман, ўқимоқчиман

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

109-машқ. Тушун, ўрган феълларини ўтган, ҳозирги ва келаси замонда тусланг.

Бирлик			Кўплик		
I шахс	тушундим,	<u>ўргандим</u> ,			
II шахс:					
III шахс:					

Бирлик			Кўплик		
I шахс	тушуняпман	<u>ўрганяпман</u>			
II шахс:					
III шахс:					

Бирлик			Кўплик		
I шахс	тушунмоқчиман	<u>ўрганмоқчиман</u>			
II шахс:					
III шахс:					

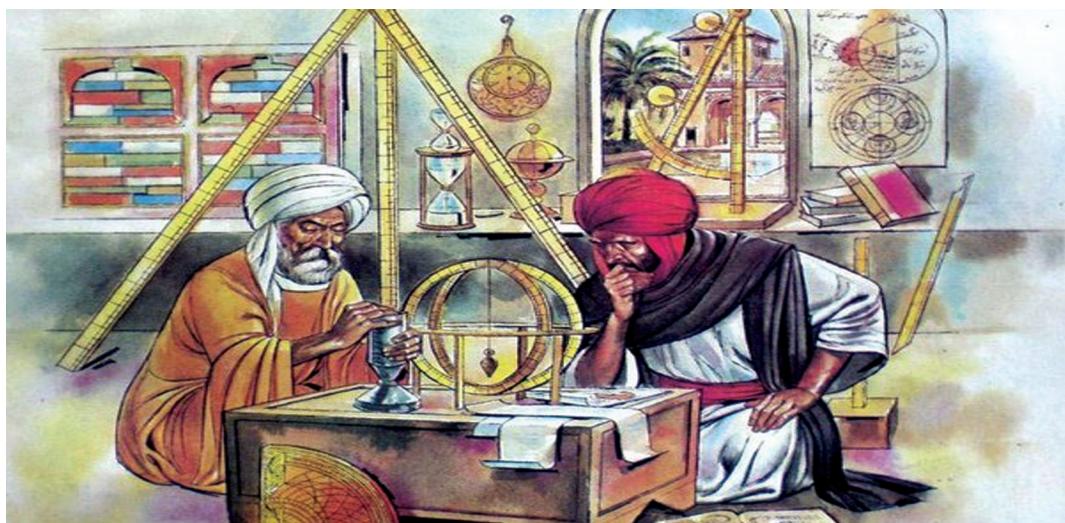

Үқиймиз Сүзлаймиз

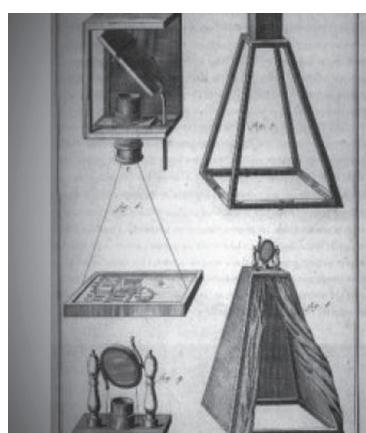

110-машқ. Матнолди топшириқлар.

Матнни хатбошиларга ажратиб ўқинг ва ҳар бир хатбошига сарлавҳа қўйинг.
Мазмунини ўзлаштиринг.

Аслида нурларнинг кўздан сингиши орқали кўра олишимиз ҳақида биринчи марта X асрда яшаган мусулмон математиги, астроном ва физиги Ибн ал Хайтам далиллаганди. Дарчадан тушиб турган нурни кузатиб, тешик қанчалик кичик бўлса, тасвир шунчалик яхши қўринишини ўрганади. Сўнгра биринчи камера-обскура (“қамара” сўзи арабчадан “қоронғу ёки алоҳида хона” деган маънони англатади) ни кашф қиласди. Бундан ташқари, ал-Хайтам биринчи бўлиб, физикани фалсафа фанларидан тажрибавий фанлар қаторига киритади. Ака-ука Райлардан минг йил аввал мусулмон шоири, астрономи ва муҳандиси Аббос ибн Фирносга учиш воситасини ихтиро қилиш фикри келади. 852 йили у масжид томидан кенг плаш кийиб сакрайди. Фирнос худди қушлардек учаман

деб ўйлаганди. Лекин амалга ошмади. Учиш ўрнига у аста-секинлик билан ерга тушди. Шу тариқа биринчи парашют пайдо бўлди. Ривоятларга кўра, араб миллатига мансуб Холид деган мусулмон Эфиопиянинг Каффа деган жойида боқиб юрган қўйларининг муайян бир ўсимлик мевасини еганидан кейин ҳаракатчан бўлиб қолаётганини пайқайди. Холид буларни тўплаб, биринчи марта кофе қайнатади. XV асрга келиб, кофени Макка ва Туркияга олиб келишади. У ердан 1645 йили Венецияга келтирилади, кейин Англияга(1650). “Кофе” сўзининг келиб чиқиш тарихи узун. Араб тилидаги “қаҳва” калимаси туркчада “қаҳве”га айланади. Италияликлар эса уни “кафф” деб талаффуз қилишади, бундан эса англияликлар “coffee”, руслар “кофе” сўзини келтириб чиқаришади. **Жарроҳлик асблори**. Кўплаб замонавий жарроҳлик асблори, жумладан скальпел, тиббий арралар, қисқичлар, ингичка қайчилар мусулмон жарроҳи ал Захравий кашф қилган шаклида қолган. Айнан у жарроҳликда ички тикишларда ишлатиладиган ичакнинг организмда табиий йўл билан сингиб кетишини аниқлаган.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Ёзамиз

Муҳокама қиласиз

- Гуруҳингизда “Елпигич” усулида матнларга мос топшириқлар тузинг. “Чархпаплак” усулида ён гуруҳ билан алмашинг.
- Гуруҳингизда топшириқларни ўзаро муҳокама қилинг.
- Тузган топшириқларнинг асосида машқни бажаринг.
- Хабар майли феъллари иштирок этган гаплардан кўчиринг.

Гуруҳда ишлаймиз

- Гуруҳлараро юқоридаги маълумотларни ихчамлаштириб радиога эшиттириш тайёрланг.
- Матн асосида “Иссик ўриндик” усулида савол-жавоб ўтказинг.

Ўқимиз

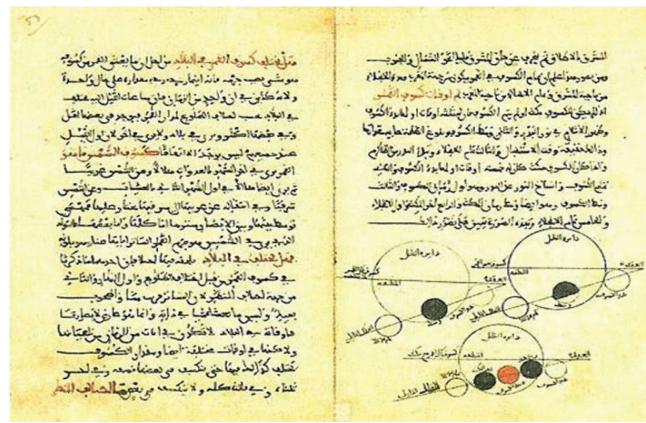
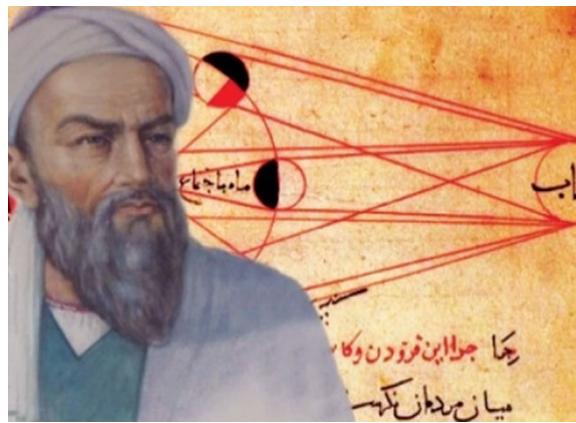

Муҳокама қиласиз

111-машқ. Муаммоли матнни қуйидаги топшириқлар асосида ўрганинг.

Ўрта асрнинг буюк қомусий олим Абу Райҳон Муҳаммад ибн Аҳмад ал-Беруний замонасининг қатор фанлари: астрономия, физика, математика, геодезия, геология, минерология, тарих кабиларни чуқур ...

У Хоразмнинг қадимги пойтахти Кот шаҳрида туғилди ва ёшлигиданоқ илм-фанга қизиқиши ... Беруний кейинчалик машҳур олим Абу Наср Мансур

күлида таълим ... Беруний она тилидан ташқари яна бир қанча тилларни: араб, сўғдий, форс, сурёний, юонон ва қадимги яхудий тилларини, кейинчалик Ҳиндистонда санскрит тилини ... Ўз илмий асарларидан бирида ёзишича, у Хоразмда яшаган даврида, 990 йиллардан бошлаб Кот шаҳрида муҳим астрономик кузатишлар ... Бу кузатишлар учун ўзи астрономик асбоблар ихтиро ... Ҳиндистонга мажбурий сафарида Панжобдаги Нандна қалъаси ёнида ер шари меридианининг бир градус узунлигини ўлчади ва у 110,895 км. эканини ... (ҳозирги замон ўлчашлари натижаси 111,1 км.). Берунийнинг 152 асари маълум, бизгача 30таси етган келган, холос. Асарлари астрономия, математика, география ва геодезия, минерология, физика, доришунослик, тарих ва этнография, фалсафа, адабиётга ... Беруний ўз замондоши Ибн Сино (980 –1037) билан илмий баҳс мунозараларга оид қизиқарли мавзуларда савол-жавоблар..., ҳамкорликда илмий ижод билан машғул ...

(Муаллифлар таржимаси)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гуруҳда ишлаймиз

- Нуқталар ўрнига мос феълларни қўйинг. Феълнинг қайси замонда ёзилишига эътибор беринг. Майлларини белгиланг.
- Матнни ўзлаштиргач, “Тўғри-нотўғри” усулида савол-жавоб тарзида билиминизни мустаҳкамланг.
- Матн асосида лугат тузинг.

Ўқиймиз

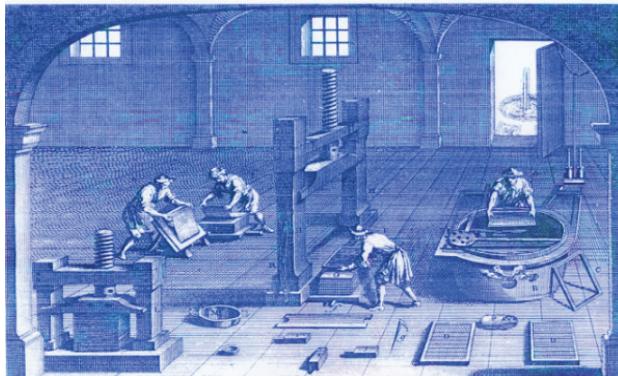
Жуфтлиқда ишлаймиз

Сұхбатлашамиз

112-машқ. Матнни “Мен сенга, сен менга” усулида ўзлаштиринг.

Биринчи қоғоз корхонасини 794 йили Бағдод шаҳрида Ибн Фузайл қурдирган. Бу каби қоғоз корхоналари 800 йили Мисрда, 950 йили Андалусияда, 1100

йили Византияда, 1102 йили Сицилияда, 1228 йили Германияда, 1309 йили Англияда ишга туширилган. Абул Қосим Заҳровий эса (963–1013) жарроҳликни алоҳида, мустақил фан даражасига кўтарган. Икки юздан ортиқроқ жарроҳлик асблобарини ихтиро қилиб, қандай қўлланилишини тушунтириб берган.

Ибн Нафис (1210–1288) оврупалик олимлардан уч юз йил олдин кичик қон айланиш доирасини тасвиirlаб, тушунтирган.

Тригонометриядаги “синус”, “косинус”, “котангент” атамалари Ислом олими Абул Бафодан (940–998) мерос қолган. “Ньютон биноми” формуласини ilk бор Ньютон эмас, балки машҳур мусулмон олими Умар Хайём (1048–1123) кашф этган экан.

M. Қодир

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Матн асосида “Блиц-сўрок” усулида билимингизни мустаҳкамланг.

Ёзамиз

1. Матн асосида жадвалга феъллардан ёзинг.

Феъл	Сўрғи	Майли	Замони	Шахс-сони	Гапдаги вазифаси

Бу фойдали! Муаммоли матн.

Галилео Галилей (15 февраль, 1564) – ўз даврининг илмига катта ҳисса қўшган ... (харитада этник тузилишга эга бўлган давлат фуқароси) файласуфи, физик ва астрономи. ... (шоҳлар, шаҳзодалар, маликалар, граф, баронлар оиласидан чиқкан инсонларнинг келиб чиқшиига қараб номлаш) оиласидан бўлиб, Пиза университетида ... ўрганган. У ерда Архимед ... билан, Аристотель физикаси билан танишиб геометрия ва механикага қизиқиб қолади. Тиббиётни ташлаб, ... асарини ёзди. Кейинчалик ... (тепаликдан тушаётган нарса-жисмларнинг ҳаракати) қонунини кашф этади. Галилей олам тузилишини тушунтиришда Коперник йўлидан борди. Ўзи ясаган ... ёрдамида ой сиртининг нотекислигини, Венера фазасининг ўзгаришини, Қуёш доғларини, ... нинг 4та йўлдошини кашф қилди ва ... ўз ўқ атрофида айланишини исботлайди. Абу Райҳон Беруний каби Галилей ҳам ... “енгиллик кучи” тушунчасига қарши чиқиб, фақат оғирлик кучини тан олди.

Нуқталар ўрнига қўйиладиган зарур сўзлар: италиялик, аслзодалар, тиббиётни, математикаси, “Кичик тарозулар”, инерция, телескоп, Юпитер, Қуёшнинг, Аристотелнинг.

4-дарс. ЗИЁ ИСТАГАН БУЮК ҚАЛБЛАР

Ўқиймиз

Сұхбатлашамиз

113-машқ. Шеърнинг мавзу доирасини тушунтиринг.

Ўзбегим

Тарихингдир минг асрлар
Ичра пинҳон, ўзбегим,
Сенга тенгдош Помириу
Оқсоч Тиёншон, ўзбегим.
Сўйласин Афросиёбу
Сўйласин Ўрхун хати,
Кўхна тарих шодасида
Битта маржон, ўзбегим.
Ал Беруний, Ал Хоразмий,
Ал Фороб авлодидан,
Асли насли балки Узлук,
Балки Тархон, ўзбегим...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

- Шеърнинг муаллифини ўқитувчи ёрдамида билиб олинг.
- Шеърни сиз қандай номлаган бўлардингиз?

Ёдда сақланг!

Буйруқ-истак майдаги феъллар иш-харакат ҳақида буйруқ, истак, маслаҳат, илтимос маъноларини англатади. Феълнинг I шахси истак, илтимос маъноларини англатади, унли билан тугаса ўзагига **-й**, ундош билан тугаса **-ай** қўшимчасида ёзилади: ўқий, ёзай. I шахс кўплика I шахс бирлигига **-лик** қўшимчаси қўшилади: ёзайлик, бажарайлик. Бу майлда феъллар дарак гапнинг кесими бўлиб келади.

Үқиймиз

Ёзамиз

114-машқ. Муаммоли матнни ўзлаштиринг.

Ибн Сино Бухоронинг ... қишлоғида У 16 ёшидан шунчалик чуқур билим олганки, ҳатто бирон бир кеча ҳам тўйиб ухламаган экан. Натижасида 17 ёшидаёқ ... сифатида шаклланиб, табиб деган ном чиқара ... Ибн Сино даврининг деярли барча фанлари билан ... шуғулланган ва шуларга оид асарлар ...

Манбаларда унинг 450 дан ортиқ асарлари қайд килинган. Лекин, бизгача фақат 242 таси етиб ... Ибн Сино тоғларнинг пайдо бўлиши, минерология ва ... фанларига ҳам катта ҳисса қўшган. У ... масалалари билан ҳам кўп шуғулланган. Чунки табобатда ишлатиладиган ... моддаларнинг аксарияти ўсимликлардан ... Машҳур швед ботаниги ... Ибн Синонинг ботаника соҳасидаги хизматларини таъкидлаб, тропик мамлакатларда ... сувида ҳам ўсуви чи ва доимо яшил ҳолда қоладиган бир ... Авиценна деб атади. Ҳам Фарбда, ҳам ... “Авиценна” номи билан шуҳрат қозонган инсон билан фахрлансан арзийди.

(Зиё истаган қалблар)

Нуқталар ўрнига мос келувчи сўзлари: Карл Линней, олим, туғилган, Афшона, бошлайди, муваффақиятли, яратган, келган, геология, олинади, ботаника, дарахтни, доривор, денгиз, Шарқда.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

- Матн остида берилған сўзлар ёрдамида матн мазмунини тикланг.

Мулоқот

Мұхокама қиласыз

- Матнни “Тұғри-нотұғри түшүнчә” усулида ўрганинг.

Гурухда ишлаймиз

- Гуруҳлараро “Белиң савол-жавоб” усулида савол-жавоб уюштиринг.

Үқиймиз

- Матнни оғзаки ижодий истак, маслаҳат, илтимос күринишида трансформациялаб ўқиб беринг.

Билиб олинг!

Буйруқ-истак майдидаги феълларнинг II ва III шахслари буйруқ, истак, маслаҳат, илтимос маңындарини англатади. Баъзан буйруқ маңынини күчтіриш, илтимосни, таъкидни билдириш учун II шахснинг бирлигига -гин құшилади. М-н: үқигин -гин кө г билан тугаган үзакка -кин; қ ё f + -қин тарзида өзилади: эккин, боқкин.

II шахс күплигига -ингиз құшилади: үқи+нгиз, ёз+ингиз тарзида құшилади.

III шахс бирликда үзакка -син, күплиқда -син(лар) тарзида ҳосил бўлади: ёз-син, ёзсин(лар). Бу майлда феъллар буйруқ гапнинг кесими бўлади.

Үқиймиз

Мұхокама қиласыз

115-машқ. Ўқиб-ўрганинг. Фикр-мулоҳаза билдиринг.

Абу Али ибн Сино. Ахлоқ, таълим-тарбия ҳақида

Қаноат деб, ўзига кифоя қиласынан нарсага әришишга айтилади; буни бўшашганлик ҳам дейишади. Қаноат камтарлик ва унча-мунча нарсани назарга илмайдиган хислат билан ҳирс ўртасида бўлади.

Сабр деб, инсон бошига тушган алам ва чидаб бўлмайдиган оғриқни то енгунга қадар ушлаб туришга айтилади.

Кишини қабиҳ ва bemaza ишларга қадам қўйишидан тутиб турадиган ва уни яхши хулқ ва ишларга йўллашига ҳаё дейилади.

Саховат эса бахил ҳамда зиқналик билан сарф қилиш ўртасида туради. Яхши ва ёмон хулқнинг ҳаммаси шароит, тарбия, одатланиш натижасида вужудга келади. Яхши хулқа ҳам одат туфайли эришилади. Яхшилик ҳаммага бевосита севимли. Агар шундай бўлмаганда эди, ҳар ким ўз истаган ёки орзу қилган ва ёки ўзича яхшилик деб тасаввур қилган бирор нарсани ўз олдига мақсад қилиб қўймаган бўларди. Маърифатчи (ориф) ботир одам бўлади, шундай бўлмай ҳам бўлармиди! У ўлимдан ҳам қўрқмайдиган, саховат эгаси бўлади. Шундай бўлмай ҳам бўлармиди! У барча беҳад нарсаларга ҳирс қўйишдан узоқ ва барча адашгандарга меҳрибондир, шундай бўлмай ҳам бўлармиди! У ўз нафсонияти билан улуғвор бўлади, шундай бўлмай ҳам бўлармиди!

X. Даврон

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Муҳокама қиласиз

- Матнни хатбошиларга бўлиб “учлиқда” ўзаро изоҳланг.
- Энг яхши изоҳловчи-спикер ўзга гуруҳларда гуруҳингиз тушунчасини “Чархпак” усулида ҳимоя қилсин.

Жуфтлиқда ишлаймиз

- Матн асосида “Мулоҳазали кундалик” ёзинг.

Матндан сизга кўпроқ тарьсирилган жумла, фикр

Тушунтириш(изоҳ):

Нега айнан шу фикрни танладингиз?
Бу жумла сизда қандай савол,
фикр ёки муносабат қўзғатди?

Ёзамиз

- Матнда феъллар қайси майлда ва нисбатда қўлланилган, аниқланг ва ёзиб олинг.

Ўқиймиз

Ёзамиз

116-машқ. Матн сарлавҳасини қўйинг.

Абу Али бир куни подшоҳ ҳузурига кирса, ҳазрати олийлари дурбинда узоқни кузатаётган экан. Ибн Сино сўрабди:

– Подшоҳимга нима учун дурбин керак бўлиб қолди?

Подшоҳ унга тушунтириди:

– Бу дурбин орқали икки фарсанг узоқликда кимлар келаётганини кўриш мумкин. (Икки фарсанг – 12 километр)

Иbn Сино айтди:

– Тўрт фарсанг узоқликда ким келаётганини мен дурбинсиз ҳам кўра оламан. Подшоҳ “Қани, айт-чи!” деб сўради. Иbn Сино айтди:

– Икки фарсанг нарида бир отлиқ келаётири. У киши ширин таом еган экан? Подшоҳ ажабланиб сўради:

– У киши ширин таом еганини қаердан билдинг?

Иbn Сино жавоб берди:

– Бу отлиқнинг ширин таом еганини унинг оғзи атрофида ўралашган пашшалардан билдим.

У одам яқин келиб салом берганида подшоҳ ундан сўради:

– Яқинда қандай таом еган эдинг?

У киши жавоб берди:

– Ҳолва еган эдим, жаноби олийлари.

Муҳаммад ибн Сулаймон

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласыз

1. Асли подшолар ҳамма вақт ҳам буюклар фикрига ана шундай чидамлилик билан муносабат қилишганми? Сабаби нимада?
2. Донишмандлар подшоларга қараганда ақллироқми?

Жүфтликда ишлаймиз

Ўзаро фикр алмашинг.

Гuruхда ишлаймиз

Матнлар асосида “Ўргимчак тўри” усулида савол-жавоб ўтказинг.

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

Матндан 2-5 тагача гапни ёзиб олинг ҳамда гапларда иштирок этган феълларни таҳлил қилинг.

Намуна.

**Чалинди — ўтган замон, Ш шахс, бирликда, мажхул
ниисбат, хабар майли.**

Бу фойдали!

Вакциналар түғрисидаги кашфиёт инглиз доришуноси ва жарроҳи Эдуард Женнер фаолияти билан боғлиқ. У Европа ахолиси ўртасида кенг тарқалган қора чечак касаллигининг олдини олиш учун 1796 йилнинг 14 майида илк бор саккиз яшар Жеймс Фипсни эмлади. Натижада бола танасида бу касалликка қарши иммунитет ҳосил бўлди. Шундай қилиб, дунёда дастлабки эмлаш тажрибасига қўл урилди. Орадан бир аср вақт ўтиб, француз микробиологи ва кимёгари Луи Пастер эмлашнинг илмий асосларини тавсия этди. Олимнинг аниқлашича, турли юқумли касалликларнинг келиб чиқиши организмга заифлашган ёки ўлган микроларнинг тушиб қолиши билан боғлиқ бўлиб, улар танани заҳарлайди, ҳеч бўлмаганда, салбий таъсир кўрсатади. Пастер уларга қарши препаратларни вакцина деб номлади, процедура, яъни даволаш тадбирларини эса эмлаш, деб аташни таклиф қилди. Ана шу кашфиётнинг самараси ўлароқ, иммунология фанига асос солинди.

Ўқиймиз

Ёзамиз

117-машқ.

Матнолди топшириқлар.

1. Мақолларни мос қўшимчалар қўйиб тўлдиринг, майлини айтинг, шахс-сонини кўрсатинг!

Ҳосилинг кам бўлса, ҳаводан кўр...!

Бели оғримаганнинг нон ейишини кўр!

Ёмон билан тенг бўл...!

Ёмондан яхшилик кут...!

Ноз қизга яраш...!

Эр йигит бошига иш тушганда синал...!

Эр йигитни номус ўлдир... !

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

Мұхокама қиласыз

1. Мақоллар юзасидан ўзаро фикр алмашинг.
2. Шифокорлар кашфиётідан илхомланиб, қүйидаги расмларни номланг. Расмларга ном бериш бўйича “Қайси гурӯҳ энг бетакрор тушунча беради?” мусобақасини ўтказинг.

5-дарс. ҲАЗРАТНИ ҲАР КУН ЎҚИСАК...

Ўқиймиз

Сўзлаймиз

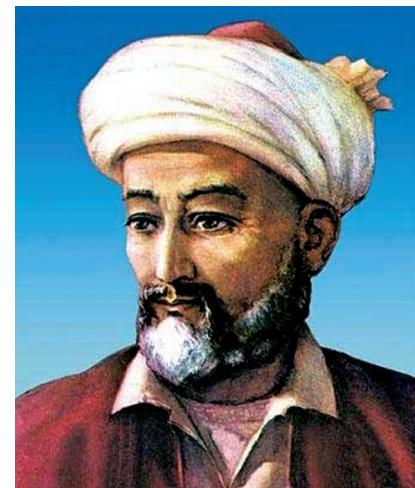
118-машқ. Халқимиз қадрини юксалтирган буюк сиймо ҳақидаги матнни ўқиб ўрганинг. Чиройли сарлавҳа танланг.

Замин баланд тоғларни кўтариб туриши мумкин, бироқ заминнинг кўқсини тоғлар юксалтириб туради. Буюклар ҳам шундай – халқнинг қадри, ўтмиши ва келажагини юксалтиради. Буюклик ҳеч қачон талқину таҳлилга, мақтовга эҳтиёжманд эмас, худди қуёш ёруғлик ва ҳароратга эҳтиёж сезмагани каби.

Ҳазрат Навоий ҳақида ҳам шундай дейиши мумкин. Бу улуғ зот инсондаги барча ноёб фазилатлар эгаси – бу чарху дунда қўлига қалам тутган аҳли ижод ичидаги буюкларнинг буюги! Аввал ҳам, кеча ҳам, эртага ҳам шундай бўлиб қолиши, шубҳасиз!

Биз Навоийга юз бурсак, қўлимиз осмон бағридаги булутларга санчилган чўққиларга, бошимиз эса офтобга етгудай бўлади. Улуғ бобомиз даҳоси бизнинг фахримиз, ғуруримиз, дунё ижод саҳнининг энг тўридаги ўрнимиз тимсолига айланган.

Ҳазрат Навоий ижоди, Навоий инъом этган мангу, барҳаёт ижод булоғи борасида қадимдан то бугунга қадар сон-саноғи йўқ битиклар мавжуд. Бизнинг замонимизда ҳам қанчалаб зукко олимларимиз, иқтидорли адилларимиз Навоий даҳоси ҳақида арзирли изланишлар олиб боришлоқда. Уларнинг ёрқин ва заҳматли меҳнати олдида ифтихор билан бош эгамиз. Навоийнинг руҳи қўлласин деймиз.

Улкан тоғ салобати ҳаммага бирдек кўриниб тургани каби Навоий ижоди сарбаландлиги ҳам кўзимизни қувонтириб, дилимизни чароғон этади. Тўғри, барчамиз ҳам зукко олимларимиз сингари Шеърият сultonни меросини нозик ва маромига етказиб талқин қилолмаслигимиз табиий. Бироқ, Навоий ҳақида ҳар биримиз – хоҳ тадқиқотчи, хоҳ муаллим, хоҳ ўқувчи, хоҳ бошқа бир касб эгаси бўлмайлик, сидқидилдан сўзлашга,

ул зот ижодини күчимиз етгани даражасида талқин қилишга уринсак, бу ҳолга ижодпарвар бир халқ болаларининг ўз даҳосига самимий эҳтироми деб қарамоқ керак. Ҳар бир уйни Навоий нури ёритиб турсин.

C. Исаков

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұхокама қиласынан

1. Ўзингизни Навоий ворислари деб ҳисоблайсизми? Даиллар келтириңг. Фикринизни изоҳланг.
2. Ижодий ёндашиб, матнни қайта баён қилинг.

Тақдимот

3. “Навоийнинг буюклиги нимада?” мавзусини гурухда мұхокама қилиб, фикр-мулоҳазаларингизни даиллар билан асослаб, синфға тақдим этинг.

Езамиз

4. Нотаниш ва янги сўзлар лугатини ёзинг.
5. Шарт майли феъллари иштирок этган гаплардан ёзиб олинг.

Үқиймиз

Сұхбатлашамиз

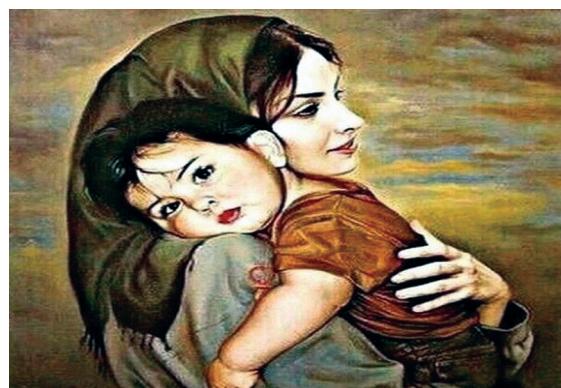
119-машқ. Матнни мутолаа қилинг.

Тил – дилнинг сўздаги саодати. Тил – изҳори дил учун Яратгандан бандаларга ато этилган ноёб неъмат. Ўз орзу-ўйлари, ҳайрату ҳавасларини она тилида бийрон ифода қилаётган инсон том маънода баҳтли. Боиси, олам сўздан яралган, одам сўздан яралган. Сўз – гулдан нафис, тиғдан ўткир. Ҳазрат Навоий лутф қилганларидек:

Ҳам сўз ила элга ўлимдан нажот,

Ҳам сўз ила топиб ўлик тан ҳаёт.

Сўздаги бу ҳаёт – норасида гўдак учун она сути билан тенг қувватга эга, она алласи ҳам шу билан мужассам. Сўздаги ҳаёт – куч-қудратга тўлган, ўзлигини англаған фарзанд учун нафс ноз-неъмати ила ёнма-ён тургувчи қалб неъмати – ота-она дуосида ҳам нурланиб туради. Шу боис она ҳурмати – она тилига бўлган эъзоздан бошланади.

Хар элнинг овозаси шу эл тили билан жаранг топади. Бугун Ўзбек деган сўзниң жарангини дунё аҳли ўзга товушлардан ажратиб олди. Чунки бу миллат тилида яратилган маънавий-маърифий, бадиий мерос дунё халқларининг меросига айланиб бўлган. Ўз авлодларига ўз тилида шундай улкан хазина қолдирган аждодлар ҳамиша эъзозу эътирофга муносиб. Шу улуғ аждодларнинг аввалида турган буюк бобокалонимиз Алишер Навоий айтадилар:

Тилга ихтиёrsиз – элга эътиборсиз.

M. Touр

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

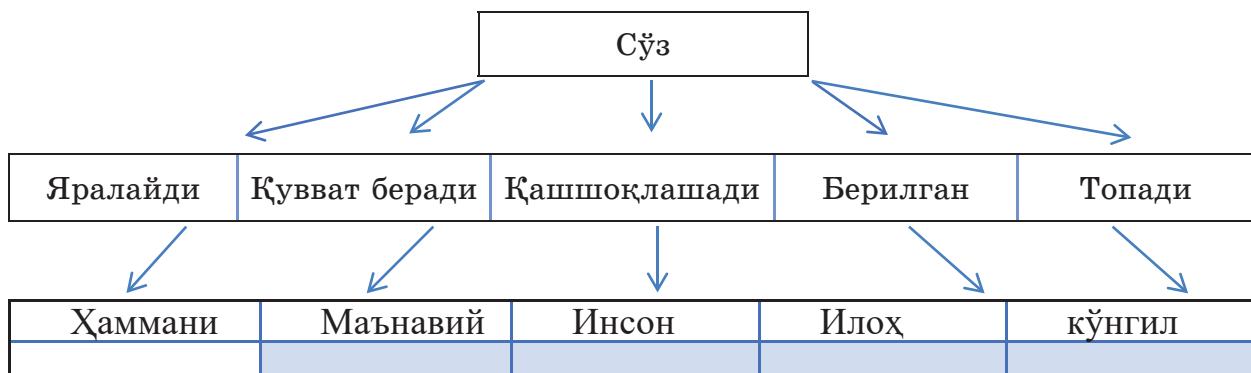
Гуруҳда ишлаймиз Муҳокама қиламиз

- Гуруҳларо “Мунозарали суҳбат” усулида ушбу фикрларни изоҳини беринг: Хайрату ҳавасларини она тилида бийрон ифода қилаётган инсон том маънода баҳтлими? Сўз – гулдан нафис, тифдан ўткир. Нега? Сўз ота-она дуосида ҳам нурланиб туради.

Ёзамиз

- “Денотантли хатбоши” усулида ишланг. Биринчи хатбоши калит сўз ёки тушунча, иккинчи боғловчи феъл, учинчи таъриф-тавсиф от (ким? ёки нима?), тўртинчи таъсир хусусияти сифат (қандай?).

Жуфтликда ишлаймиз

- Юқоридаги матнлардан феълларни қўйидаги чизмаларга жойланг (A4 русумли варақага).

Соф буйруқ:кўрсат юзингни...

Соф шарт:соғ бўлса,омон бўлади...

Бўйруқ-истак:юзингни очай...

Шарт-истак:тартиб сақланса, ўқиса

Шарт-гумон:келса керак...

Үқиймиз

Сүзлаймиз

120-машк. Дикқат билан ўқинг. Қайта ҳикоя қилинг.

Алишер чўйкалаб олиб хонтахта устидаги каттакон бир китобни варақлаб, сурат кўриб ўтирас эди. Ов ва жанг манзаралари уни шу қадар қизиқтирган, хаёлини шу қадар ўғирлаган эдики, отаси келиб эшик олдида кавуш ечаётганини ҳам пайқамади. Қичкина Баҳодир деб ном чиқарган Фиёсиддин энди тўрт ёшга кирган ўғли Алишерга кулимсираб қараб турди. «Шул ёшдин китобга муҳаббат қўйса, улгайгач, албатта китобни илкидан айирмай ўзи била асраб юргай», деб ўйлади ота ширингина, дўмбок ўғлидан кўзини узолмай.

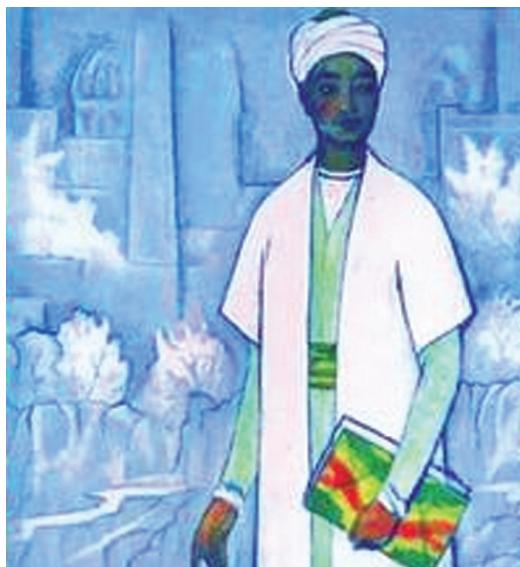
– Ҳа, бул ерга ёшуруниб олиб не қиладур, десам, китоб кўраётган эканлар-да,— деди Фиёсиддин пичинг аралаш меҳр билан. Отаси бу гапни секингина, кулиб туриб айтган бўлса-да, Алишер шўхлик қилиб катталардан дашном эшитишдан қўрқкан боладек олазарак бўлиб:

– Дада, мана бул суратни кўринг,— деди. Унинг хиёл қийик кўзлари мўлтирас эди. – Мана бул черик шотидан чиқаётиб қулаб тушмоқда, қўрғон устинда турганлар ўқ отиб қулатғон чиқарлар. Мана буниси пастдин туриб, қалъя устидагиларга ўқ узмоқда. Отаси ўғлининг гапини тасдиқлагандек, бош иргитиб, унинг қўлидан китобни аста олди-ю, токчага, бошқа китоблар ёнига қўйди.

– Бул китобнинг ўрни токчада,— деди у ясама жиддийлик билан, – аммо сиз китоб қўрмоққа ёшлиқ қилурсиз, йиртиб қўйсангиз яхши бўлмас. Ани икки қўй баҳосига сотиб олғонмен.

– Мен китобни йиртмаймен, авайлаб кўрамен.

– Ақлли боласан-да. Тентак болаларғина илкларига тушган китобларни пора-пора қи-

ладурлар. Катта бўлғонингда сенга ажойиб китоблар сотуб олғаймен. Ҳозирча... мана буни ўйнаб юр,— Фиёсиддин кулиб, чўнтағидан «сопол қўчқор» чиқариб берди. Бола бу ғалати ўйинчоқни кўргач, кўзлари ўйнаб кетди.— Қара ўғлим, анинг мугизлари қайрилғон, сузиб олмоққа ҳозирланиб турадур.

— Менга беринг,— деб бола сакраб ўйинчоқни унинг қўлидан тортиб олди,— ани Ҳусайннинг қўчқори бирла уриштиргаймен.

Фиёсиддин девонхонадан келиб, дам олгандан сўнг баъзан қўлига китоб олиб мутолаа қилас, шундай кезлар Алишер ёнига келиб ўтириб олар ва овоз чиқариб ўқишини сўрап эди. Отаси эса: «Яхшиси, ҳикоя айтиб берай», деб китобни йиғишириб қўяр ва қизик бир эртакни айтиб берарди.

M. Осим

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтликда ишлаймиз

- Матнни номланг. Қўйган сарлавҳангизни изоҳланг.
- Матнга саволлар тузинг, “Чархпалак” усулида ишланг.

Ёзамиз

- Матнлар асосида “Мулоҳазали кундалик”ни ёзинг.

Матндан сизга кўпроқ таъсир қилган жумла, фикр	Тушунтириш: Нега айнан шу фикрни танладингиз? Бу жумла сизда қандай савол туғдирди, фикр ёки муносабат уйғотди?

Якка тартибда ишлаймиз

- “Буюклар авлодиданмиз” мавзуусида кичик эссе ёзинг.
- Гаплардаги феъллардан истаганингизни танлаб, буйруқ-истак майлида тусланг.

Намуна.

Шахс	Бирлик	Кўплик
I шахс	топайин	топайлик
II шахс	ёзайин	ёзайлик
III шахс	-гин -син	-ингиз -син(лар)

122-машқ. Ўзлаштириング ва шеър матни юзасидан мулоҳаза юритинг.

Навоийни ўқиб улғаймоқ керак

Кимга дунё керак, кимга обрў, баҳт,
Юртга тинчлик, элга осойиш керак.
Тилакка етингиз, vale бир ўтинч,
Навоийни ўқиб улғаймоқ керак.

Навоийнинг назми тафаккур нони,
Тотсанг нурга тўлар кўнгил осмони,
Толиққан толибнинг дилга дармони,
Навоийни ўқиб улғаймоқ керак.

Кўнгил чаманига йўл ахтарганлар,
Дил ичра қўркамроқ дил ахтарганлар,
Тоабад ҳеч сўнмас гул ахтарганлар,
Навоийни ўқиб улғаймоқ керак.

Топмоқ истаганлар назмий дуони,
Кўнгилдан кўнгилга тушган зиёни,
Севишни ўргатар сизга худони,
Навоийни ўқиб улғаймоқ керак.

Улуғлик ахтарсанг гар ўзлигиндан,
Қувонмоқчи бўлсанг ҳур сўзлигиндан,
Лайли лутфин сўраб ой юзлигиндан,
Навоийни ўқиб улғаймоқ керак.

Қадри кўкка сиғмас қуш бўлгинг келса,
Маҳмуд Мажнуниларда хуш бўлгинг келса,
Бахтнинг болишида туш бўлгинг келса,
Навоийни ўқиб улғаймоқ керак.

M. Touр

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гуруҳда ишлаймиз

- Нима учун “Навоийни ўқиб улғаймоқ керак”?
- Даҳонинг ижоди инсон тафаккурига озуқа бўла оладими? Даҳо эканлигига қўшиласизми?
- Сиз толибмисиз? Кўнглингизнинг зиёси учун Навоийдан нима излайсиз?
- Сизга нотаниш сўзларни луғатга ёзиб олинг.
- Навоий ҳақида билган маълумотларингиз билан ўзаро ўртоқлашинг.

Тақдимот

Тинглаймиз

- Гуруҳлараро ижодий мусобақа уюштиринг. Матнни монолог кўринишида ифодали ўқинг.

Ёзамиз

- Улуғ Навоийга атаб гуруҳингизда мустақил монолог ёзинг. Радиоэшиттириш орқали узатинг.
- Матнлар асосида флипчарт бажаринг. (Ёки ўқитувчиниз ёрдамида расмли коллаж)

Жуфтликда ишлаймиз

Ёзамиз

- Феълларни топиб, ўзак ва қўшимчаларига диққат қилинг, замон ва шахс-сон қўшимчаларини аниqlанг. СМАРТ жадвал кўринишида белгиланг. Хулосангизни айтинг.

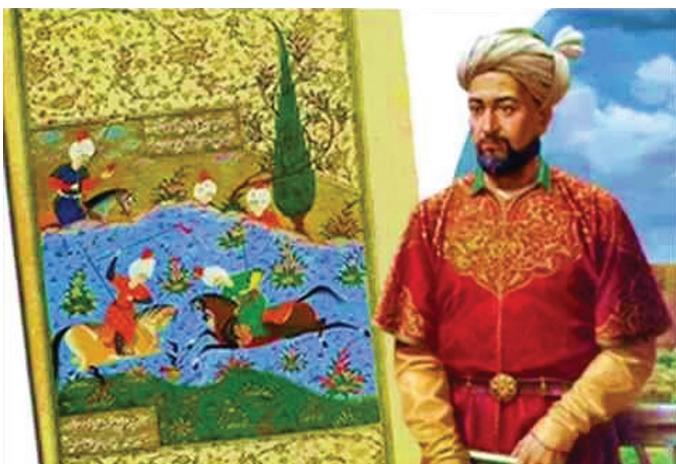

Ўқиймиз

Мұхокама қиламиз

123-машқ. Диққат қилиб ўқиб ўрганинг. Тадқиқотли сұхбат асосида маттенинг илмий, адабий қиymатини исботлаб беринг.

Алишер Навоий ҳазратларининг фикр доираси – тафаккур нигоҳи шунчалик кучли бўлганки, замондошлари лол қолишган. Улуғ шоир табиятни чинакам севган, унинг сиру асрорлари, мўъжизаларини синчковлик билан кузатган. Ўзгларга аён бўлмаган ва улар илғай олмаган нозик қирралар у кишига аён кўринган. Ва ушбу ҳодисаларни бир-биридан латиф мисраларга моҳирона сингдирган. Буюк мутафаккирнинг ана шундай чуқур мазмунли байтларида марвариднинг ҳосил бўлиши тўғрисидаги гўзал талқинлар бунга мисолдир.

Изоҳ: Марварид ҳайвонот оламининг юмшоқ танлилар тури – моллюскаларнинг мантия қобиги орасига ўзга предметлар (қум, чўп, моллюска тухуми) кириб қолишидан ҳосил бўлади. Яъни ушбу ҳолатда моллюска зудлик билан унинг атрофини танасидан ажralиб чиқаётган кальций карбонат суюқлиги билан ўрай бошлайди ва у ойлар ва йиллар давомида мантия билан чиганоқ садафи орасида марваридга айланади. У чиройли ва бекиёс жилоланади. Ҳажми турли катталикда бўлиб, узунлиги 1,5 метр, оғирлиги 250 килограмм бўлганлари учраган.

Алишер Навоийнинг «Хайрат ул-аброр» асарида марварид тўғрисида ушбу байтни ўқиймиз:

*Гарчики бир дур чиқадур минг садаф,
Бир дур ила минг садаф айлар шараф.*

Тўғри шаклли ноёб марварид қиммат туради ва уни дур деб ҳам аташади. Ушбу байтни чуқурроқ таҳлил қилсак, унинг қандай дурлиги, қаерда, қачон пайдо бўлгани, бир дурда минг садаф қачон шарафланишини билиб оламиз...

Алишер Навоийнинг «Ҳикматли сўзлар»ида ҳам марварид эъзозланган:

*Гавҳари дурни қулоқ озори бил,
Сўзки, қулоқнинг дур-и жавҳари бил.
Керак бўлса сўз айлаким дурр-и пок,
Садаф деб ҳақир ўлса не бок?!*

Табиийки бу ерда, найсон ёмғири қандай ёмғир, унинг марварид билан қандай алоқаси бор? – деган савол туғилади.

Ҳар йили, сўлим баҳор фаслидаги баракатли кунларнинг бирида бутун оламга найсон ёмғири ёғиб ўтар экан. Бу ёмғирнинг нақадар қутлуғ ёмғир эканлигини барча жонзот билар экан. Ҳатто океан ва денгизларнинг энг чуқур жойларини ўзларига маскан қилиб олган чиғаноқлар ҳам бундан огоҳ бўлар эканлар. Чиғаноқлар сув юзасига чиқиб, найсон ёмғирига оғзини очиб, сакрар эканлар. Қайси чиғаноқнинг оғзига шу ёмғирдан бир томчи томса, найсон ёмғири томчиси дурга, яъни марваридга, чиғаноқнинг танаси эса садафга айланар экан.

Марварид нафақат зебу зийнат, у табобат учун ҳам қимматли хом ашё ҳисобланади. Бу ҳақда тиббиёт илми султони Абу Али ибн Синонинг «Тиб қонунлари» китобида ҳам баён этилади. Мамлакатимиз сув ҳавзаларида ҳозирда марварид ҳосил қилувчи икки паллали моллюскаларнинг беш тури яшайди. Улардан табиий шароитда, тажрибалар жараёнида марварид олишга муваффақ бўлдик. Уни йўлга қуйсак, келажакда енгил саноатимиизда янги бир даромадли тармоқнинг ҳосил бўлишига олиб келади. Бунинг учун маҳсус сув ҳавзалари, фермер хўжаликлари ва олимларнинг ҳамкорлиги лозим бўлади.

З. Иззатуллаев

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гурӯҳда ишлаймиз

1. Алишер Навоийнинг асарлари инсоннинг қайси хусусиятларини очиб беради?
2. Инсон ҳиссиётидан ташқари табиатнинг мўъжизаларини ҳам тасвирлашда тенги йўқ дея оласизми? Исботлаб беринг.
3. Марварид қимматбаҳоми?
4. Марваридни инсоннинг яна қандай хислатларига ўхшатиб тасвирласа бўлади?

Тақдимот

5. Тадқиқот ишингизни тақдимот қилинг.
6. “PATM” усулида Навоий шахси, ижоди, даҳолиги ҳақида фикр ёзинг.

P – роль (Сизнинг ролингиз ўқувчи, профессор, археолог)
A – аудитория (тингловчиларингиз-томушабинлар)
T – тузилиши – матн, очиқ хат, ҳикоя, эссе, монолог ва ҳк.
M – мавзу “ ”.

6-дарс. БИТМАС-ТУГАНМАС ХАЗИНА...

Ёдда сақланғ!

Феъллар бирлик ва кўплиқда бўлади. Бирлик ҳаракатнинг бир киши томонидан, кўплик эса ҳаракатнинг бирдан ортиқ киши томонидан бажарилганини билдиради. Феъллар шахс-сонда тусланади. Феъллардаги шахс-сон қўшимчалар тусловчи қўшимчалар ҳисобланади.

Ўқиймиз

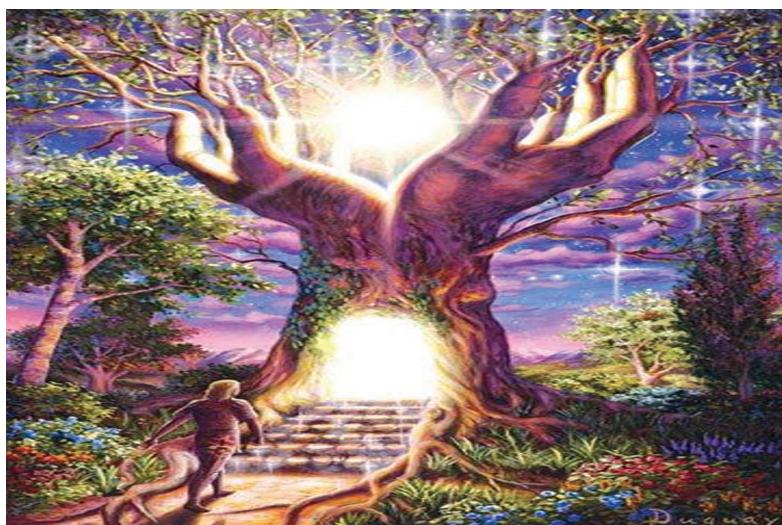
Суҳбатлашамиз

124-машқ. Матнни дикқат билан ўқинг.

Инсон ҳам дараҳтга ўхшайди. Фақат унинг илдизи дараҳт каби ер остига сингишиб кетмаган. Инсоннинг илдизи бутун борлиққа – ўн саккиз минг оламга кўз илғамас қувват ришталари билан уланиб кетган. Ришталар нафақат айни дам, балки ўтмиш аждодлар, келажак авлодларга ҳам боғлана билади. Бу ўринда руҳнинг пок, имоннинг бут бўлиши бир бутунлик даражасини белгилайди.

Маънавий қадриятлар инсон руҳиятидаги ўқ илдиздир. Ўқ илдиз аждодлардан мерос бўлиб келаётган битмас-туганмас хазинадан баҳра олади. Ўқ илдиздан ажралган жон ҳаётдан узилади. Маънавий хазинанинг қайноқ кўзидан бебаҳра қолади. Замон тебранишларига дош бера олмай дарбадар сангийди. Дараҳтдаги куртаклар барг ёзиб, гул очиб, мева туғиб ҳосил бериш имконидан мосуво қолади.

Қайси авлод – бўғин, бўғим... ўз меросини асраб, қадрлаб, уни бугуннинг бутунлигига ишлатиб, янгилай билса, ўзлигини намоён этса, бу заҳира қувват

ишлайди, фаоллашади, бунёдкор кучга мадад бўлади. Ана шунда таназзуллар эшиги бекилиб, қувват юксалиш пиллапояларига уланади. Акс ҳолда, мерос музейдаги кўргазма, архивдаги инвентарь ҳолида мудраб тураверади.

Ш. Турдимов

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз..

Жуфтлиқда ишлаймиз

1. Сарлавча қўйинг ва уни изоҳланг.
2. Инсонни дарахтга ўхшатилиши тўғрими? Нега?
3. *Инсоннинг имони бут бўлиши керак* фикрига изоҳ беринг.
4. *Маънавий қадриятлар инсон руҳиятидаги ўқ илдиздир фикрини қандай тушунтира оласиз?*

Гурӯҳда ишлаймиз

Муҳокама қиламиз

4. Гурӯҳларо ҳар уч хатбошини алоҳида-алоҳида изоҳланг.
5. Смарт жадвал асосида, юқоридаги матндан бирор феълни танлаб, қуйида берилган феъл шакллари бўйича тусланг. Феълнинг бўлишили ва бўлишсиз турларини ҳамда нисбатларини белгиланг. Холосангизни айтинг.

Тўлиқсиз феъллар шахсон қўшимчалари билан тусланадими?

Ўқиймиз

Сўзлаймиз

125-машқ. Матнни ўқинг. Тушунчангизни ўзаро мулоқот ёрдамида мустаҳкамланг.

Қўрқит ота – туркий халқнинг файласуфи, бахши, қўбизчиси. Тарих зарварақларида Қўрқит отадан адабий ва мусиқавий бой мерос қолган. Буюк қўбизчининг ҳаёти ҳақида олимлар ҳали-ҳануз бир тўхтамга келмадилар. Айрим маълумотларга кўра, у 10 асрларда Сирдарё бўйларини маконлаган ўғуз-қипчоқ тайпаларида дунёга келган деб кўрсатилади. Рашид ад-диннинг “Жомеъ ат-таворих” тарихий шажарасида Қўрқит Ота қайи тайпасидан чиққан деб кўрсатилади. Абулғозийнинг “Шажараи тарокима”сида унинг келиб чиқиши баёт, ўғузлардан бўлиб, 95 ёшга келиб вафот этган дейилади. А.Марғулоннинг айтишича, у VII-VIII асрларда ҳаёт кечирган. Қўрқит Ота туркий халқлар тарихи, маданияти, илм-фани, урф-одат ва анъаналарининг ривожига улкан ҳисса қўшган файласуф, қўбизнинг мусиқа илмидаги ўрнини юқори даражага кўтарган – буюк қўбизчи.

Қўрқит Ота ўғузлардан чиққан биринчи оқин. У билмаган нарса йўқ, неки айтса вожиб бўлурди, деб деярли илоҳийлаштирилган. Туркий халқларнинг фольклорида Қўрқит Ота ҳақидаги афсона ва ривоятларда у бахшичилик ва куйнинг отаси сифатида намоён бўлади.

Халқ: “Бахшили эл – ботир”, деб айтган. Бу шунчаки хулоса эмас. Қадим-қадимдан бахшининг жамиятда тутган ўрни, халқнинг маънавий, ижтимоий ҳаётидаги мавқеидан келиб чиқиб берилган баҳодир. Бахшилик санъатининг пайдо бўлишини халқ шоирлари:

*Соз билан суҳбатни ёлгон деманглар,
Одам Ато бино бўлгандан бордир.
Ҳобил билан Қобил Момо қорнида,
Улар ер юзига келгандан бордир –*

дея, одамзод ибтидоси билан боғлаб талқин этишади. Бу фикр бадиий сўз ва куйнинг одам насли ўзини англаған даврдан бери борлиги ва бахшилик санъати ҳам билвосита унга дахлдор эканлигидан далолатдир.

Чинакам бахши элнинг доно маслаҳатгўйи ҳисобланади. Афсонавий Қўрқит ота ана шундай бахши шоирларнинг тимсоли ҳисобланади. Қўрқит ота ҳақидаги афсоналарда у бахшилик сози – қўбизни ясаган киши, юртнинг оқил маслаҳатчиси, маросим тўйларининг йўриқчиси сифатида тасвирланган. “Қўрқит Ота китоби”да: Ҳар кимки илм-ҳикматни ўрганаман деса, уни ёшлигидан бошласин, саломатлиги яхши бўлсин, яхши ахлоқ ва одобли бўлсин, сўзининг устидан чиқсин, ёмон ишлардан сақланадиган бўлсин, хиёнат, макр-ҳийладан узоқ бўлсин.

(Муаллифлар таржимаси)

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

1. Матнни номланг, ўзаро қайта ҳикоя қилинг.
2. Матн бўйича очик саволлар тузинг, ён жуфтлик билан ўзаро фикр алмашинг.
3. Нотаниш ва маъноси мураккаб сўзларни ёзиб, луғат тузинг.

4. Қуидаги жадвал билан ишланг.

Түшүнчә(фикр)	Изох	Далил-исбот
Туркий халқының файласуфи		
“Жомеъ ат-таворих” тарихий шажараси		
“Бахшилик әл – ботир”		
Чинакам бахши әлнинг доно маслаҗатгүйи		
ёшлигидан бошласин	Ёшликтан йиққан илм умр давомида шерик, малхам бўлади	Ақл ёш-қарига қарамайди, ё у бор, ёки...
сўзининг устидан чиқсин, ёмон ишлардан сақлан		
хиёнат, макр-ҳийладан узоқ бўлсин		

Ёзамиз

5. Матндан феъл танлаб олинг, сўнг СМАРТ жадвалга жойлаштириб ўзаро тушунтиринг.

Ўқыймиз

Тинглаймиз

126-машқ. Трансформацияланган шеърий парчани мазмунини келтириб чиқаринг.

Бешак билинг бу дунё барча элдан ўтаро, Иноммагил молингга бир кун қўлдан кетаро. Ота-она қариндош қаён кетди фикр қил, Тўрт оёқли чўбин от, бир кун сенга етаро. Дунё учун ғам ема, ҳақдин ўзгани дема, Киши молини ема, Сирот узра тутаро. Ахли аёл қариндош, ҳеч ким бўлмайдир йўлдош, Мардона бўл ғариб бош, умринг елдек ўтаро. Қул Хожа Аҳмад, тоат қил, умринг билмам неча йил. Аслинг билсанг оби гил, яна гилга кетаро...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гурухда ишлаймиз

- Шеърнинг муаллифини айтинг, ифодали ўқинг.
- Расмни изоҳланг.
- Шеърнинг ғоясини аниқланг ва мазмунини муҳокама қилинг.

Видеолавҳа томоша қиласиз

Жуфтликда ишлаймиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, шоир ҳақида видеолавҳа томоша қилинг, ўзаро фикр-мулоҳаза алмашинг.

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

Шеър асосида “Мулоҳазали кундалик”ни ёзинг.

Матндан сизга кўпроқ таъсир қилган жумла	Тушунтириш: Нега айнан шу фикрни танладингиз? Бу жумла сизда қандай саволларни, фикрни ёки муносабатни қўзғатди?
1.	
2.	

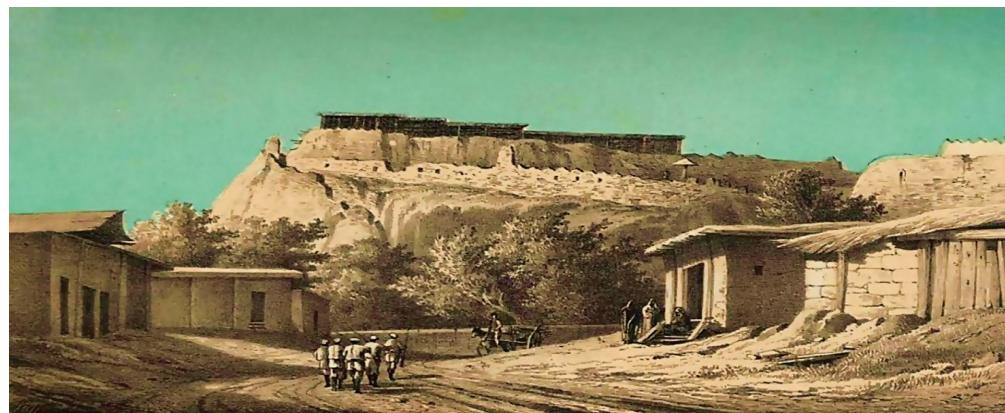
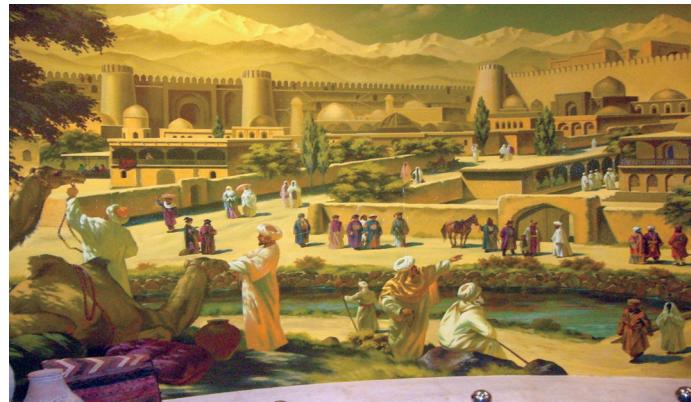
Үқиймиз

Сүзлаймиз

127-машқ. Матнга сарлавҳа қўйинг, ўзлаштиринг.

Шоирнинг исми Юсуф (халқ орасида «Мамаюсуф», «Маюсуф»), отасининг оти Абдушукур, Сарёмий эса тахаллуси нисбадир. «Тазкираи Қаюмий»да Сарёмий туғилиб ўсган манзил ҳақида шундай маълумотга дуч келамиз: «Бу шоир асли туркистонлик ўзбеклардан бўлиб, атроф қасабаларидан Сайрамда туғилиб, Тошканд шаҳрида ўқимиш буюк фозиллардан... Юсуф Сарёмий деб машҳурдур. Ўз исмини тахаллус этмишдур». Маълум бўлишича, шоир «Юсуф» ва «Сарёмий» тахаллусларини ишлатган. Кўпгина адабиётларда Сарёмийнинг туғилган йили 1840 йил деб кўрсатилади. Шоирнинг замондошлари унинг Сайрамдаги «Қози Байзо» маҳалласида ўсиб вояга етганини хабар берадилар. Шоирнинг қабри ҳам худди шу ерда бўлиши бежиз бўлмаса керак. Муродхўжа домла яна шундай ёзади: «Ёш чоғиндаёқ шеър айта бошлиған. Шеърлари Сарёму Чимкенту Тошкандда ҳар бир кимсалар орқали тарала бошлиғон. Ёш йигитлик вақтида Кошғарга Тажаллий соҳибнинг балогат ва фасоҳат ва шеърдаги иқтидорин эшитиб ўқумоқ ғаразинда бормоқни ният қилиб, йўлға чиқиб, Кошғар довонига яқин ерда унга қароқчилар тегиб талонилғонлигин, қўлида бўлған бир мунча замондин бери машқ қилғон шеър тўпламлари ҳам олинғанлигин манга зиёда афсусин баён айлар эди. Бу ҳозирги девондаги сўнгги тўплағон шеърлигин баён қиласр эди».

Мўминжон Тошқин шоирнинг сафарлари ҳақида шундай ёзади:

«Ҳар йили Юсуф Сарёмий Сарёмда от билан келиб шу Қосимхонтўра-Музтарибнинг меҳмонхонасига тушиб, 2-3 кун меҳмон бўлганидан кейин, отини шу тўраникига ташлаб, ўзи Бухоро, Самарқанд ҳам Фарғона шаҳарларига адабиёт-шунос ва ихлосманд одамларникига юриб кетар эди. Шоир Музтариб от боқар хизматкорига буюриб, Юсуфийнинг отини боқтириб семиртирас, келишига яна совутиб тайёрлатиб қўйёр эди».

*Керак сабр айламак, гар етса даврон аҳлига кулфат,
Хаётинг шом ё гамлик, магар билгил улуг неъмат.
“Санга огу ичирганларга бергин шаҳиддин шарбат”,
Жаҳон аҳлин қаддин, бор миннат бирла хам қилма!...*

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гурӯҳда ишлаймиз

- “Тўгери-нотўгри” усулида гурӯҳлараро муҳокама ўтказинг.
- Сарёмийнинг туғилган ўлкаси деб қаер айтилмоқда? Батафсил айтинг.
- Парчанинг баён этилиш тили қайси тил?
- Нотаниш сўзларни лугатда кўрсатинг. Изоҳ беринг .

Ёзамиз

- Қуйидаги жадвал билан ишланг.

Феъл (ясалиши)	Феъл майли	Нисбати	Бўлишли, бўлишсиз	Шахс-сонда	Замони

Видеолавҳа томоша қиласиз

Тинглаймиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, Юсуф Сарёмий шеърига басталанган, Эркин Рўзиматов ижросидаги “Қўқон ушшоғи” қўшигини тингланг.

7-дарс. БҮЮКЛАР ДҮСТЛИГИ – ХАЛҚЛАР ДҮСТЛИГИ

Үқиимиз

Сүзлаймиз

128-машқ. Матн ғоясини аниқланг.

Навоий ва Абай

Абай Құнанбаевнинг Абай даражасига күтарилиб, қозоқ поэзиясининг машъали, ёруғ юлдузига айланишида, айниқса, Шарқ шоирлари, жумладан, Алишер Навоий ижод дурдоналарининг таъсири бекійес бўлган. Бу ҳақда Қозогистон Республикаси Фанлар академиясининг академиги, ёзувчи Фабит Мусрепов: “Қозоқнинг инқилобдан аввалги адабиётига Ўрта Осиё классиклари асарларининг таъсири катта бўлган. Ўзбек халқининг донишманд шоири Алишер Навоийнинг асарларини ўқиб, ундан ўрнак олмаган шоир кам. Классик адабиётимизнинг буюк чўққиси – Абай ҳам Навоийни ўзига устоз деб билган, истеъдодига таъзим қилган”, дейди.

Шарқ шеъриятидан таъсирланган ҳолда шеърлар битиши фақат Абайдагина әмас, балки XIX асарда яшаб ижод этган Шангереи, Оқон Сери, Қорасоқол Эримбет, Қулинчоқ, Майли хўжа каби қозоқ шоирларида ҳам кузатилган. Бироқ Абай Құнанбаев улардан анча илгари кетади, Низомий, Навоий, Фузулий, Бобур асарларини чуқур ўрганиб, бадиий бақувват асарлар, ажойиб достонлар яратади. Шоирнинг 1858 йили, 14 ёшида ёзган “Фузулий, Шамсий, Сайқалий” номли шеърий асари илхом ва илмнинг дастлабки ҳосиласи эди.

Ҳар икки шоир ҳам халқа ҳалол хизмат қилиш, инсоний фазилатлар, адолат, пок муҳаббатни ҳар қандай мансаб-амалдан юқори қўяди.

Навоий:

*Мансабдан мансабсизликка бургин юз,
Ҳар мансабдан мансабсизлик дуруст, –*

деган холосага келса, Абай: “Буюк мансаб баланд қоядир. Унга эринмай ўрмаласа илон ҳам чиқа олур”, – дейди. Ҳатто бири вазирликдан, бири бўлисликдан воз кечишлари ҳам ҳаётдаги маслакларининг бир-бирига монанд эканини кўрсатади.

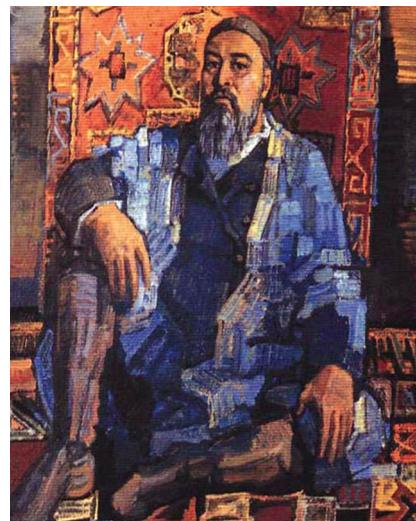

*Одамий эрсанг демагил одами,
Ониким йўқ ҳалқ гамидин гами, –*

ҳамда “Отанг фарзанди бўлма, одам фарзанди бўл” – ўзбек ва қозоқ миллатининг шиорига айланиб ултурган ушбу мисраларда комил инсон ғояси икки инсонпарвар ижодкорни ўйлантирган абадий мавзу эканини англаймиз.

К. Сейданов

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гурухда ишлаймиз

- Икки турли давр шоирлари қандай ҳамкорлик қилиши мумкин? Бу ҳамкорликни қандай тушунасиз?
- Икки шоирнинг мансаб ҳақидаги фикрларини изоҳлаб, фикрларнинг яқинлигини исботланг.
- “Отанг фарзанди бўлма, одам фарзанди бўл”, фикрини изоҳланг. Мавзуга мос мақол-маталлардан келтиринг.

Жуфтлиқда ишлаймиз Ёзамиз

- Тушунчаларни ўзаро мослаштиринг. Мисол келтиринг.

Ўқиймиз Сўзлаймиз

129-машқ. Шеърни ўз сўзингиз билан қайта ҳикояланг.

Туманбой Мўлдағалиев

Ўзбегим – ўз оғам

Қозоғу ўзбек қадим қондош тайин,
Бу туйғу дилга сурур берар майин.
Тошкентда юрганим кез дўстлар билан
Бўламан Олмаотада юргандайин.

Тошкентнинг гулбоғлари ўз боғимдай,
Кўчалари кўнглимнинг чароғиндай.
Дунёда оҳу кўз кўп, бўта кўз кўп,
Кўз борми ўзбек қизин қароғиндай!

Дилимда җавас сўнмай, ғайрат ўлмай,
Нечук кўрк-зийнатингга мафтун бўлмай?
Бир кирсам бозорингга, то кечгача
Гиргиттон чарх ураман чиққим келмай.

Мен гоҳ шеър суурига лим тўламан,
Илҳомсиз кунларимда жим – сўламан.
Боримни бозорингга бериб кетган
Жайдари, содда қозоқ мен бўламан...

Қалбимни далам каби кенг қиласман,
Улуғларни тоғимга тенг биламан.
Мусо оғам қўлига Олмаотада
Сув қўйган ўспирин ҳам мен бўламан.

(*Мирпўлат Мирзо таржимаси.*)

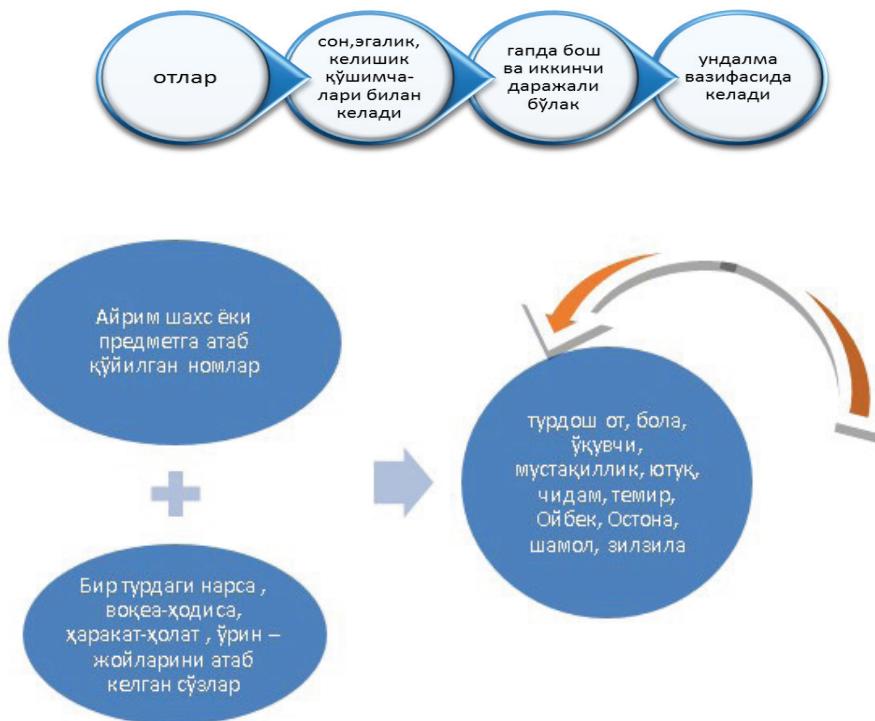

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

- “Ақлий ҳужум” СМАРТ жадвалдаги тушунчалар ёрдамида мустақил хулоса чиқаринг. Мисоллар билан мустаҳкамланг.

Ўқиймиз

Сұхбатлашамиз

130-машқ. Матнни қайта ҳикоя қилинг.

Мирзакалон Исмоилий ҳикояси

Бир маҳал бўйлари барваста, икки бети нақш олмадек қизил, кўзлари хиёл қисик, қозоқсифат ўрта ёшли бир киши чеҳрасидан ёғилиб турган меҳр нури билан бизни ўзига жалб қилди. Биз энди у кишига ўзимизнинг яқин оғамиз, жигаримиз, энг муҳими, мураббийимиз деб қарай бошладик. Кунларнинг бирида Мухтор оға ҳаммамиз билан сұхбатлашиб туриб, бирдан Шайхзодага тикилиб қолди. У киши Мақсад билан қаердадир, қачондир кўришган-у тусмоллаб ололмаётгандек эди. – Мен сени кўрганманми-а, йигит? – деди Мухтор оға Мақсадуга тикилиб. Мақсад ноқулай аҳволга тушиб қолган кишидек ғалати бўлиб қолди. Лекин уни ҳар қандай мушкулдан ҳам қутқариб оладиган ўткир зеҳни иш берди:

– Шу ерда күргансиз, Мухтор оға, шу ерда, – деб жавоб берди у. – Ажаб әмас. Лекин сен билан қўп бор кўришган, ҳатто сўзлашган кўринаман. Мухтор оға ўз-ўзи билан гаплашаётган кишидек бир нималар деди-ю, яна Мақсудга тикилди. Бу сафар у Шайхзоданинг юз чизиқларини текширишга аҳд қилган кишига ўхшаб кетди. Шунчалар қаттиқ тикилди. Кейин юз-кўзларини ёриширган ёқимли бир жилмайиш билан:

– Қаердансан, бовурим? – деди. Шайхзода ақл маъносидагина эмас, сиймо маъносида ҳам ҳаммамиздан ажralиб туарди. Мухтор оғанинг беозор саволи унга эриш туюлмади. У суюниб, ҳатто фахрланиб, озарбайжонлик эканини, Озарбайжондан келганини айтди. Шу сўзларни айтиб турганида Мақсуддинг юзига худди осмондаги қуёш кўчиб тушгандек бўлди. Ана шу тарзда келажакнинг бу икки буюги ўртасида яқинлик или боғланди.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

1. Матн асосида очик саволлар тузинг. «**Чархпалак**» усулида ишланг.
2. «**Тимсол портретининг тасвири**» усулидан фойдаланиб, матндан олган тушунчаларингиз асосида ҳикоя қаҳрамонини тасвирланг.

Муҳокама қиласиз

3. Матн баёнида муаллиф қайси шахс номидан сўзлаганини айтинг.

Видеолавҳа томоша қиласиз

Тингланг, сўнг сиз ҳам бирор бир шеърни шундай ўқиб кўринг. Шоир М.Шайхзода ҳақида лавҳадан олган таассуротларингиз билан ўзаро ўртоқлашинг.

Якка тартибда ишлаймиз

1. СМАРТ жадвалда кўрсатилган масалани тушуниб олинг, хулосангизни айтинг. Мустақил мисоллар билан тушунчангизни мустаҳкамланг.
2. Отлар сон, эгалик ва келишик қўшимчалари билан кела оладими? Мисол келтиринг-чи.
3. Отлар гапда бош ва иккинчи даражали бўлак бўлиб кела оладими? Мисол келтиринг.

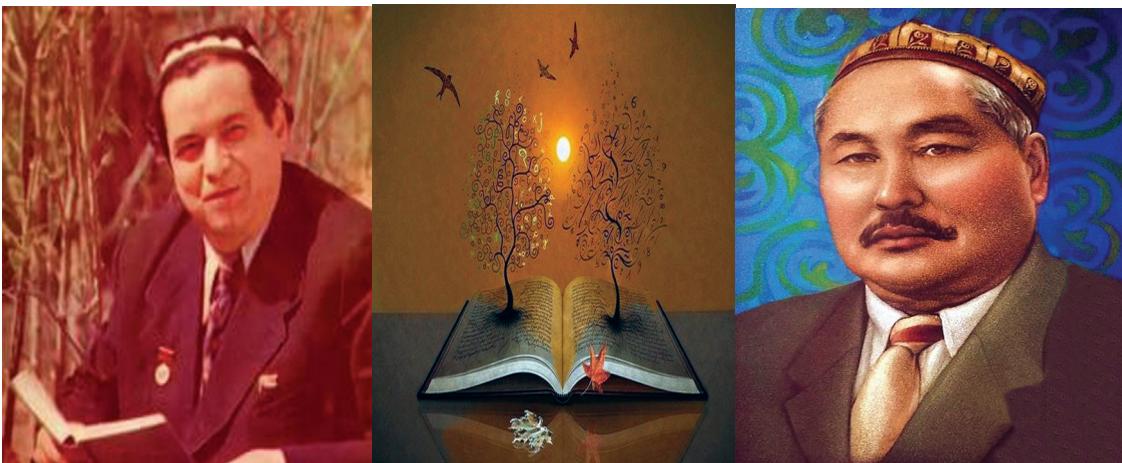

Ўқыймиз

Сұхбатлашамиз

131-машқ. Матнларни диққат билан ўқиб ўзлаштириңг. Сарлавҳа қўйинг.

I. 1962 йилнинг май ойида Қозогистонда ўзбек адабиёти кунлари ўтказилиди. Ўша вақтда Ойбек оғир хасталиқдан кейин соғайиб улгурмаган, аммо шунга қарамай, қозоқ дўстлари билан дийдорлашув истагида қаламкаш биродарлари билан бирга Олма-отага боради. Қозоқ пойтахтида бир-икки кун турғанларидан кейин делегация аъзолари ижодий учрашувларда иштирок этиш учун қозоқ диёрининг турли шаҳарларига йўл оладилар. Хаста Ойбек эса Собит оғанинг уйида меҳмон бўлиб қолади. Қунларнинг бирида Собит оға дўстини қозоқ диёрининг ўша йиллардаги кўрки – Медевга олиб бориб, табиатнинг бу гўзал мўъжизаси билан таништиради. Олатовнинг оппоқ қор билан бурканган чўққисидан жилдирاب оқиб тушаётган кумуш жилгалар пастроқда бир-бири билан туташиб, улкан сойни вужудга келтирган, шу сойнинг ўртасида эса ўтовдек катта ва юмалоқ тош чўнг ҳайкалдек қотиб туради. Бу фусункор манзарадан ҳайратланган Ойбек тошнинг олдига келиб, уни худди тирик одамдек қучоқлаб, силаб-сийпайди. Адиб отасининг исми Тошмуҳаммад, яъни Тош эди. Балки хаста адибнинг кўзига ҳайкал – тош унинг отаси бўлиб кўрингандир, ўшанда. Ҳар қалай, у шу тошдан қандайdir маънони ўқийди. Буни кўрган Собит оға ҳайкал – тошни ўзбек дўстига бағишлаб, унга совға қиласи. Бу совғани бериб юборишнинг иложи бўлмагани учун, орадан бир неча кун ўтгач, Ойбек жўнаб кетганидан кейин, Медевга тоштарош устани олиб бориб, унга шу сўзларни ёздиради:

«*Бул жумыр тасты баурыым Муса Айбекке сыйга тартам.
Сабит Муқан цлы. V. 1962 жыл.*»

II. Ўша адабиёт байрамида иштирок этган Faфур Fулом, инсоний табиатига қўра, ғоят шинаванда, ҳазил-хузулни қотирадиган, бир сухбатга киришса, тонгни тонгга улайдиган ёзувчи эди. ... Орадан кўп ўтмай, 1964 йили у қозоқ шоири Қувондик Шангитбоевнинг хатига шундай жавоб хатини йўлладики, бу хатнинг ҳар бир сўзи бири-бирига устоз, бири-бирига шогирд бўлган халқнинг дўстлик дарахтига озуқа берадиган ҳаётбахш сўзлар эди. “Ўзбек ва қозоқлар, – деб ёзган эди Faфур Fулом, – минг йиллардан буён бир-бирига туташган улуғ ер қитъасида бирга-бирга яшаб келадилар, бирининг тарихи иккинчисининг ҳам тарихидир. Қоплонбекда чироқ ёқилса, Тошкентда кўринади, Чимкентда тўй бўлса, ярим Тошкент кўчиб боради. Уйимга бирор ардоқли қўноқ келиб қолса, қимиз учун ё Сариоғочга, ё Турбатга бориб келаман... Қозоқ халқининг сахийлиги, бағри очиқлиги ўз ерига ўхшаб кетади. Ахир Шарқдан Фарбга қараб, Хитой чегараларидан тортиб Каспийгача, қалмоқ чўлигача, Шимолдан Жанубга қараб, Оренбург сахроларидан, Ўрол этакларидан тортиб Тошкентгача бўлган бепоён ҳудудда нималар йўқ!...”

H. Каримов

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

1. Ҳар иккала матнга расмлар ёрдамида сарлавҳа қўйинг.

Мұхокама қиласиз

2. Ёзувчилар ҳамкорлиги асосида савол-жавоб тузинг, мuloқotni ўзаро тушунтилинг. Ўзаро бир-бирингизни баҳоланг.

3. Матн асосида “*Ишонаман – ишонмайман*” усулида фикр алмашинг. Жадвалда ҳам бўлади.

Хато тушунча	Тўғри тушунча. Нега?
Ёзувчилар орасидаги ҳамкорлик милилатлараро дўстлик эмас.	Миллатлараро ҳамкорликнинг ёрқин намунаси. Чунки ижод чегара билмас.

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

4. Отларни гурухларга ажратинг. Мустақил давомини ёзиб олинг.

Инсонга оид номлар:

Нарса-жисм номлари:

Воқеа-ходиса номлари:

Белги-сифат номлари:

Харакат-ҳолат номлари:

8-дарс. ИСТИҚЛОЛ ФИДОЙИЛАРИ

Үқиймиз

Жуфтлиқда ишлаймиз

132-машқ. Шеърни “Мен давом эттираман” усулида ифодали ўқинг.

Гўзал

Қоронгу кечада кўкка қўз тикиб,
Энг ёруғ юлдуздан сени сўраймен.
Ул юлдуз уялиб, бошини букиб,
Айтадир: мен уни тушда кўрамен.
Тушимда кўрамен – шунчалар гўзал,
Биздан-да гўзалдир, ойдан-да гўзал!
Кўзимни оламан ой чиқсан ёққа,
Бошлайман ойдан-да сени сўрмоққа.
Ул-да айтадир: бир қизил яноққа
Учрадим тушимда, кўмилган оққа.
Оққа кўмилгандар шунчалар гўзал,
Мендан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!
Эрта тонг шамоли соchlарин ёйиб,
Ёнимдан ўтганда сўраб кўрамен.
Айтадир: бир қўриб, йўлимдан озиб,
Тоғ ва тошлар ичра истаб юрамен!
Бир қўрдим мен уни – шунчалар гўзал,
Ойдан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Мұҳокама қиласиз

1. Шеър кимнинг қаламига мансуб? Шоир ҳақида қандай маълумотларни биласиз?
2. Муаллиф қандай мавзуни илгари сурган?
3. Гўзаллик нимада деб ўйлайсиз, уни қандай тушунтирасиз? Озодлик, мустақилликни гўзаллик деб айта оламизми?
4. Гўзал мустақилликни шоир “тушимда кўраман” дегани қай маънода берилган?

Ёзамиз

Матндан отларни икки гурухга ажратиб ёзинг.

**Турдош, мавхум,
китоб номлари....**

**Атоқли, аниқ,
жой номлари...**

Ёдда сақланг!

Сўзларни қўшиш ёки уларни қисқартириб қўшиш билан: қўшма отлар ва қисқартма отлар (БМТ, Қозғаз) ясалади.

Ўқиймиз

Суҳбатлашамиз

133-машқ.

Эшитарманки, кун (офтоб) кўб гўзал... Наҳр бўйинда, сувнинг устида узайиб осилган гулларнинг кўруниши кўб латиф эмиш... Нозик-нозик сайраган қушларнинг ...ҳавои қўш қанотларининг учушинда кўрулатургон нимарсалардан эмиш!.. Эшитарманки, кечалари кўк юзинда ёшурунгон ёруқлар кўрунар эмиш... Мавж ва гирдобларидек ҳазин бўлган денгиз ичинда оқ чотирлик кемалар оқуб кетарлар эмиш!... Эшитарманки, гулларнинг ранглари ислариндан, сулувлиқда яна зиёда эмиш. Даралар... Тоғлар... Майдонлар... Сувлар, бешалар, хусусан, тонг замонлари у қадар латиф... у қадар тотли эмишларки, бу қадар буюклиқ ва эҳтишомға қарши инсон ҳайратиндан саждаға кетармиш. Лекин, ман ана ул гулдурагани эшитилатургон денгизни... на у ранглик гулларни... на кўк юзини... на кунни... на бешаларни... на у яхши меваларни... на қушларни... на ойдинликни... кўролмаслигимдан таассуф этмайман. Хайр, Оллоҳим! Хайр! Шу фоний оламнинг яхшилигиндан ҳеч бирини орзу этмайман, магар... **Ҳайҳот!... Онажонимни кўрсайдим!**

M. Беҳбудий

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

1. Монологнинг тил услубига эътибор беринг. Матнни ўз сўзингиз билан қайта баён этинг.
2. “Онамга муносабатим” номли оғзаки изоҳингизни баён этинг.

Ёзамиз Тақдимот

Матн асосида гуруҳингизда қуидаги жадвални тўлдиринг, сўнг ишингизни спикер “Чархпалак” усулида ўзга гуруҳларга тақдимот қилсин.

Саволлар	Жавоблар	Хулосангиз
Асар қаҳрамони ким? Нега кўргиси келади-ю, кўра олмайди?	Менимча, асар қаҳрамо- ни...	Онам меҳрини кўрмасам ҳам, ҳис эта оламан
У кўра олмаса қандоқ қилиб та- биат мўъжизаларини тасвирлай оляпти?	Менимча, етимлик ҳасра- тида...	
Онажонимни кўрсайдим! Нима бу? Соғинч? Армон?		

Жуфтлиқда ишлаймиз Ёзамиз

4. Юқоридаги матнлардан фойдаланиб, қуидаги СМАРТ жадвални тўлдиринг.

Видеолавҳа томоша қиласиз

6. Лавҳалар асосида монолог ёзинг.

(Синфда. Чўлпон.)

(Синфда. Истиқлол_фидойилари. А.Фитрат)

(Оилангиз билан)

(Оилангиз билан уйда_тomoша қилинг “Отамдан қолган далалар”).

Ёзамиз

7. Келгуси машғулотга: М.Беҳбудий ҳақида маълумот тайёрланг. “Истиқлол фидойилари – миллат ҳасрати” мавзусида кичик эссе ёзинг.

Ўқиймиз

Суҳбатлашамиз

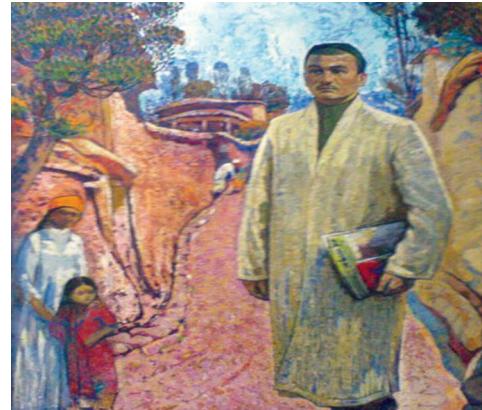
134-машқ. Асадардан олинган парчани диққат билан ўрганинг.

БЕГОНА МЕҲМОНЛАР

1932 йил бўлса керак, боғимизнинг авжи обод бўлган чоқлари, пишиқчилик кезлари эди. Бир куни кечки пайт уйимизга эр-хотин кириб келди. Эр ўттиз беш, аёл ўттиз ёшларда, икковлари ҳам оврупача кийинган. Бўйчан, чиройли оппоқ юзли. Аёлнинг эгнидаги қўш этакли узун оқ қўйлаги ўзига жуда ярашган эди...

– Билмадим... “Жулқунбой билан бир танишиб, уйини кўриб ўтайлик”, деб келишибди чоғи, – дедилар дадам қулиб ва шўрвага нон тўғраб илова қилдилар: – Маориф комиссарлигига ишлашади, чамаси...

– Хотини жуда димогдор кўринади... – дедилар ойим. Дадам дарҳол жавоб қилмай, тўғралган нон устига мурчли пиёз сочдилар ва қошиқлаб ея бошлаб, дедилар: – Тўрт нарса кишини кибр-ҳаволантирас экан: бойлик, илм, мартаба ва ҳусн. Дадамнинг ушбу сўzlари хотирамда ҳамон сақланиб қолган. Кибру ҳаво дардига йўлиққан бирор кимсани учратсан, дарҳол шу хотиralарни қайта-қайта эслайман...

X. Қодирий

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гурухда ишлаймиз

Муҳокама қиласиз

- Адиб оиласи қандай қасб билан шуғулланган? Ажратилган жумлага қаранг.
Қандай адиб ҳақида сўз юритилган?
- Матннинг баён қилиниш тилига изоҳ беринг.
- Матннинг баён қилиниш тилига изоҳ беринг.
- Отанинг сўzlари фарзандини нимага ўргатган?
- Сизнинг отангиз айтадиган бирор насиҳатини мисол келтириб, изоҳланг.
- Китобни ёпинг, “Хотирада тиклаш” усулида жумладан бир калит сўзни айтинг, ён гуруҳ аъзоси шу гапни хатосиз эшиттириб айтсин.

Ёзамиз

6. Матндан аниқ ва мавхұм отларни ҳамда содда ва құшма отларни аниқлаб ёзиб олинг.

Үқиймиз

Сұхбатлашамиз

135-машқ. Берилған парчани дикқат билан ўрганинг.

ЖАННАТ ОНАЛАР ОЁГИ ОСТИДАДУР

1956 йил сентябрь ойининг охирларида Масодиқова Холамбиби номига хат келди. «Гражданка Масодиқова Холамбибига! Сизга шуни маълум қиласынки, ўғлингиз Носиров Усмоннинг иши текшириб чиқилди. Ўғлингиз асоссиз хукм қилинганды аниқланды. Аризангиз ҳамда Носиров Усмоннинг жиноят иши текширув материаллари асосида аввалги хукмни бекор қилиш ва ўғлингизни батамом оқлаш учун Москва шаҳрига жүнатилди...»

Холамбибининг юрагида умид учқуни пайдо бўлди: «У тирик! Демак,

Усмонхон тирик. Биронта хатда унинг вафоти ҳақида ҳеч қандай гап-сўз йўқ, ахир! Холамбиби бу гапларни товуш чиқариб айтишга қўрқар, гўё бу сўзлар айтилса, умиди барбод бўлиши мумкиндеқ, шу умид онанинг ҳаётига бир оз бўлса-да, нур олиб киргандек эди.

Бироқ, 1957 йилнинг апрель ойида келган хат... уни қулатди. 1938 йилнинг 5 октябрида Ҳарбий Коллегия томонидан Носиров Усмонга тегишли чиқарилган ҳукм бекор қилинди ва жиноят состави йўқлиги туфайли жиноий ишнинг кўрилиши тўхтатилди. Носиров У. вафотидан сўнг оқланди.

Оппок қофозга қора сиёҳда ёзилган бу совуқ сўзлар онанинг қалбини бир зумда чил-чил қилди. Холамбиби ётиб қолди. Ўша йили ёз ойларида бир куни ҳовлига озғиндан келган, новча одам кириб келди. Она уни дарров таниди: бу Усмоннинг дўстларидан бири Иброҳим Назир эди. У Холамбиби билан анча сұхбатлашди. Усмоннинг вафоти сабабларини айтиб берди. Мехмон кетганидан сўнг она ўртаниб қолди. Она учун умиднинг охирги учқуни ҳам сўнди. «Усмон йўқ!» Бу хаёл уни чаёндек чақарди...

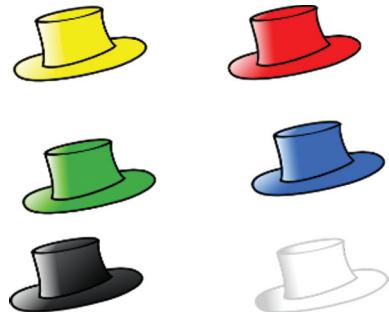

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гурӯҳда ишлаймиз Муҳокама қиласиз

1. Холамбиби ким? Ўғли-чи?
2. Ўзбек шоирининг тақдирни нега Москвада хал қилингандай?
3. Ҳар қандай онанинг орзуси фақат битта, у қандай орзу?
4. Оналарнинг умид учқуни нега сўнмайди?
5. Холамбибига ўғлининг оқлангани муҳим эдими? Ёки...
6. Холамбибига унинг дўсти қандай воқеанинг айтиб берди?
7. Ота-онага муносиб фарзанд бўлиш, “Оқилнинг олти қалпоги” усули асосида фикрингизни билдиринг ёки баҳс-мунозара ўтказинг.

Ёзамиз

8. Жадвални тўлдиринг.

Атоқли отлар	Турдош отлар	Содда отлар	Кўшма отлар

9-дарс: БҮЮКЛИККА ЕТАКЛОВЧИ ЗОТ...

Үқиймиз

Мулоқот

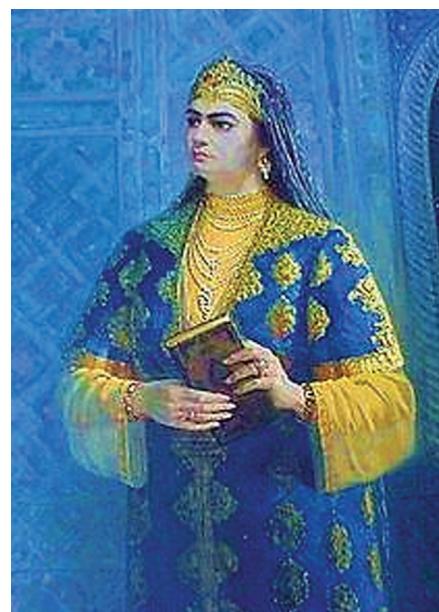
136-машқ. Ўзлаштиринг. Матндан олган таассуротларингиз асосида мулоқот қилинг.

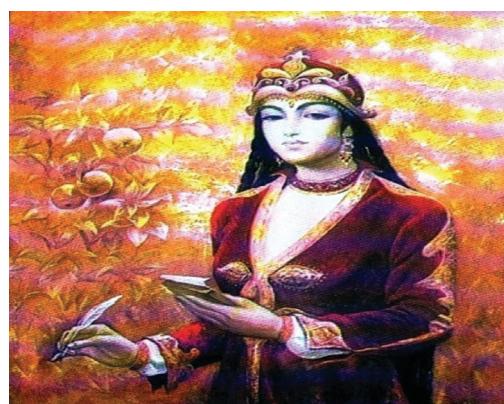
АЁЛ – БАМИСОЛИ УММОН

I. Аёл – Яратганинг нозик ҳилқати, табиатдаги нафис мавжудотdir. Аёл фитратан бир томондан назокат тимсоли бўлса, иккинчи томондан жамиятга энг таъсирили қурдатdir.

Аёл! Унда бугун олам қувончи, дўстга хос фидойилик, она жасорати мужасам. Аёл севгисидан мусаффо бўлмаган, унинг мардлигидан мадад олмаган ҳамда камтарона йўриғига юрмаган инсон ҳақиқий ҳаёт кечирмаган ҳисоб. Қуёшсиз гуллар очилмайди, севгисиз баҳт, аёлсиз муҳаббат, онасиз шоир ҳам, қаҳрамон ҳам йўқ. Шоирларнинг бу мавзуда тинимсиз ижод қилишларига, балки шу сабаб. Муқаддас аёл бир қўли билан бешик, бир қўли билан дунёни тебратади. Булоқ сарчашмасидек тиник ва беғубор бўлган аёл муҳаббатини ҳеч нарса билан қиёс этиб бўлмайди.

Одамзот онгли ҳаёт бошлаган кундан бери инсоният аёл зотига ихлос қўйиб, уни севиб, ардоқлаб келади. Аёлни эъзозлаш, унга эҳтиром кўрсатиш Шарққа, ўзбек халқига хос олижаноб хусусиятлардан биридир. Ер юзида ўзининг ақл-заковати, мард ва донолиги, гўзал ҳусни, андиша ва сабр-тоқати, меҳр ва садоқати билан дунёга донг таратган аёллар жуда кўп. Ҳамиша яхшилик ва эзгуликка интилган ўзбек аёли – онанинг жаҳоншумул қадру қимматини, унинг умуминсоний мазмунини аниқлашда ва юксак баҳолашда бизнинг доно момоларимиз

дунё олимларидан юқори турғанлари маълум. Тарихда Тўмарис, Бибихоним ва Нодирабегим каби буюк аёл сиймолари борки, уларнинг бири буюк давлат хукмдори ва қўмондон бўлса, бошқаси Темурни Темур қилган Сароймулхонимдир, яна бошқаси адабиёт соҳасининг йирик намояндаси шоира Нодирабегим бўлган.

Ўқиймиз

Тинглаймиз

II. Ифодали ўқинг. Сарлавҳа қўйинг.

Буюк тарихларни яратган она,
Қўлларим қўксимда таъзимда қалам.
Жаҳонгир Темурдек шоҳга парвона,
Бибихоним бўлди жонига малҳам.
Сиз шундай буюксиз ўзбек аёли!

Аруз билимдони – Увайсий отин,
Маърифат таратиб хўб олган савоб.
Дорга тикиб, бошин икки қанотин,
Шоира Нодира – сўнди-ку офтоб.
Сиз шундай куюксиз ўзбек аёли!

Санъатда машхурсиз Лутфихон ая,
Ажойиб созанда, моҳир хонанда.
Театр, кинода, шўх-шан асқия,
Ҳар куни меҳмонсиз обод хонамда.
Сиз шундай юксаксиз ўзбек аёли!

Зайнаб Садриева – заҳматкаш актёр,
Ўзбекни дунёга танитган инсон.
Қайнона роли-ла эъзози бисёр,
Хеч бир уйда қилмас “келин қўзғолон”.
Сиз шундай зийраксиз ўзбек аёли!

Мукаррамахоним – рақс маликаси,
“Баҳор” рақс дастасин тузган санъаткор.
Хипча бел қаламқош дил раққосаси,
Дунё саҳнасидан топди эътибор.
Сиз шундай малаксиз ўзбек аёли!

Сора Эшонтўраева – истеъдод қизи,
Аброр Ҳидоятов – ҳаётдаги ёр.
Қўш санъаткор саҳна юлдузи,
Ҳаётда ижодда тенги йўқ зинҳор.
Сиз шундай тийраксиз ўзбек аёли!

Навоийшуноссиз Суюма устоз,
Ер шарин ярмини кезиб чиқдингиз.
Форс-ўзбек тилларин хўб айлаб эъзоз,
Навоий байтларин “эзиз ичдингиз”.
Сиз шундай сергаксиз ўзбек аёли!

Ўзбек аёлига таъзим келтириб,
Илм бўstonига қиламан ҳавас.
Жонажон Ватаним Қозогистоним!
Бағрингда сўнмасин қўшиқ, оҳанг-сас!
Сиз шундай безаксиз ўзбек аёли!

Б. Собит

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

1. Шеърнинг таҳлилини “Фикр ҳимояси” усулида бажаринг.

Намуна:

Муносабат	“Менинг фикримча, бу (масала, шахс)...” <i>Буюк тарихларни яратган она...</i>
Оқлаш <i>Мағрифат таратиб</i> <i>хўб олган савоб</i>	Чунки, сабаби... <i>Сиз шундай куюксиз ўзбек аёли ...</i>
Мисол	Мен буни ... исботлар эдим ёки исботи шуки... <i>Ҳаётда ижодда тенги йўқ зинҳор.</i> <i>Сиз шундай тийраксиз ўзбек аёли!</i> <i>(қисқача шарҳ)</i>
Хулоса	Бундан келиб чиқиб, хулосам шуки... <i>Жаннат оналар оёги остилададир.</i> <i>Покланишини истасангиз, Оналар пойига тиз чўкинг.</i>

Гурӯҳда ишлаймиз

2. Юқоридаги матнлар юзасидан “**Блум куби**” усулида қўйидаги масалаларнинг ечимини ёзиб гурӯҳлар орасида “**Чархпалак**” усулида узатинг:

- A. **Номла.** Аёл муқаддас. Аёл ягона.
- B. **Тушунтири.** Бир қўлида бешик тебратар...
- C. **Нега?** Она Ватан.

Ёзамиз

Тушунчаларни ўзаро мослаштиринг. Жұфт отларнинг ясалиши ҳақида хуло-сангиз билан ўртоқлашинг. Ёзіб олинг.

Бир-бирига яқин маңоли. Сино-
ним сүзлар.

Антонимлардан. Икки отни
боғлайдиган *у*, *ю* товушлар билан

Ўқиймиз

Мұхокама қиласыз

137-машқ. Матнни дикқат билан ўқинг. Хулосангизни айтинг.

Бибихоним ҳақида тўртинчи афсона. Қозонхон бобо-си Чингизхон каби шоҳона қасрда ўтириб, базми жамшид қилишдан от миниб, овга ёки душман устига бостириб бориб, қилич чопишни маъқул кўраркан. Аммо суюкли хотини унга қиз туғиб берган кундан бошлаб, у бу одатларини ташлаб, кеча-кундуз қизалоги билан овунишни, у билан машғул бўлишни ҳамма нарсадан устун қўядиган бўлибди. У келажакда қизим бир сарой мулки бўлсин, деб фарзандига Сароймулхоним деб исм қўйибди. Амир Темур уни 29 ёшида ўз никоҳига киритиб, «қўрагон» («куёв») бўлди. Қуёвлик, расм-русларга қўра, расман хон бўлмаса ҳам, ҳокимиятни

бошқариш ҳуқуқини берарди. Темур Сароймулхонимнинг хон авлодига мансублигини инобатга олиб, уни **Бибихоним** (Катта хоним) этиб тайинлайди. Яъни энди у барча маликалардан улуғ ҳисобланадиган бўлди. Бунда унинг ақл-заковат ва фикрлаш доираси кенглиги бош омил бўлди. Чиндан ҳам Сароймулхоним жуда ақлли, фаросатли, тадбиркор аёл эди. Сиёсатдонлик, инсонпарварлик, саҳоват бобида ҳам тенгсиз бўлиб, ҳокимиятни бошқаришда bemalol иштирок эта олиши, мамлакатнинг ижтимоий ва маданий ишларига ҳомийлик қила олиши кўриниб-билиниб турарди. Тарихчиларнинг ёзмаларидан маълумки, Амир Темур Эронга юриш бошлагандага, Исфахон қамали чўзилиб кетиб, Сароймулхонимга мактуб жўнатади, «Қўшиннинг заҳираси тугади, хазинадан зар юборинг» дейилганди унда. Бибихоним «Сиёсатингиз ҳам тугадими?» деб жавоб ёзган, сўнг Амир Темур турли суюкларни кестириб, орқасига муҳр урдириб, вақтинча пул чиқартирган, шаҳар қишлоқлардан суюк-пулларга озиқ-овқат сотиб олган, Исфахон таслим бўлган, суюк пулларни зар пулга алмаштириб берилганди.

Бибихоним чет эл әлчилирини қабул қилиш маросимларида ҳукмдор ёнида иштирок этгани ҳам тарих китобларида битилгандир. Қадимий битикларда келтирилган ҳикояларнинг барчаси Сароймулхоним Амир Темурнинг муҳтарама ва нуфузли хотини бўлганидан далолатдир.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Жуфтлиқда ишлаймиз

1. Қозонхон нега маъқул кўрган одатларидан воз кечди?
2. Нега буюқ баҳодирни Темурланг, Темур кўрагоний деб аташган?
3. Асли ҳокимият ишларига аёл кишининг аралашишини Темур хўп кўрганими? Нега Бибихонимда бундай рухсат бор эди?

Гуруҳда ишлаймиз

4. Матн асосида икки тарафли кундаликни тўлдиринг.

Сўроқ сўзлар	Мавзудаги асосий тушунчалар
Ким? Нима? Қандай? Нега? (нима учун, ким учун) ва ҳк.	Кўрагонлик Хон қизига уйланиши Ҳокимиятни бошқариш учун

Жуфтликда ишлаймиз Ёзамиз

Матндан жуфт отлар иштирок этган гаплардан ёзиб олинг. Тушунчаларни мисоллари билан ўзаро мослаштиринг. Хулосаланг.

От+отдан	Кўксултон, хомток, қорақамиш
От+феъл	Мингоёқ, учбурчак, қирқогайни
От+сифат	Откулоқ, қўлларра, юртбоши
Сифат+от	Отбоқар, бешиктерватар
Сон+от	Гулбеор, ошкўк

Ёдда сақланг!

Жуфт отлар жамлаш, умумлаштириш маъносини билдиради. Агар жуфт отлар ўртасида икки отни бир-бири билан боғлайдиган **у, ю** товушлари бўлса, чизиқча қўйилмайди.

Бир отни тақрорлаш билан ҳосил бўлган тақрорий отлар ҳам бор. **Оналарни эъзозлаш инсоннинг томир-томирига сингиб кетган бўлиши керак.**

Тилда тақрорланган сўзнинг бошида келган ундош товуши ўзгариши ёки унли товушдан олдин ундошга айланиш ҳодисалари ҳам мавжуд: чой-пой, қоп-моп, буғдой-муғдой, ош-пош, от-пот каби отларда.

Ўқиймиз

Муҳокама қиласиз

138-машқ. Хуршид Даврон асаридан олинган афсонани ўзлаштиринг. Сарлавча қўйинг.

Эмишким, Самарқанд яқинидаги қишлоқлардан бирида бир чол бўлган. Қариб-қартайган чол бефарзанд экан. Шунинг учун ҳам у пешонасидан қора ёзуқقا

чора тополмагандан кейин: “Мендан бир мерос қолсин”, – деб тут кўчати экиб, катта боғ бунёд қилибди. Аммо чолнинг бу боғига кўз тиккан қишлоқ бойларидан бирининг тухматига ишониб, Амир Темур боғбон чолни ўлимга буюрибди. Бундан хабар топган Бибихоним Боғи Дилкушода дам олаётган Соҳибқирон хузурига бориб: – Давлатпаноҳ, боғбон чолнинг қонидан кечишингизни сўраб келдим, – дебди.– Нечун?– деб сўрабди Амир Темур. У суюкли хотинининг ҳеч бир сўзи бекор айтилмаслигига қўникани учун Малика илтимосининг сабабини билмоқчи бўлибди.–Боғбон чолнинг мингта фарзанди бор экан, агар сиз уни қатл этсангиз, ул бегуноҳларнинг ҳам нобуд бўлишига сабабчи бўласиз, – деб жавоб берибди доно Малика.

Амир Темур ҳайрон қолибди. У ҳали бу дунёда минг фарзанд кўрган одам борлигини эшитмаган экан. Шунинг учун ҳам Бибихонимга: “Ўйлаб гапиряпсизми, Маликам?” дегандек истеҳзоли назар ташлабди. Буни сезган Малика Соҳибқиронга таъзим қилиб, шундай дебди: – Агар давлатпаноҳ истасалар, мен ул фарзандларни сизнинг муборак назарингизга кўрсатай. Амир Темур ўзини ҳайрон қолдирган жумбоқ сирини тезроқ билиш мақсадида тахтиравон келишини кутиб ўтирумай, севимли чипор отига минибди. Оппоқ отига минган Бибихоним йўл бошлабди. Дараҳтлар сояси ошмай, улар боғбон чол яшаган қишлоққа етиб келибдилар. Бибихоним қишлоқ чеккасида яшнаб турган тутзорни кўрсатибди. – Мана, мен айтган боғбон чолнинг фарзандлари. Мингта тутнинг ҳар бири чол учун фарзанддай бўлиб қолган. Агар уни қатл қиласангиз, бу фарзандлар ҳам нобуд бўладилар. Амир Темур яна бир марта суюкли хотинининг фаросати ва оқиласлигига таҳсин ўқиб, навкарларнинг бирини Самарқандга жўнатиб, боғбон чолни зиндандан озод қилиб, қишлоғига қайтаришни буюрибди...

X. Даvron

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гуруҳда ишлаймиз

1. Бибихоним фақат боғбонни қутқариш ўйида бўлдими?
2. Амир Темур дараҳтларни кўриб қандай ҳисда бўлган деб ўйлайсиз?
3. Дараҳтлар боғбонга фарзанд ўрнини боса оладими?

4. Бөғнинг мевасидан баҳраманд бўлган одам қандай тилак айтади деб ўйлайсиз?

5. Ҳозирги кунда инсоннинг табиатга муносабати ижобийми?

Жуфтлиқда ишлаймиз

6. А4 русумли варақага “*Блум тугмагули*” асосида Сароймулхоним ақл ва фаросат әгаси масаласини муҳокама қилинг.

Жуфтлиқда ишлаймиз Ёзамиз

7. Матндан истаган отни қўшма отга ўзгартириб ёзинг.

8. Қуйидаги қўшма отларни *от+от*, *от+сифат* ва ҳк. тарзида ёзинг, мисолларни давом эттиринг.

Фотоаппарат, тешиккулча, ертўла, калтакесак, бойчечак, аччиқтош, қўзиқорин, ошпичоқ, бақатерак, қўзойнак, лайлакқор, қорбўрон, билагузук, радиостанция, садақайрағоч, қораشاқшак, қўштириноқ...

Ўқиймиз Суҳбатлашамиз

139-машқ. Маълумотларни ўзлаштириб очиқ суҳбат ўтказинг. Ўқитувчингиз ёрдамида матнда учраган нотаниш сўзларнинг изоҳли луғатини тузинг.

I. Хонзода бегим дид-фаросатли, ўткир зеҳнли ва ақл-заковат соҳибаси бўлган. Умар Шайх Мирзонинг қизи, Заҳириддин Муҳаммад Бобур Мирзонинг опаси. Хонзода бегимнинг меъморчилик билан қизиққанлиги, инисига Самарқанд ва Андижонда ҳашаматли биноларни барпо қилиши мумкинлиги ҳақида ўйларини айтган воқеаларини бизга “Юлдузли тунлар” асари кўрсатиб беради ҳамда шу асарда бегимнинг жасур аёллигидан гувоҳлик берувчи парчаларни ҳам кўра оламиз. Андижон учун курашда ҳамма ҳимоячилар сингари оддий аскар кийимида шаҳарни ҳимоя қиласи.

Шинак атрофига қиррали тошлар тайёрлаб қўйилган эди. Хонзода бегим шу тошлардан бирини икки қўллаб олди-ю, пастга отди. Бошқа навкарлар ҳам нарвон қўйилган жойнинг пастини мўл тош ота бошлади. Пастда эшистилган дод-войлар ва инграшларга қараганда, бу тошлар мўлжалга тегмоқда эди.

Шаҳар ичидан бу томонга ёпирилиб келаётган шовқиндан Хонзода бегим ҳам сесканиб кетди. Пастдан Нўён Кўкалдош жон-жаҳди билан қичқирди:

– Бегим, хиёнатчилар Хакан дарвозасини ёғийга очиб бермишлар. Тезроқ аркка қайтинг! Аркка!

Аммо улар аркка яқинлашгандарида бир неча юз отликлар олдиларидан қирқиб чиқдилар ва дарвоза йўлини тўсиб қўйдилар. Танбалнинг қўшини Хонзода бегимни ва унинг навкарларини дарҳол қуршовга олди. Аҳмад Танбал ёнидаги навкарга шўх товуш билан гапирди:

– Машъалани яқинроқ тут! Ие, Хонзода бегиммилар? Кўзларимга ишонмаймен! Бегим, бу не ҳол? Нечун мардона кийим кийибсиз?

– Номардлар кўпайиб кетгани учун мардона кийиндим!

Хонзода бегим ўзининг ақл-идроклиги ва тадбиркорлиги натижаси ўлароқ, сарой маликалари орасида юксак эътиборга эга бўлган. Хонзода бегим Бобуршоҳ ва унинг таҳт вориси Ҳумоюн шоҳ саройида маслаҳатчи вазифасини бажарган.

П.Қодиров

II. Гулбадан бегим Бобуршоҳнинг Дилдор бегим – асли исми Солиҳа Султон бегим номли хотинидан туғилган учинчи қизидир. Гулбадан бегим отаси Бобур подшоҳнинг фармонига кўра катта онаси, яъни Ҳумоюн Мирзонинг онаси – Моҳим бегим қўлида тарбияланади. Моҳим бегим Бобур подшоҳнинг энг севикли катта хотини, ҳукмдорнинг хотинлари орасида энг оқила ва билимдони эди. Гулбадан бегим ҳар иккала онасини ҳам самимий эъзозлаган. У ўз асарида онасини «Дилдор бегим» деб, Моҳим бегимни эса «онам ҳазратлари» деб тилга олади. Гулбадан бегим ўз замонасининг оқила, донишманд аёлларидан эди. У жияни Жалолиддин Акбар подшоҳнинг «Фирдавс макон ва жаннат ошён Ҳазрат ҳақидаги воқеалардан нимаики билсангиз, ёзингиз», – деган ишора-сига мувофиқ, «Ҳумоюннома» номли ажойиб ва муҳим тарихий асарини ёзган. Гулбадан бегимнинг вафот этганида Акбар подшоҳнинг ўзи Гулбадан бегим тобутини ўғил сифатида кўтариб, дафн маросимида ўғиллик бурчини эътимомига етказади.

Т. Файзиев

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз.

Гуруҳда ишлаймиз

Мұхомама қиламиз

- Душманлар билан жон беріб қурашған яна қайси маликаларни биласиз?
- Маликалар ҳам қиличбозлик билан шүғулланғанми?
- Маликалар ақл-заковатининг давлат бошқарувида беражак ёрдамининг аҳамияти борми?
- Бошинғга қилич келса ҳам, рост гапир,** деган фикрга изоҳ беринг.
- Хонзода бегимни таърифлаб беринг.
- Гулбадан бегим ҳақидаги матнга очық саволлар тузинг. “**Еллигич**” усулида ишланг.

Жуфтликда ишлаймиз

Ёзамиз

- “**Ақлий ҳұжум**”. Түшунча ва мисолларни ўзаро мослаштириңг.

*карғулнай, қорқұзин, оқотқул, болойта,
боқовоқдом*

Нарсани бошқа бирор нарсага қиёслаш, ўхшатиши йўли билдирувчи қўшма отлар қўшиб ёзилади.

*қаролага, ишқизилтон, чиқачтоши,
ёқминго*

Нарсани унинг ранги, мазаси, ўзидағи бирор нарсаси ва шу каби белгилари асосида билдирувчи қўшма отлар қўшиб ёзилади.

*совкирун, тахқиймата, қайтокази,
ошрайхон, кўрмола, ойқўзнак*

Нарсанинг бирор мәқсад, иш учун мўлжалланғанлигини билдирувчи қўшма отлар қўшиб ёзилади:

*олтогча, ҷўлялпиз, лонсуви, қашқаргул,
тепаоқ, кўргонуч, кўргоноқ, дарёсир,*

Нарсани жойга нисбат бериш асосида билдирувчи қўшма отлар қўшиб ёзилади. Жой номлари ҳам (бош ҳарфами?).

МУНДАРИЖА

I бўлим. Қозоғистондаги кўркам масканлар

Азиз ўқувчилар!	3
1-дарс. “Гулла-яшина, Қозоғистоним!”	5
2-дарс. Сўлим табиатли Алмати	10
3-дарс. Кўкчатор – кўркам диёр	15
4-дарс. Манғистовнинг мўъжизалари	19
5-дарс. Оромбахш жанубий ўлкам	22
6-дарс. Жанубий Қозоғистон вилоятининг бебаҳо хазинаси.	26
7-дарс. Сайрам-Угам давлат миллий боғи мўъжизалари	30
8-дарс. Эртаси бугунидан ҳам кўркамроқ, Шимкентим!	34
9-дарс. Туркистон – туркий халқларнинг маънавий бешиги	40

II бўлим. Миллий ва оиласий қадриятлар

1-дарс. Миллий ғуурур – миллат кўзгуси	46
2-дарс. Миллий анъана ва қадриятлар	49
3-дарс. Ота-она – оила таянчи	53
4-дарс. Оила – муқаддас даргоҳ	57
5-дарс. Каттага хурмат – миллий қадриятимиз	60
6-дарс. Барқамол фарзанд – жамиятимиз таянчи	64
7-дарс. Миллий барқарорлик – асл мақсадимиз	67
8-дарс. Устозни отадек улуғлаш – миллий қадриятимиз белгиси	71

III бўлим. Дунёнинг етти мўъжизаси

1-дарс. Биринчи мўъжиза – Миср пирамидалари – эҳромларнинг энг юксаги фиръавн хуфу (хеопс) пирамидаси	73
2-дарс. Етти «мўъжиза»нинг иккинчиси – Семирамиданинг самовий боғларидир	76
3-дарс. Эфес шаҳридаги юонон маъбудаси – учинчи «мўъжиза»дир.....	80
4-дарс. Дунёнинг тўртинчи мўъжизаси – Қуёш худоси – Гелиоснинг тасвири	84
5-дарс. Дунёнинг кейинги бешинчи “мўъжизаси” – Искандар маёғи	87
6-дарс. Дунёнинг кейинги олтинчи “мўъжизаси”– “Тож маҳал” (Ҳиндистон).....	92
7-дарс. Дунёнинг еттинчи «мўъжиза»си – Артемисия мақбараси	97

IV бўлим. Астана – маданият ва санъат маркази

1-дарс. Астана – нурли уфқ...	103
2-дарс. “Келажак энергияси”!	109
Халқаро қўргазмалар маркази	109
3-дарс. Тараққиётнинг тинчлик йўлини танлаган – Мангут эл пойтахти	113
4-дарс. Астана цирки – XXI аср “Учар ликопча”си!.....	117
5, 6-дарс. Ҳаёт дарахтининг илдизлари.....	121
7-дарс. Астана: болаларнинг умид ранглари	127
8-дарс. Театр – ҳайрат санъати	131

V бўлим. Буюк сиймолар

1-дарс. Буюклар билан мақтанманг, уларга муносиб бўлинг!	136
2-дарс. Буюк Соҳибқирон сабоқлари	143
3-дарс. Буюклар ихтиrolари	149
4-дарс. Зиё истаган буюк қалблар	155
5-дарс. Ҳазратни ҳар кун ўқисак	162
6-дарс. Битмас-туганмас хазина...	171
7-дарс. Буюклар дўстлиги – халқлар дўстлиги	178

Учебное издание

**Шахло Джамаловна Наралиева
Нуриниса Джамаловна Досметова
Фаррухбек Наматжанович Абдалиев**

ЎЗБЕҚ ТИЛИ

**Умумтаълим мактабларининг
6-синфи учун дарслик**

2-қисм

(на узбекском языке)

Редактор *Ш. Шарафуддинова*
Художественный редактор *Н. Тазабеков*
Техн. редактор *З. Башанова*
Дизайн и компьютерная верстка: *Д.К. Мансурова*

ИБ № 7362

Подписано к печати 04.05.2018. Формат 84×108¹/₁₆.
Бумага офсетная. Гарнитура «SchoolBook Kza». Печать офсетная.
Физ. печ.л. 13,0. Усл. печ.л. 21,86. Усл. кр. от. 87,36.
Тираж 8000 экз. Заказ №

 Қазақстан Республикасы “Жазушы” баспасы, 050009.
Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.
E-mail: Zhazushi@mail.ru

ISBN 978-601-200-606-3

